

Onderzoek aansluiting regelingen op
behoeften gastvrijheidssector t.a.v.
innovatie, verduurzaming en digitalisering

In opdracht van:

Ministerie van EZK

Project:

2021.159

Publicatienummer:

2021.159-2209

Datum:

Utrecht, 9 maart 2022

Auteurs:

Tessa Groot Beumer
Pim den Hertog
Jasper Ott
Adriaan Smeitink

Inhoudsopgave

Managementsamenvatting	3
Context, doelstelling en aanpak.....	3
Uitkomsten en conclusies	4
Aanbevelingen voor verbetering aansluiting	9
1 Introductie.....	12
1.1 Aanleiding.....	12
1.2 Doelstelling en beoogde resultaten onderzoek	12
1.3 Verantwoording onderzoeksmethoden	13
1.4 Leeswijzer	17
2 Overzicht aanbod overheidsregelingen	18
2.1 Bestuursniveaus en regionale verschillen	18
2.2 Omvang regelingen.....	23
2.3 Sectorale focus.....	25
2.4 Doelstelling	27
2.5 Doelgroep	28
2.6 Type regeling	29
2.7 Conclusies	30
3 Kwantitatieve analyse gebruik regelingen	32
3.1 Benutting generieke regelingen	32
3.2 Benutting sectorspecifieke regelingen.....	37
3.3 Benutting regionaal gealloceerde 'deals' en programma's.....	40
3.4 Conclusie.....	41
4 Analyse behoeften vraagzijde	43
4.1 Typering bedrijven in de gastvrijheidssector.....	43
4.2 Behoeften t.a.v. innovatie, verduurzaming en digitalisering.....	44
4.3 Barrières bij innovatie, verduurzaming en digitalisering	46
4.4 Knelpunten met betrekking tot gebruik van regelingen	49
4.5 Verschil behoeften en barrières gastvrijheidssector met generiek MKB	50
4.6 Conclusie.....	52
5 Conclusies en aanbevelingen	54
5.1 Conclusie aansluiting vraag op aanbod	54
5.2 Aanbevelingen voor verbetering aansluiting	57
Verwijzingen	61
Bijlage 1. Leden klankbordgroep.....	63
Bijlage 2. Overzicht interviewrespondenten	64
Bijlage 3. Overzicht aanbod	66
Bijlage 4. Analyse kader: aansluiting vraag en aanbod	75

Managementsamenvatting

Context, doelstelling en aanpak

Achtergrond en doelstelling

In opdracht van het ministerie van Economische Zaken en Klimaat (EZK) heeft Dialogic een onderzoek uitgevoerd naar de benutting van bestaande regelingen die innovatie, digitalisering en duurzaamheid bevorderen door ondernemers uit de gastvrijheidssector. Directe aanleiding voor het onderzoek is een motie van kamerlid Von Martels (eind 2020) waarin is gevraagd hoe bestaande overheidsregelingen voor innovatie, digitalisering en verduurzaming beter benut kunnen worden door de gastvrijheidssector. Hierin schuilt de veronderstelling dat ondernemers in deze sector onvoldoende gebruik kunnen maken van huidige overheidsregelingen. Dit onderzoek betreft het feitelijke vooronderzoek dat nodig is om een dergelijke veronderstelling te kunnen staven.

De doelstellingen van het onderzoek zijn als volgt:

1. Een **analyse van de verschillende overheidsregelingen** die ondernemers in de gastvrijheidssector faciliteren om te innoveren, verduurzamen en digitaliseren, op Europees, Rijks, regionaal en gemeentelijk niveau. Het gaat hier om subsidies (onder andere subsidies en regionaal gealloceerde 'deals' en programma's), fiscale faciliteiten en andere financiële regelingen (zoals leningen en garanties).
2. Een **kwantitatieve analyse van het feitelijke gebruik** van deze regelingen door ondernemers uit de gastvrijheidssector. Hiermee wordt de mate van benutting van deze regelingen bedoeld.
3. Een **kwantitatieve analyse** van de mate waarin de regelingen uit de analyse aansluiten bij de **behoeften en wensen van de gastvrijheidssector** als het gaat om innovatie, verduurzaming en digitalisering.
4. **Aanbevelingen** waarmee zowel beleidsmakers als ondernemers een stap verder kunnen zetten als het gaat om innovatie, verduurzaming en digitalisering van de gastvrijheidssector.

Aanpak en verantwoording onderzoeksmethoden

Voor dit onderzoek is gebruik gemaakt van drie onderzoeksmethoden namelijk desk studie naar het aanbod aan overheidsregelingen, analyse van gebruikersdata en (groeps)interviews.

De **deskstudie naar het aanbod van regelingen** is bedoeld om een zo compleet mogelijk overzicht te geven van regelingen die innovatie, digitalisering en duurzaamheid bevorderen door ondernemers uit de gastvrijheidssector. Door middel van het raadplegen van websites van uitvoerders en financiers op de verschillende bestuursniveaus is het aanbod in kaart gebracht. Op gemeentelijk niveau is een selectie gemaakt van twintig gemeenten waarvan tien random en tien vanwege het belang van de gastvrijheidssector in de betreffende gemeente. Ter controle zijn ook algemenere websites geraadpleegd die overzicht bieden van subsidies en regelingen, zoals het KVK Ondernemersplein en de RVO subsidie- en financieringswijzer. Niettemin zijn er mogelijk regelingen over het hoofd gezien, of juist onterecht geclassificeerd als potentieel bruikbaar voor de gastvrijheidssector. Toch schetst het

overzicht een goed beeld van de verschillende vormen en kenmerken van het aanbod. Met behulp van een analysekader met een aantal kenmerkende dimensies¹ is het aanbod getypeerd.

Voor de **kwantitatieve analyse van het gebruik van de regelingen** zijn data opgevraagd bij de verschillende uitvoeringsinstanties (Rijksdienst voor Ondernemend Nederland (RVO), Regionale Ontwikkelingsmaatschappijen (ROM's), regionale samenwerkingsverbanden, provincies en de twintig geselecteerde gemeenten). Het ging om het gebruik van regelingen die toegankelijk zijn voor ondernemers uit de gastvrijheidssector en waarvan het aannemelijk is dat de sector er daadwerkelijk gebruik van kan maken in de praktijk. Dit kon gaan om zowel generieke regelingen die zich niet beperken tot een bepaalde sector als sectorspecifieke regelingen voor de gastvrijheidssector. Er is gebruik gemaakt van de Landelijke Recreatie & Toerisme Standaard met SBI-codes (met weging hoger dan 0,5) van het LISA (LISA is een databestand met gegevens over alle vestigingen in Nederland waar betaald werk wordt verricht). Voor de generieke regelingen is gevraagd naar het totaal aantal ingediende en toegekende aanvragen, het aantal ingediende en toegekende aanvragen uit de gastvrijheidssector en de omvang van het toegekende subsidiebedrag in 2019 en waar mogelijk in 2020 en/of 2021. Voor de sectorspecifieke regelingen is gevraagd naar het totaal aantal ingediende en toegekende aanvragen en de omvang van het toegekende bedrag t.o.v. het totaalbudget in 2019 en waar mogelijk in 2020 en/of 2021. In totaal is er voor 38 generieke regelingen data aangeleverd. Voor 24 sectorspecifieke regelingen is data aangeleverd.

Tot slot heeft een uitgebreide **interviewronde** plaatsgevonden met ondernemers, experts en stakeholders. Het doel van de interviews was inzicht krijgen in de aansluiting tussen de regelingen en de behoeften en wensen van de gastvrijheidssector als het gaat om innovatie, verduurzaming en digitalisering.

Tijdens het onderzoek zijn wij begeleid door een klankbordgroep met vertegenwoordigers vanuit de Taskforce Samenwerking Gastvrijheidseconomie.

Uitkomsten en conclusies

Analyse aanbod aan regelingen

Er is een behoorlijk aanbod aan regelingen beschikbaar. Er zijn ruim 170 regelingen geïdentificeerd waarvan circa een kwart sectorspecifiek. Het aantal regelingen op regionaal of lokaal niveau is het grootst. Aanbieders van regelingen op deze niveaus hebben ook relatief gezien een groter sectorspecifiek aanbod.

Het aanbod aan regelingen op nationaal en Europees niveau is overwegend (zeer) generiek van aard. Het generieke landelijk en Europees aanbod sluit over het algemeen minder goed aan bij het type ondernemer in de gastvrijheidssector. De innovatieregelingen zijn vaak sterk technologisch georiënteerd. Bovendien zijn de minimale omvang groot en de cofinancieringspercentages hoog. Ook zijn aanvraagprocedures vaak complex en is de periode tussen aanvraag en toekenning te lang (ondernemers uit de gastvrijheidssector hebben over het algemeen enkel in het laagseizoen tijd om hier mee bezig te zijn).

Er zijn grote regionale verschillen in het sectorspecifieke aanbod. Sectorspecifieke beleidsinzet op lokaal (gemeentelijk) en regionaal (provincies, ROM's) niveau is namelijk afhankelijk

¹ Namelijk, het bestuursniveau van de financier (Europees, nationaal, regionaal, lokaal); sectorale focus (generiek, sectorspecifiek); type regeling (subsidie, voucher, lening, garantie, fiscale faciliteit); doelstelling regeling (innovatie, digitalisering, verduurzaming).

van het relatieve belang en omvang van de sector voor de betreffende regio. Het gevolg hiervan is dat ondernemers uit de gastvrijheidssector, om een beroep te kunnen doen op sectorspecifieke overheidsinstrumenten, afhankelijk zijn van de regio waar ze actief zijn. Belangrijk om hier te benadrukken is dat *meer* aanbod niet noodzakelijkerwijs *beter* is. Daarnaast zien we dat in vrijwel iedere regio wel een algemene subsidie voor MKB'ers beschikbaar is.

We concluderen dan ook dat met name in regio's met een sterke inzet op de gastvrijheidssector het sectorspecifieke aanbod redelijk goed aansluit bij de gastvrijheidssector. Dit heeft overigens niet alleen te maken met het type of het aantal regelingen dat beschikbaar is, maar ook met de bredere dienstverlening (informereren, inspireren, netwerken, doorverwijzing, kennisdeling, ondersteuning bij consortium vorming) die ondernemers geboden wordt. Zo speelt in Zeeland de ROM ImpulsZeeland een belangrijke rol in het ondersteunen en ontzorgen van ondernemers. Het belang van een dergelijke intermediaire organisatie is meermaals benadrukt in de gesprekken met ondernemers. Zij spelen een belangrijke intermediaire rol bij het bij elkaar brengen van vraag en aanbod en kunnen gericht regelingen onder de aandacht brengen en het gebruik ervan vergemakkelijken.

Conclusie aanbod: Aanbod aan generieke en sectorspecifieke regelingen voor de gastvrijheidssector is behoorlijk, maar regionale verschillen zijn groot.

Behoeften ondernemers (vraagzijde)

De gastvrijheidssector is een diverse sector met verschillen tussen de bedrijven in het vermogen in te spelen op vernieuwing en zich aan te passen aan veranderende eisen en mogelijkheden op het gebied van innovatie, digitalisering en verduurzaming. Ondanks deze verschillen, komen we tot de volgende typering van de sector:

- Bedrijven in de gastvrijheidssector kunnen – op enkele uitzonderingen na – het best getypeerd worden als toepassers en volgers van innovatie (peloton). De gastvrijheidssector kent een aantal sterke koplopers, maar in de breedte is het niet de meest innovatieve en vernieuwende sector. De gastvrijheidssector wordt verder gekenmerkt door veel, overwegend kleinere (familie)bedrijven. Dit type MKB is vaak minder goed aangesloten bij de netwerken waar de nieuwe technologische ontwikkelingen ontstaan en het ontbreekt hen aan tijd/middelen om te investeren in innovatie, verduurzaming en digitalisering. Voor veel ondernemers is het een (te) grote stap om de kansen die innovatie, verduurzaming en digitalisering bieden goed te benutten.
- Verreweg het grootste deel van de gastvrijheidssector bestaat uit kleine (<50 werknemers) en micro (<10 werknemers) bedrijven die niet sterk gericht zijn op innovatie. De barrières die ondernemers ervaren wanneer zij willen verduurzamen, innoveren en digitaliseren verschillen tussen kleine en grote bedrijven. Over het algemeen geldt dat hoe groter het bedrijf, hoe meer het belang van (continue) verandering en aanpassing wordt gezien. Kleinere bedrijven zijn lastiger te stimuleren om te innoveren, te digitaliseren en te verduurzamen en hebben minder vaak (medewerkers met) kennis in huis. Grotere bedrijven zijn beter in staat om op zoek te gaan naar financieringsmogelijkheden (zelf of ondersteund door een subsidiebureau).

De behoeften van ondernemers in de gastvrijheidssector op het gebied van innovatie, verduurzaming en digitalisering sluiten aan bij hun positie in de innovatiepiramide, namelijk overwegend het toepassen van elders ontwikkelde innovaties. Naast het toepassen van bestaande innovaties om producten, diensten en processen te verbeteren, ontwikkelt de sector zelf ook innovaties. Dit behelst met name innovatieve businessmodellen en de inzet op

innovatieve diensten en concepten (aanbodinovatie). Verder vragen ontwikkelingen rondom verduurzaming en digitalisering binnen de gastvrijheidssector om de toepassing van innovatie. Digitalisering is in feite een specifieke vorm van innoveren voor bedrijven uit de gastvrijheidssector. De behoeften op het gebied aan digitalisering zijn voor een deel generiek (bijv. administratie digitaliseren) maar er zijn ook sectorspecifieke behoeften (virtuele belevenissen, digitaliseren van reserverings- en boekingssystemen). Verduurzamen binnen de gastvrijheidssector betekent vaak het toepassen van (voor het bedrijf) nieuwe producten of diensten om energiebesparing of duurzame energieopwekking te realiseren. Op het gebied van verduurzaming is er met name aandacht voor energiebesparende maatregelen om zo energiekosten te kunnen verminderen en voor circulariteit (gebouwen en voedsel). Het algehele beeld is dat dit bij een groot deel van de ondernemers nog niet nadrukkelijk onder de aandacht staat. Specifiek voor de reis- en vervoersbranche spelen er uitdagingen die het niveau van individuele ondernemingen overstijgen (hoger belasten van vliegen, investeren in duurzame luchtvaart en openbaar vervoer). Digitalisering heeft meer prioriteit gekregen in de afgelopen jaren dan verduurzaming. Dit valt te verklaren doordat digitaliseringsslagen vaak directer aangrijpen op de bedrijfsvoering en de revenuen hiervan ook directer terugvloeien naar de individuele ondernemer. Verduurzaming daarentegen wordt veel meer gezien als een van buiten (wet- en regelgeving of klanten) opgelegde eis (m.u.v. de ondernemers die zelf intrinsiek gemotiveerd zijn te verduurzamen).

De barrières die ondernemers ervaren wanneer zij willen innoveren, verduurzamen en digitaliseren overlappen. We hanteren het 'willen, weten en kunnen' kader als hulpmiddel om de barrières die ondernemers ervaren wanneer zij willen innoveren, verduurzamen en digitaliseren aan de vraagzijde te typeren.

- Het **weten** beschrijft de mate waarin men zich bewust is van de mogelijkheden van innovatie, verduurzaming of digitalisering. Bij een deel van de ondernemers ontbreekt het nog aan bewustzijn, maar in toenemende mate zijn ondernemers zich wel bewust van de mogelijkheden die digitalisering en verduurzaming kunnen bieden. Daarbij spelen bij verduurzaming ook vele externe factoren een rol zoals overheidsmaatregelen (Klimaatakkoord) maar ook druk van klanten die steeds meer vragen om duurzame voorzieningen en producten.
- Het **willen** beschrijft de mate waarin ondernemers hier vervolgens op handelen. We zien bij een deel van de sector een algeheel gebrek aan ambities (achterblijvers). Daarnaast is er een groep ondernemers die (te) veel beren op de weg zien, zoals onzekerheid over het effect van dergelijke investeringen waardoor innovatie, verduurzaming en digitalisering geen prioriteit krijgen.
- Ten slotte beschrijft **kunnen** de mate waarin ondernemers de mogelijkheden hebben om te handelen naar hun ambities ten aanzien van verduurzaming, digitalisering en innovatie. Uit dit onderzoek blijkt duidelijk dat een gebrek aan personeel, kennis en financiële middelen ondernemers uit de gastvrijheidssector belemmert bij hun ambities. We constateren dat één van de belangrijkste uitdagingen voor verduurzaming en innovatie de financierbaarheid van de benodigde investeringen is. Daarnaast ontbreekt het een deel van de ondernemers aan kennis en vaardigheden om aan de slag te willen en kunnen gaan met innovatie, verduurzaming en digitalisering.

We zien dat ondernemers uit de gastvrijheidssector met name bij verduurzaming barrières ervaren. Investerings in verduurzaming brengen hoge kosten met zich mee, en gaan gepaard met een onzekere en langere terugverdientijd. Deze typen barrières zijn niet structureel verschillend van andere sectoren die gedomineerd worden door het MKB. Het brede MKB in generieke zin heeft vaak moeite om innovatie te ontwikkelen of toe te passen (door gebrek aan tijd, financiële middelen en capaciteit). Bovendien gaan innovatie en

investeringen in digitalisering en verduurzaming inherent gepaard met onzekerheid en investeringen.

Er zijn echter ook kenmerken van de gastvrijheidssector die deze barrières versterken. Allereerst zijn dat de tijdelijke effecten van corona die maken dat voor ondernemers in de gastvrijheidssector de investeringsruimte beperkter is. We merken hierbij op dat het verschil in het effect van corona tussen deelsectoren groot is. Dit hangt enerzijds samen met de mate waarin een onderneming is geraakt door corona wat weer grote invloed heeft op de mogelijkheden om te investeren in verduurzaming. Een deel van de ondernemers heeft eigen vermogen moeten aanspreken om een liquiditeitsprobleem op te lossen en/of om aan financiële verplichtingen te voldoen. Ook is er in veel gevallen sprake van een betalingsachterstand bij de Belastingdienst. Naast de tijdelijke impact van corona, zijn er nog een aantal specifieke aspecten van de gastvrijheidssector die de barrières versterken die ondernemers ervaren wanneer zij willen innoveren, verduurzamen en digitaliseren versterken: de sector kent veel kleine (familie)bedrijven (micro-bedrijven < 10 werknemers), een bovengemiddeld gebrek aan werkkapitaal en een bovengemiddeld gebrek aan tijd.

Conclusie behoeften ondernemers (vraagzijde): De gastvrijheidssector kent een aantal sterke koplopers, maar in de breedte is het niet de meest innovatieve en vernieuwende sector. De gastvrijheidssector wordt gekenmerkt door veel, overwegend kleinere (familie)bedrijven die niet sterk gericht zijn op innovatie, verduurzaming en digitalisering. Bij een deel van de ondernemers ontbreekt het aan bewustzijn van de opgaven en uitdagingen die op hen afkomen en de urgentie om te verduurzamen, digitaliseren en te innoveren nog. De ondernemers die de noodzaak wel inzien ontbreekt het veelal aan investeringsmiddelen, kennis en tijd. Deze typen barrières zijn niet structureel verschillend van andere sectoren die gedomineerd worden door het MKB, met dien verstande dat het eigen vermogen van veel bedrijven in de gastvrijheidssector is gekrompen als gevolg van Corona.

Analyse gebruik van regelingen

Het huidige gebruik van de regelingen is beperkt. Dit beeld wordt door de analyse van gebruikersdata bevestigd. Met name het landelijk generiek instrumentarium wordt, op enkele uitzonderingen na, minder goed gevonden door de ondernemers en is minder geschikt voor ondernemers uit deze sector. Het gebruik van sectorspecifieke regelingen ligt logischerwijs hoger, wel zien we dat bij sommige regelingen niet het volledige budget is toegekend aan ondernemers uit de gastvrijheidssector wat duidt op onderbenutting van regelingen. De knelpunten met betrekking tot het gebruik van regelingen kunnen als volgt worden samengevat:

- Gebrek aan overzicht en bekendheid aanbod. Ondernemers (m.u.v. koplopers) zijn terughoudend in het gebruik van regelingen, met name door een gebrek aan bekendheid en zichtbaarheid van deze regelingen. Door het veelvoud aan regelingen op verschillende bestuursniveaus zien ondernemers door de spreekwoordelijke bomen het bos niet meer. Ook is het aanbod onvoldoende bekend. Daarbij wordt benadrukt dat ondernemers zelf op dit gebied wat proactiever mogen worden; veel ondernemers zijn vrij afwachtend.
- Generieke regelingen voor innovatie zijn vaak sterk technologisch gericht en gericht op het ondersteunen van innovatieprocessen bij bedrijven. De sector richt zich vooral op sociale innovatie en diensteninnovatie. Bovendien zijn ondernemers vooral toepassers van innovatie.
- Onvoldoende investeringsruimte. De meeste regelingen vragen om een eigen bijdrage (cofinanciering) die ruimte is er beperkt bij bedrijven uit de sector. Dit geldt in het bijzonder voor landelijke en Europese generieke regelingen, waarvan de

minimale omvang van aan te vragen budgetten groot is in combinatie met relatief hoge cofinancieringsvereisten. Enerzijds is die beperkte investeringsruimte tijdelijk en het gevolg van corona. Anderzijds vormen de grote omvang van regelingen en hoge cofinancieringsvereisten een structureel en algemeen knelpunt voor MKB'ers. Kleinere regelingen zijn beter bruikbaar (zoals de subsidieregeling verduurzaming MKB).

- Hoge (administratieve) lasten en lage verwachte slaagkans. De perceptie bestaat dat het (te) veel tijd/moeite kost om een aanvraag in te dienen. Daarnaast is er weinig vertrouwen in de slaagkans van een aanvraag. Dit beeld wordt niet alleen door ondernemers geschetst, maar ook door de andere gesprekspartners wordt bevestigd dat regelingen over het algemeen (zeer) complex zijn.
- Gebrek aan kennis en tijd om gebruik te maken van regelingen. Dit begint bij de bekendheid van regelingen (zie ook eerste punt over gebrek aan bekendheid en overzicht). Het kost veel capaciteit om inzicht te krijgen in welke regelingen relevant (kunnen) zijn. Als er vervolgens een regeling onder de aandacht komt van een ondernemer, is de aanvraagprocedure veelal lang en complex wat ondernemers afschrikt. Met name kleinere bedrijven kunnen intern geen capaciteit vrij maken om een aanvraag in te dienen.

Ook deze knelpunten zijn niet structureel verschillend van die van het innovatievolgend MKB in andere sectoren. Een aantal specifieke knelpunten m.b.t. het gebruik van regelingen door ondernemers uit de gastvrijheidssector zijn: de aard van de sector (familiebedrijven, micro bedrijven, niet sterk innovatiegedreven), een bovengemiddeld gebrek aan tijd en seizoensgebondenheid (openstellingen voor regelingen zijn vaak gebonden aan bepaalde periodes).

Conclusie gebruik huidig aanbod: Het algehele beeld is dat het gebruik van de regelingen beperkt is. In de bekendheid en betere ontsluiting van het aanbod valt winst te behalen. De knelpunten met betrekking tot het gebruik zijn niet structureel verschillend van die van andere door MKB'ers gedomineerde sectoren.

Aansluiting vraag en aanbod

Vanwege de grote regionale verschillen kunnen we geen harde conclusies trekken over of er hiaten zitten in het aanbod aan regelingen waardoor behoeften on vervuld blijven. Wel constateren we dat er tot op zekere hoogte sprake is van knelpunten in de aansluiting tussen vraag en aanbod. Dit kan enerzijds verklaard worden door de aard van het aanbod (vereiste cofinanciering, te veel technologisch georiënteerd, gebrek aan overzicht/transparantie aanbod). Anderzijds constateren we dat een groot deel van de ondernemers niet goed in staat is om de mogelijkheden die er zijn voldoende te benutten (innovatievolgend, gebrek aan bewustzijn, risico-aversie, beperkte investeringsruimte, gebrek aan kennis/kunde/tijd). Onze belangrijkste conclusie is dan ook dat het vooral ontbreekt aan intermediairs die het aanbod van regelingen inzichtelijk en toegankelijk maken voor de ondernemers in de gastvrijheidsindustrie. Verder hebben ondernemers voorkeur voor sectorspecifieke instrumenten, maar bovenal dient het instrumentarium laagdrempelig te zijn (snel, kleinere bedragen waarmee ondernemers vooruit kunnen zonder al te hoge cofinancieringsvereisten en/of administratieve lasten).

Conclusie aansluiting vraag en aanbod: In de gastvrijheidssector is niet zozeer sprake van een gebrek aan regelingen die individuele ondernemers ter beschikking staan, maar veeleer van een aansluitingsproblematiek. Dit hangt samen met het overwegend kleinschalige karakter van de bedrijvigheid in de gastvrijheidssector waardoor het lastig is het bestaand (complexe) instrumentarium voldoende te benutten. De mate waarin vraag en aanbod op elkaar aansluiten verschilt sterk tussen

regio's (afhankelijk van het aanbod) en tussen ondernemers (koplopers, peloton, achterblijvers).

Aanbevelingen voor verbetering aansluiting

De nadruk van ondersteuning door de overheid moet wat ons betreft liggen op de groep ondernemers die wel wil verduurzamen, digitaliseren of innoveren, maar die vanwege een gebrek aan investeringsruimte en kennis beperkte mogelijkheid heeft om te handelen naar hun ambities. Dat de kansen voor verduurzaming, innovatie en digitalisering onvoldoende benut worden, is een gemiste kans want de gastvrijheidsindustrie heeft niet alleen een grote economische betekenis, maar kan steeds meer gezien worden als een middel om maatschappelijke vraagstukken op te lossen die bijdragen aan het algemeen belang (welvaart en welzijn) van bewoners, bezoekers en bedrijven. Vanuit dat perspectief volgt hieronder een aantal aanbevelingen ten aanzien van het stimuleren van innovatie in en digitalisering en verduurzaming van de gastvrijheidssector.

1. Verhoog de vindbaarheid en bekendheid van het aanbod

De eerste stap is het verhogen van het bewustzijn van de voordelen van digitalisering, innovatie en verduurzaming (primair taak van de eerstelijns ondersteuning aan het MKB). Vervolgens is het van belang dat ondernemers de weg naar de juiste ondersteuning weten te vinden. Hiertoe dient de communicatie over het beschikbare aanbod aan regelingen en hoe ondernemers daarvan gebruik van kunnen maken te worden verbeterd. Dit kan onder andere door:

- **Verbeteren van de ontsluiting van het beschikbaar aanbod.** Creëren van één centraal overzicht van het aanbod aan instrumentarium op basis waarvan ondernemers en intermediairs kunnen zoeken (met filters) voor welke financieringsregeling een bepaalde ondernemer/organisatie in aanmerking komt. Het in dit onderzoek gepresenteerde overzicht kan daarvoor een startpunt zijn. Overigens is een dergelijk overzicht nooit statisch (noch uitputtend) en dient het dus regelmatig te worden geactualiseerd. Beleg deze verantwoordelijkheid bij één partij (bijvoorbeeld KVK of RVO).
- **Inzet op intermediairs.** Betrekken van brancheverenigingen, DMO's en andere intermediairs in het verspreiden van kennis over het aanbod en mogelijkheden voor digitalisering, verduurzaming en innovatie en de financieringsmogelijkheden daarvan. Kijk hierbij naar partijen die een goed netwerk hebben in de regio en die dicht bij de ondernemers staan. Ondernemers halen kennis, personeel en financiering vaak uit hun naaste omgeving.
- **Inzetten van koplopers als ambassadeurs.** De beste manier om het brede MKB te bereiken en te inspireren is via andere ondernemers. Laat via concrete en praktische voorbeelden zien wat innovatie, verduurzaming en digitalisering voor hen kan betekenen en welke regelingen hiervoor beschikbaar zijn.

We raden aan om de regio's (die dicht bij de ondernemers staan) in de lead te laten als het gaat om het vergroten van het bereik en gebruik van instrumenten onder ondernemers in de regio. Het ministerie van EZK zou vooral kunnen voorzien in het faciliteren, samenbrengen en (financieel) ondersteunen van intermediaire structuren en in het beleggen van de verantwoordelijkheid voor het ontsluiten van het huidige aanbod aan regelingen bij één partij.

2. Het inzetten op toegankelijk generiek instrumentarium geniet de voorkeur, maar bovenal dient het instrumentarium laagdrempelig te zijn en

toegankelijkheid te zijn (reduceer de complexiteit). Voor zover er sprake is van specifiek instrumentarium, laat dat bij voorkeur aan de regio's over.

Over het algemeen geniet het inzetten op een toegankelijk generiek instrumentarium de voorkeur. Verdere verbijzondering van het instrumentarium naar de gastvrijheidssector kan namelijk de complexiteit en onoverzichtelijkheid van het instrumentarium onnodig vergroten. Bovendien hebben we geconstateerd dat de barrières die ondernemers uit de gastvrijheidssector ervaren niet zozeer sectorspecifiek zijn. Voor zover er sprake is van specifiek instrumentarium, laat dat bij voorkeur aan de regio's over (passend bij de prioriteiten van de regio's). In regio's waarin de gastvrijheidssector minder prioriteit heeft, is inzet op generieke MKB-dienstverlening en regelingen nodig. Een aantal generieke MKB-voucher regelingen van provincies heeft een relatief groter aantal aanvragen en toekenningen uit de gastvrijheidssector. Wel kan het zo zijn dat op bepaalde thema's landelijke impulsen worden gegeven als het een generiek probleem is dat voor de hele gastvrijheidssector speelt (duurzaamheid gericht op ondernemers met oude panden of grote arealen). Om versnippering tegen te gaan, is het logischer om dit centraler te organiseren, zeker wanneer er een duidelijk nationaal maatschappelijk belang is (zoals bij het verduurzamingsvraagstuk). Daarbij moet systematisch nagegaan worden of nationale regelingen voldoende toegankelijk zijn voor het MKB. Het huidige generiek instrumentarium wordt namelijk onvoldoende benut door de gastvrijheidssector (gebrek aan bekendheid, aanvragen zijn te complex en kosten veel tijd etc.). Een betere toegankelijkheid van beschikbaar generiek instrumentarium voor ondernemers uit de gastvrijheidssector is nodig, zodat het beschikbaar aanbod beter benut wordt. We geven de volgende aanbevelingen mee aan beleidsmakers om het aanbod beter aan te laten sluiten op ondernemers uit de gastvrijheidssector:

- **Het gros van de MKB'ers in de gastvrijheidsindustrie heeft geen behoeften aan grootschalige subsidies, maar heeft vooral baat bij kleine zetjes in de rug** (zonder de noodzaak veel te moeten co-financieren). Vouchers en kleine aanjaagsubsidies zijn een goed middel om het kennisniveau op peil te brengen en kan helpen ondernemers te laten zien wat digitalisering, verduurzaming voor hen kan betekenen. Met laagdrempelige lokale en provinciale regelingen kunnen ondernemers gewend raken aan het gebruik maken van regelingen waardoor ze uiteindelijk ook makkelijker gebruik kunnen gaan maken van het grotere (nationale) generieke instrumentarium.
- **Zet meer in op laagdrempelig instrumentarium.** Een lange doorlooptijd van aanvragen belemmert innovatie, vooral kleine bedrijven hebben een behoefte om snel middelen (liquiditeit) te krijgen waarmee ondernemers vooruit kunnen zonder al te hoge cofinancieringsvereisten of administratieve lasten.
- **Simplificeer de aanvraagprocedure van regelingen.** In de huidige wetgeving is het lastig om subsidies aan te vragen vanwege de vele voorwaarden en regels. Vaak zijn subsidies ook niet toereikend om initiatieven kostendekkend te ontwikkelen.

3. Zet in op het vergroten van kennis en vaardigheden van ondernemers.

Wellicht nog belangrijker dan financiële steun is professionalisering van het ondernemerschap in de sector (gedeelde verantwoordelijkheid):

- **Aandacht voor verduurzaming, digitalisering en innovatie is onderdeel van goed ondernemerschap.** Om bij te blijven zullen MKB'ers aan de slag moeten met de kansen en uitdagingen die hiermee samenhangen. Uiteraard is het in de eerste plaats aan de ondernemers zelf om aan de slag te gaan. Dat er tijdig geïnnoveerd, gedigitaliseerd en tot op zeker hoogte ook tijdig verduurzaamd wordt is daarom in belangrijke mate een verantwoordelijkheid van ondernemers zelf. Ze kunnen daarbij

wel gericht een zetje/aanmoediging gebruiken in de transitie naar een duurzame, innovatieve en digitale samenleving, vooral als dat tot navolging (en dus grotere spillover) leidt.

- **Zet verder in op het vergroten van de capabilities van ondernemers en hun werknemers in de gastvrijheidssector.** Wil de gastvrijheidssector daadwerkelijk met innovatie, digitalisering en verduurzaming aan de slag dan zullen de kennis en vaardigheden voldoende ruim aanwezig moeten zijn. Hier ligt uiteraard een samenwerking met de (gespecialiseerde) onderwijs- en kennisinstellingen voor de hand. Neem bijvoorbeeld deze onderwerpen op in het curriculum van opleidingen die worden gevolgd door ondernemers en (toekomstige) werknemers in de sector. Dit is een activiteit die deels nationaal kan worden gestimuleerd en vergroot de absorptiecapaciteit (voor veranderingen) van de sector. Ook is hier een rol weggelegd voor intermediairs die ondernemers kunnen laten zien wat digitalisering, verduurzaming voor hen kan betekenen (met inzet van ambassadeurs/koplopers) en hen op weg helpt en eventueel ontzorgt in het aanvraagproces.

4. Het stimuleren van duurzaamheid, digitalisering en innovatie moet niet alleen op individuele ondernemers gericht zijn.

Met de Herijkte Actieagenda is vanuit het Rijk een vertrekpunt gecreëerd die kan dienen als 'kapstok' om beleid aan op te hangen. Vanuit dit vertrekpunt kunnen regio's die zich willen profileren op gastvrijheid aangemoedigd worden ook regionale visies te ontwikkelen. Daarbij kan EZK (in samenwerking met de sector en de regionale stakeholders) er voor zorgen dat de sector beter bekend wordt met het generiek instrumentarium (denk aan de subsidieregeling verduurzaming MKB) en dat de sector ook aan bod komt bij instrumenten als de Digitale Werkplaatsen MKB, de MKB Deals, Green Deals en de Regio Deals.

Vanuit het nationale en vooral het regionale niveau kan nagegaan worden in hoeverre een gebiedsgerichte aanpak voor de gastvrijheidssector gefaciliteerd kan worden en hoe het organiserend vermogen in de sector versterkt kan worden. Investeer bijvoorbeeld in collectieve instrumenten waarbij groepen ondernemers (al dan niet in samenwerking met andere stakeholders zoals bijvoorbeeld DMO's) aan bestemmingsontwikkeling doen, werken aan een grootschalige verduurzaming van een gebied of de ontwikkeling van vaardigheden. Vooral regio's zouden op dit gebied nog meer van elkaar kunnen leren. We raden aan om gebruik te maken van bestaande overlegstructuren (zo is de gastvrijheidssector sinds 2021 weer vertegenwoordigd binnen het Interprovinciaal Overleg). Bepaalde uitdagingen overstijgen het regionale niveau én het niveau van individuele ondernemers, daarvoor is mogelijk landelijk inzet nodig. Denk bijvoorbeeld aan de uitdagingen rondom verduurzaming in de reisbranche. Specifiek voor de gastvrijheidssector moet er gekeken worden in hoeverre beleid en instrumentarium op "aanpalende beleidsterreinen" (denk aan erfgoed, plattelandontwikkeling, ruimtelijk ontwikkelingsbeleid, energie- en mobiliteitsbeleid, cultuur) aanknopingspunten bieden voor de brede gastvrijheidsindustrie. EZK kan hier haar interveniërende rol richting andere departementen invullen en aan bijdragen dat het perspectief van de gastvrijheidsindustrie wordt ingebracht en niet over het hoofd wordt gezien.

1 Introductie

We starten dit hoofdstuk met een beschrijving van de aanleiding, de doelstelling en beoogde resultaten van het onderzoek. Vervolgens presenteren we onze aanpak (overzicht aanbod, uitvraag en analyse gebruik van regelingen en interviews). We eindigen met een leeswijzer.

1.1 Aanleiding

In een motie van kamerlid Von Martels, welke eind 2020 werd ingediend, is gevraagd hoe bestaande overheidsregelingen beter benut kunnen worden door de toeristische sector² om met weinig investeringsruimte te kunnen blijven innoveren, verduurzamen en digitaliseren. [1] De motie pleit voor het belang van innovatie voor duurzaamheid en concurrentie in de toeristische sector, waarin door de vraaguitval en omzetverliezen als gevolg van de coronacrisis geen of weinig investeringsruimte meer over is. In de motie wordt gevraagd hoe MKB-ondernemers in de toeristische sector beter gebruik kunnen maken van bestaande regelingen op het gebied van innovatie, verduurzaming en digitalisering. Hierin schuilt de veronderstelling dat ondernemers in deze sector onvoldoende gebruik kunnen maken van regelingen. Dit onderzoek betreft het feitelijke vooronderzoek dat nodig is om een dergelijke veronderstelling te kunnen staven.

1.2 Doelstelling en beoogde resultaten onderzoek

Het doel van dit onderzoek is uitvoering te geven aan deze motie door een overzicht te bieden van, voor ondernemers uit de gastvrijheidssector toegankelijke, bestaande overheidsregelingen op Europees, nationaal, regionaal en lokaal niveau. Het aanbod aan beschikbare regelingen voor de gastvrijheidssector zal getoetst worden aan de aansluiting op de behoeften van de sector op het gebied van innovatie, verduurzaming en digitalisering. In dit onderzoek hanteren we een breed perspectief op behoeften ten aanzien van verduurzaming, digitalisering en innovatie in de gastvrijheidssector. Daarnaast gaan we in op het effect van de coronacrisis op ondernemers uit de gastvrijheidssector. Belangrijke vraag in dit onderzoek is in welke mate de uitdagingen ten aanzien van digitalisering, verduurzaming en innovatie en eventuele barrières m.b.t. het gebruik van regelingen sectorspecifiek zijn. Het onderzoek zal leiden tot beantwoording op de onderzoeksvragen en ook aanbevelingen voor de beleidsmatige uitvoering en verdere ontwikkeling van het toekomstperspectief van de gastvrijheidssector.

De beoogde resultaten van het onderzoek zijn als volgt:

1. Een **analyse van de verschillende overheidsregelingen** die ondernemers in de gastvrijheidssector faciliteren om te innoveren, verduurzamen en digitaliseren, op Europees, Rijks, regionaal en gemeentelijk niveau. Het gaat hier om subsidies (onder andere subsidies en regionaal gealloceerde 'deals' en programma's), fiscale faciliteiten en financiële regelingen (zoals leningen en garanties).

² Zoals in de offerte-aanvraag wordt opgemerkt, spreekt de motie over de toeristische sector. Aangezien EZK en de Taskforce Samenwerking Gastvrijheidseconomie een bredere sector aanspreken, is de scope in dit onderzoek toerisme en recreatie, oftewel de gastvrijheidssector. Vaak worden de begrippen toerisme, recreatie en vrije tijd als synoniemen gehanteerd. Dit is niet juist, hoewel er sprake is van overlap: toeristische en recreatieve activiteiten zijn beide activiteiten die mensen ondernemen in hun vrije tijd. Bij toerisme gaat het echter in de regel om activiteiten die buiten de 'normale omgeving' plaatsvinden, bij recreatie gaat het om activiteiten die binnen de 'normale omgeving' plaatsvinden. [31].

2. Een **kwantitatieve analyse van het feitelijke gebruik** van deze regelingen door ondernemers uit de gastvrijheidssector. Hiermee wordt de mate van benutting van deze regelingen bedoeld.
3. Een **kwantitatieve analyse** bij de componenten 1 en 2: in hoeverre sluiten de regelingen uit de analyse aan bij de **behoeften en wensen van de gastvrijheidssector** als het gaat om innovatie, verduurzaming en digitalisering? En in hoeverre sluit de vorm van deze regelingen in dit verband aan bij deze groep ondernemers?
4. Indien opportuun op basis van de uitkomsten en bevindingen in het onderzoek: **aanbevelingen** waarmee zowel beleidsmakers als ondernemers een stap verder kunnen zetten als het gaat om innovatie, verduurzaming en digitalisering van de gastvrijheidssector.

1.3 Verantwoording onderzoeksmethoden

Bij deze verkenning hebben wij drie onderzoeksmethoden ingezet, namelijk deskstudie naar het aanbod aan overheidsregelingen, analyse van gebruikersdata en (groeps)interviews.

Deskstudie aanbod regelingen

De deskstudie naar het aanbod van regelingen is bedoeld om een zo compleet mogelijk overzicht met regelingen die bedrijven in de gastvrijheidssector kunnen gebruiken voor hun innovatie, verduurzaming en digitaliseringsambities te realiseren. Niettemin realiseren we ons dat we mogelijk regelingen over het hoofd hebben gezien, of juist onterecht hebben geclassificeerd als potentieel bruikbaar voor de gastvrijheidssector. We zijn echter van mening dat we met ons overzicht een goed beeld kunnen schetsen van de verschillende vormen en kenmerken van het aanbod op basis van het analysekader.

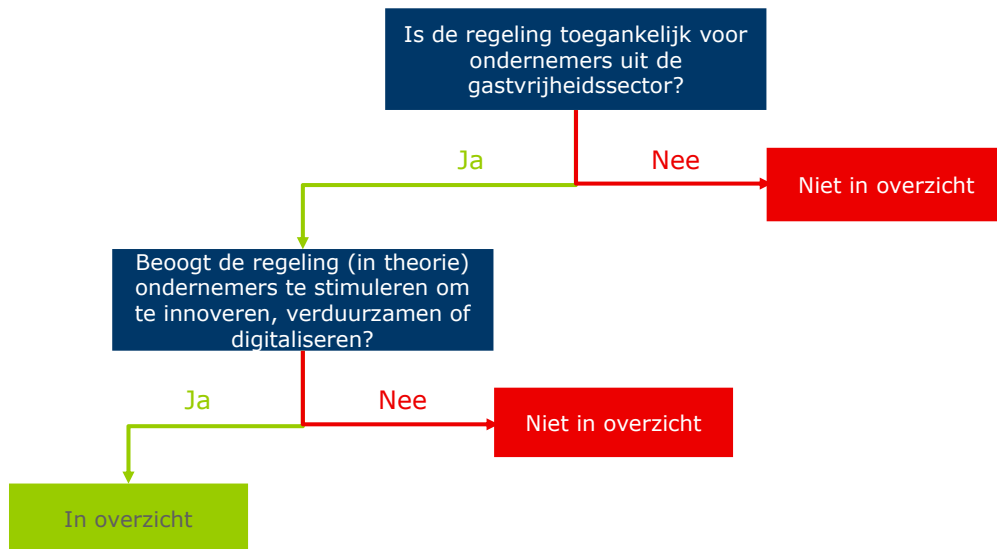
We zijn per 'bestuursniveau' op zoek gegaan naar uitvoerders/financiers. Het betreft het aanbod op Europees, nationaal, EFRO-landsdelen³, Regionale Ontwikkelingsmaatschappijen (ROM's), provincies en gemeenten. Op gemeentelijk niveau hebben we een selectie gemaakt van twintig gemeenten waarvan we er tien hebben geselecteerd op basis van horecadichtheid als een proxy voor de omvang of het belang van de gastvrijheidssector in de betreffende gemeenten (CBS⁴). Hierbij hebben we tevens rekening gehouden met spreiding naar regio en type bestemming (natuur, kust, stedelijk etc.). De andere tien gemeenten zijn random geselecteerd waarbij is gecorrigeerd voor provincie.

Door middel van het raadplegen van websites van uitvoerders en financiers en eventuele beleidsstukken hebben we het aanbod in kaart gebracht. Ter controle zijn ook algemenere websites geraadpleegd die overzicht bieden van subsidies en regelingen, zoals het KVK Ondernemersplein en de RVO subsidie- en financieringswijzer.

Belangrijkste criterium voor het meenemen van regelingen is of de betreffende regeling ondernemers in de gastvrijheidssector toegankelijk is. Daarnaast is gekeken naar of de regeling ondernemers kan faciliteren om te innoveren, verduurzamen en te digitaliseren. Zowel generiek (MKB-stimulering) als specifiek instrumentarium is meegenomen (zie Figuur 1).

³ Het Europees Fonds voor Regionale Ontwikkeling (EFRO) is één van de Europese structuurfondsen en onder andere bedoeld om de belangrijkste regionale onevenwichtigheden in de Europese Unie terug te dringen. In Nederland zijn voor het EFRO-budget vier operationele programma's: Noord (Groningen, Friesland, Drenthe), Zuid (Limburg, Noord-Brabant, Zeeland), Oost (Gelderland en Overijssel) en West (Flevoland, Noord-Holland, Zuid-Holland, Utrecht).

⁴ <https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2021/25/toename-aantal-horecavestigingen-ondanks-corona>

Figuur 1. Selectiestrategie overzicht aanbod.

De geïdentificeerde regelingen zijn vervolgens ondergebracht in een database. We hebben een analysekader ontwikkeld met een aantal kenmerkende dimensies.

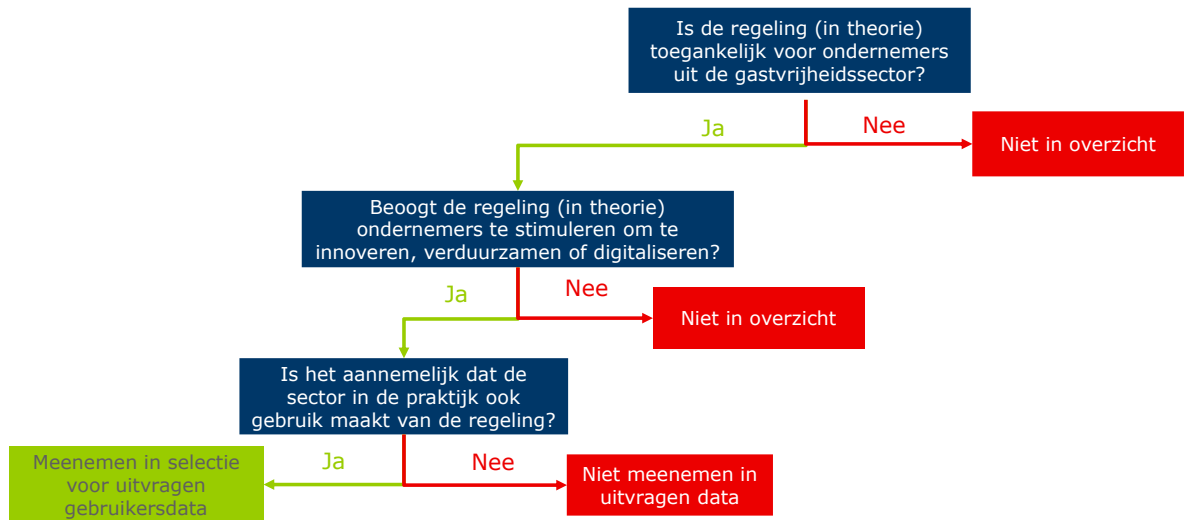
Tabel 1. Analyse kader

Onderscheidende kenmerken regelingen	
Bestuursniveau financier (inclusief uitvoerder)	<ul style="list-style-type: none"> • Europees • Nationaal • Regionaal: provincies, ROM's • Lokaal: gemeenten
Focus instrument	<ul style="list-style-type: none"> • Sectorspecifiek • Generiek
Type regeling	<ul style="list-style-type: none"> • Subsidie (inclusief cofinanciering) • Voucher • Lening • Garantie • Fiscale faciliteit
Doelstelling regeling	Stimuleren van: <ul style="list-style-type: none"> • Innovatie: <ul style="list-style-type: none"> ○ Sociaal ○ Technologisch • Digitalisering • Verduurzaming

Aanvullend op dit analysekader zijn ook andere kenmerken van de regelingen meegenomen als: naam regeling, uitvoerder en financier, totaalbudget regeling, de maximale omvang van een 'ticket', doelgroep type bedrijf (niet gespecificeerd, MKB algemeen, innovatief MKB, start-ups), reikwijdte in geografie (wie mogen er indienen). In Bijlage 3 is een volledig overzicht van de geïdentificeerde regelingen te vinden.

Gebruikersdata uitvragen en analyseren

Voor de kwantitatieve analyse van het gebruik van de regelingen hebben we in eerste instantie bestaande databronnen (evaluaties, bedrijvenbeleidinbeeld.nl en andere monitors) geraadpleegd. Echter de benodigde data bleken niet precies genoeg uit deze bronnen te halen. We hebben daarom data opgevraagd bij de verschillende uitvoeringsinstanties. Figuur 2 toont de gehanteerde criteria voor het uitvragen van de gebruikersdata. Omwille van praktische overwegingen hebben we enkel data opgevraagd van regelingen waarvan het ook in de praktijk aannemelijk is dat de sector er gebruik van maakt.

Figuur 2. Selectie uitvraag gebruikersdata.

Voor de afbakening van de sector hebben we de Landelijke Recreatie & Toerisme Standaard met SBI-codes (met weging hoger dan 0,5) van het LISA gehanteerd. SBI staat voor Standaard Bedrijfsindeling en geeft aan wat de hoofd- en de nevenactiviteiten van een bedrijf zijn. De volgende data zijn uitgevraagd:

Data generieke regelingen	Data sectorspecifieke regelingen
<ul style="list-style-type: none"> Het aantal ingediende aanvragen met minimaal één deelnemer uit de gastvrijheidssector en het totaal aantal ingediende aanvragen in 2019 en waar mogelijk in 2020 en/of 2021. Het aantal toegekende aanvragen met minimaal één deelnemer uit de gastvrijheidssector en het totaal aantal toegekende aanvragen in 2019 en waar mogelijk in 2020 en/of 2021. Het totaalbedrag dat is toegekend en het toegekende bedrag aan ondernemingen uit de gastvrijheidssector in 2019 en waar mogelijk in 2020 en/of 2021. 	<ul style="list-style-type: none"> Het aantal aanvragen en het aantal toekenningen in 2019 en waar mogelijk in 2020 en/of 2021. Het toegekende bedrag t.o.v. totaalbudget in 2019 en waar mogelijk in 2020 en/of 2021.

In totaal is er voor 40 generieke regelingen data aangeleverd (13 regelingen op nationaal niveau uitgevoerd door RVO, 11 regelingen van provincies, 5 regelingen van gemeentes⁵, 7 regelingen van ROM's en 4 Europese regelingen). Voor 24 sectorspecifieke regelingen is data aangeleverd (9 regelingen van provincies, 2 regelingen van gemeentes en 13 regelingen van ROM's).

De mate van benutting van generieke regelingen wordt bepaald door de volgende indicatoren:

- % Aandeel aanvragen gastvrijheidssector t.o.v. totaal aantal aanvragen
- % Aandeel toekenningen gastvrijheidssector t.o.v. totaal aantal toekenningen
- % Slaagkans totaal, slaagkans gastvrijheidssector
- % Aandeel middelen gastvrijheidssector t.o.v. totaal beschikbaar budget

Hiermee kunnen we uitspraken doen over het gebruik van de gastvrijheidssector t.o.v. het totaal, maar niet of dit ook voldoende is. Stel 5% van de aanvragers bestaat uit bedrijven uit de gastvrijheidssector: Is dat veel/weinig? Wat zegt dit over de mate van benutting? Om de data te kunnen interpreteren zetten we het gebruik af tegen het belang van sector in termen van bijdrage aan het BBP en werkgelegenheid.

De mate van benutting van sectorspecifieke regelingen wordt bepaald door:

- % toekenningen t.o.v. aantal aanvragen
- % toegekend bedrag t.o.v. totaalbudget

Belangrijkste indicator bij sectorspecifiek instrumentarium is of het subsidieplafond van een regeling bereikt wordt.

(Groeps)interviews

Eén van de componenten van dit onderzoek is een kwalitatieve analyse van de aansluiting tussen de regelingen bij de behoeften en wensen van de gastvrijheidssector als het gaat om innovatie, verduurzaming en digitalisering en de aansluiting bij de ondernemers uit de sector. Een dergelijke vraag kan je, in onze ogen, niet beantwoorden zonder met ondernemers zelf gesproken te hebben. We hebben daarom vier groepsgesprekken gevoerd met ondernemers uit de verschillende deelsectoren en zeven individuele gesprekken met ondernemers. We hebben tevens acht gesprekken te voeren met experts op het gebied van ondernemers in de gastvrijheidssector en/of stimuleringsregelingen. Het doel van deze gesprekken was enerzijds het overzicht verder aanvullen met regelingen en anderzijds meer zicht te krijgen op hoe het aanbod van regelingen zich verhoudt tot de behoefte en wensen van de sector (kwalitatief beeld van mate van gebruik en aansluiting). In Bijlage 2 is een overzicht weergegeven van de gesprekspartners.

Betrekken van klankbordgroep

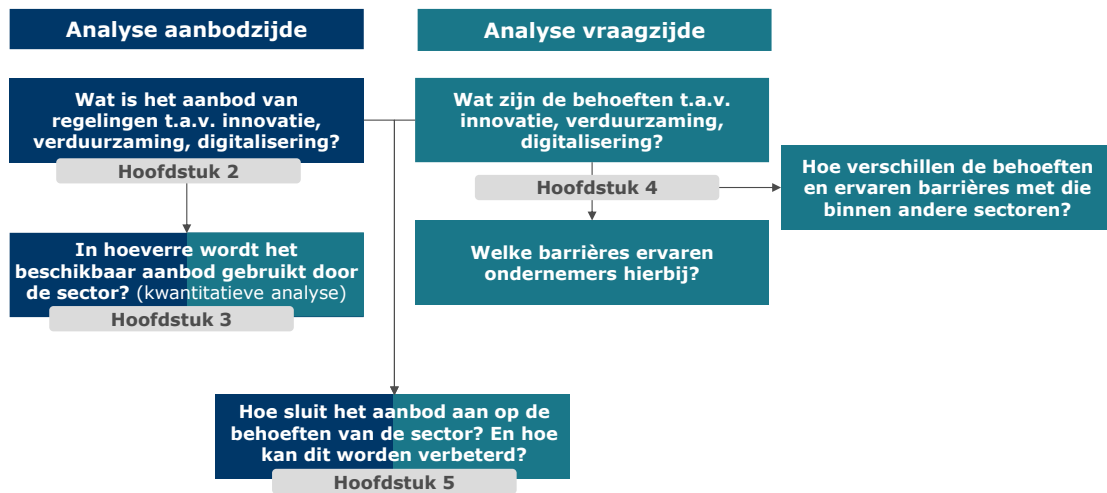
Zoals de motie verzoekt, is het onderzoek in samenspraak met de Taskforce Samenwerking Gastvrijheidseconomie uitgevoerd. Er zijn hiertoe sessies georganiseerd met een klankbordgroep die bestaat uit vertegenwoordigers van de Taskforce. De Taskforce wordt vertegenwoordigd door Gastvrij Nederland (de samenwerkingskoepel van de brancheorganisaties in de gastvrijheidssector), de nationale destiniatiemanagement-organisatie (NBTC), Center of Expertise Leisure, Tourism and Hospitality (CELTH), Interprovinciaal overleg (IPO), Vereniging Nederlandse Gemeenten (VNG) en het ministerie van Economische Zaken en Klimaat (EZK). Wij hebben twee sessies georganiseerd met deze externe klankbordgroep. Deze

⁵ Voor gemeenten geldt dat zij regelingen veelal ook in regionaal verband uitvoeren.

groep bestond uit beleidsmedewerkers van EZK en leden van de Taskforce (zie Bijlage 1 voor de samenstelling). De eerste bijeenkomst is gebruikt om verwachten en relevante input voor desk studie en interviews op te halen. In de tweede bijeenkomst met de klankbordgroep zijn de voorlopige onderzoeksresultaten, conclusies en aanbevelingen getoetst. De klankbordgroep heeft tevens input geleverd op het conceptrapport.

1.4 Leeswijzer

De opbouw van dit rapport volgt in grote lijnen de beoogde resultaten (paragraaf 1.2). De figuur hieronder toont schematisch de opbouw van het rapport en de verschillende componenten die aan bod komen.

We starten met het eerste beoogde resultaat, namelijk de resultaten van de analyse van het aanbod aan regelingen. In dit hoofdstuk staat dus de aanbodzijde centraal. De kwantitatieve analyse van het feitelijk gebruik (mate van benutting) van het aanbod komt aan bod in hoofdstuk 3. In hoofdstuk 4 brengen we de behoeften en wensen van de gastvrijheidssector als het gaat om innovatie, verduurzaming en digitalisering in kaart. Ook komen in dit hoofdstuk de barrières aan bod die ondernemers ervaren wanneer zij willen innoveren, verduurzamen en digitaliseren. Tot slot staan we in dit hoofdstuk stil bij de vraag in welke mate de behoeften en barrières sectorspecifiek zijn. In het afsluitende hoofdstuk 5 komen vraag en aanbod samen en trekken we conclusies over de aansluiting van het aanbod op de behoeften van de gastvrijheidssector. Ook doen we in hoofdstuk 5 aanbevelingen om de aansluiting te verbeteren.

2 Overzicht aanbod overheidsregelingen

In dit hoofdstuk beschrijven we het huidig aanbod van overheidsregelingen van gemeenten, provincies, ROM's, EFRO-landsdelen, het rijk en de Europese Unie. In paragraaf 1.3 geven we een omschrijving van de aanpak en zoekstrategie. Het doel van het overzicht van het aanbod is om een zo compleet mogelijk beeld te geven van het aanbod op verschillende bestuursniveaus. In dit hoofdstuk geven we per dimensie uit het analysekader (zie Tabel 1) een typering van het gevonden aanbod. In Bijlage 3 is een volledig overzicht van de geïdentificeerde regelingen te vinden.

2.1 Bestuursniveaus en regionale verschillen

We hebben gekeken naar het aanbod op Europees, Rijks, regionaal en gemeentelijk niveau (selectie van twintig gemeenten). In Box 1 gaan we nader in op de rollen van diverse overheidslagen met betrekking tot de gastvrijheidssector. Het niveau van de financier kan gevolgen hebben voor de mate waarin het aanbod aansluit op de wensen en behoeften van ondernemers in de gastvrijheidssector.

Box 1. De rollen van diverse overheden met betrekking tot de gastvrijheidssector.⁶

Op nationaal niveau is binnen de rijksoverheid het Ministerie van Economische Zaken en Klimaat (EZK) beleidsverantwoordelijk voor inkomend toerisme en ondernemers in de gastvrijheidssector [2]. Het belangrijkste instrument hiervoor is de subsidie aan NBTC. Daarnaast is EZK beleidsverantwoordelijk voor het stimuleren van ondernemerschap. Zo streeft EZK er bijvoorbeeld naar dat ondernemers in een goed en concurrerend ondernemingsklimaat kunnen opereren (met een focus op het MKB), draagt ze bij aan digitalisering en bevordert ze de toegang van bedrijven tot ondernemersfinanciering.

Door decentralisatie van het regionaal-economisch beleid ligt de grootste beleidsmatige rol voor de gastvrijheidssector bij provincies. Toerisme en recreatie zijn thema's in het ruimtelijk economisch beleid waar de provincies primair voor verantwoordelijk zijn. Vaak valt toerisme onder de portefeuille economie, maar doordat toerisme met vele andere onderwerpen verbonden is zoals natuur, landschap, cultuur en industrie is deze verdeling aan het veranderen. Sturing wordt binnen de provincies verwezenlijkt via een omgevingsvisie. Hierbij worden in een omgevingsverordening ruimtelijke voorwaarden vastgelegd voor recreatieve en toeristische ontwikkeling. Daarnaast ontwikkelen provincies vaak een afzonderlijke visie op toerisme en recreatie als geheel en financieren sommige provincies onderzoeken en plannen gericht op specifieke thema's zoals vitaliteit van verblijfsrecreatie. Ook speelt de provincie een belangrijke rol bij het bevorderen van regionale samenwerkingen bijv. op het gebied van destinatieontwikkeling. Verschillende provincies proberen samenwerkingsverbanden, kennisontwikkeling en innovatie te stimuleren door middel van investeringsprogramma's, subsidies en garantie- of ontwikkelfondsen.

De rol van gemeenten in de gastvrijheidssector is enerzijds het stimuleren en faciliteren van initiatieven (bijv. het delen van kennis en het verbinden van ondernemers) en anderzijds het formuleren van kaders waarbinnen toerisme en recreatie mag plaatsvinden. De

⁶ De informatie in deze box is grotendeels ontleend aan het rapport 'Maatschappelijke waarde van toerisme en recreatie' [6].

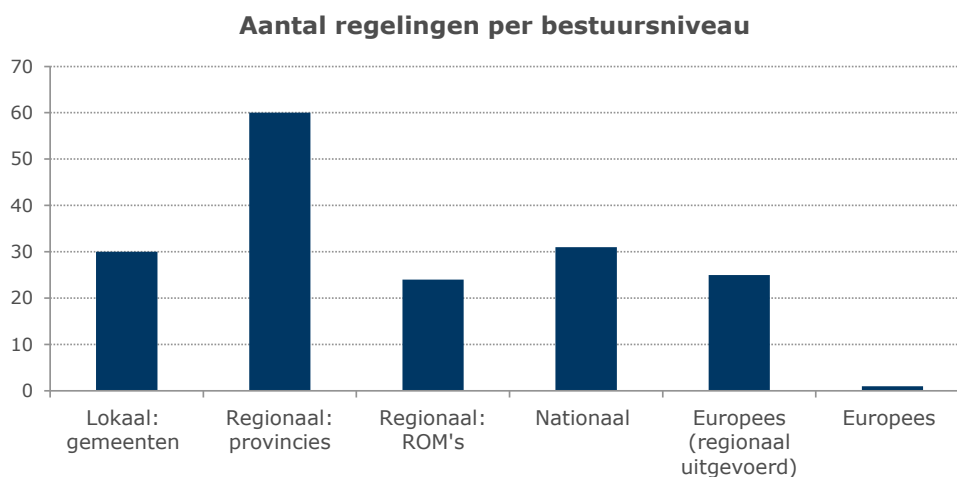
beleidsinzet op de gastvrijheidssector is verschillend per gemeente, afhankelijk van de grootte en het toeristisch gehalte van de gemeente.

ROM's zijn samenwerkingsverbanden tussen het Rijk en provincies (en soms andere stakeholders). Sinds 2021 vormen de ROM's een landelijk dekkende structuur. De kernactiviteiten van de ROM's zijn gericht op de versterking van ecosystemen. De ROM's richten zich daarbij met name op het innovatieve MKB en start-ups. De ROM's hebben geen formele verantwoordelijkheid in het toeristisch beleid en net als bij gemeenten hangt de beleidsinzet af van de grootte en het belang van de gastvrijheidssector voor de regio. Zo heeft ImpulsZeeland (de ROM in de provincie Zeeland) een specifiek programma voor de vrijetijdseconomie (inclusief instrumentarium). In de toekomst zouden ROM's wellicht een grotere rol kunnen spelen richting het brede MKB. Zo stelt o.a. de AWTI dat het tijd is de ROM's nog beter in gelegenheid te stellen een sleutelfunctie te vervullen in regionale innovatie door niet alleen ondersteuning te bieden aan de regionale innovatieve koplopers maar ook aan het bredere MKB-peloton dat wil groeien door innovatie, investeringen en internationalisering [3]. Verbreding van de rol van de ROM's naar het innovatievolgend MKB is recentelijk ook bepleit door VNO/NCW en MKB-NL.

De EU speelt een complementaire rol in het toerismebeleid door de acties van de lidstaten te ondersteunen en te coördineren. Er is geen specifieke EU-begroting voor toerisme in de periode [4]. Wel kan de sector aanspraak maken op meerdere generieke EU-programma's zoals het Europees Fonds voor regionale ontwikkeling (EFRO), European Fund for Strategic Investments (EFSI), European Regional Development Fund and Cohesion Fund (ERDF/CF) en het Digital Europe Programme.

Belangrijk om te noemen is dat door de decentralisatie van het toeristisch (en ruimer het ruimtelijke-economische) beleid in 2011 het Ministerie van EZK niet meer verantwoordelijk is voor het toeristisch beleid. Met de decentralisatie kiest EZK ervoor om activiteiten op een andere (lees: regionale) schaal te laten plaatsvinden. Dat door decentralisatie de grootste beleidsmatige rol voor de gastvrijheidssector bij provincies ligt, blijkt ook uit het aantal regelingen voor de gastvrijheidssector per bestuursniveau. Uit Figuur 3 wordt duidelijk dat het aantal regelingen op regionaal of lokaal niveau het grootst is: ongeveer tweederde van het totale aanbod aan regelingen wordt uitgevoerd/gefinancierd door gemeenten⁷, provincies of ROM's. Als we alleen naar het sectorspecifieke aanbod kijken, zien we een soortgelijk beeld. In paragraaf 2.3 gaan we daar verder op in.

⁷ Het aantal lokale regelingen dat is geïdentificeerd komt voort uit een steekproef van 20 gemeenten.

Figuur 3. Aantal regelingen gastvrijheidssector per bestuursniveau.

De steekproef van 20 gemeenten leverde 30 regelingen op, de Gemeenten Amsterdam en Rotterdam zijn gezamenlijk verantwoordelijk voor bijna de helft hiervan (ieder 7 regelingen). Er zijn 31 regelingen op nationaal niveau geïdentificeerd die vrijwel allemaal generiek van aard zijn (enkele regelingen richten zich op topsectoren).

De gastvrijheidssector heeft niet in iedere regio dezelfde economische betekenis en bovendien wordt ondersteuning aan het MKB per provincie anders ingevuld afhankelijk van de regionale speerpunten. Als we kijken naar het aanbod van regelingen (zowel generiek als specifiek) dan zien we dat er ook belangrijke verschillen in het aanbod bestaan tussen regio's.⁸ Zo is het aantal regelingen in de provincies Friesland, Zeeland en Overijssel groter dan het aanbod in provincies als Utrecht en Noord-Brabant. Ook op gemeentelijk niveau verschilt het aanbod sterk per gemeente, afhankelijk van de grootte en het belang van de toeristische sector in de gemeente. Het gevolg hiervan is dat ondernemers, om een beroep te kunnen doen op overheidsinstrumenten, afhankelijk zijn van de regio waar ze actief zijn. Belangrijk om hier te benadrukken is dat *meer* aanbod niet noodzakelijkerwijs *beter* is. Meer aanbod kan zelfs averechts werken en bijdragen aan een veelgenoemd probleem in het MKB, namelijk 'door het grote aanbod van individuele regelingen (de bomen) het bos niet meer zien'. Verder speelt ook de omvang van de regeling een rol; heeft een provincie bijvoorbeeld tien regelingen met een bescheiden budget van ieder €100K of gaat het om één of twee grotere regelingen met een budget van een miljoen? Het is dus van belang om ook te analyseren in hoeverre het aanbod (aantal, variëteit, sectorale focus, omvang van de tickets) past bij de behoeften van ondernemers in de gastvrijheidssector.

We illustreren de regionale verschillen nader aan de hand van een voorbeeld van de inzet van de extra middelen vanuit REACT-EU binnen Zuid-Nederland (zie Box 2). REACT-EU maakt deel uit van het coronaherstelfonds en is gericht op een groen, digitaal en veerkrachtig herstel van de door de COVID-19-pandemie veroorzaakte sociale en economische schade. Wat opvalt is dat in Zeeland en Limburg de gastvrijheidssector in het bijzonder aandacht krijgt, terwijl Noord-Brabant zich op andere prioriteiten richt passend bij het profiel van de provincie. Door het industriële profiel van Brabant is het beleid vooral gericht op het ondersteunen van innovatieprocessen bij bedrijven (wat ook innovaties kan opleveren voor de gastvrijheidssector).

⁸ Hiervoor hebben we gekeken naar de geografische reikwijdte van de regelingen dat wil zeggen welke eisen worden er gesteld aan de vestigingsplaats van bedrijven

Binnen het thema REACT-EU wordt de bijdrage vanuit de Europese Commissie in Zuid-Nederland volledig besteed aan het onderdeel 'een groen, digitaal en veerkrachtig herstel van de economie'. In de uitwerking richt Zuid-Nederland zich op het MKB, maar ook op andere actoren zoals kennisinstellingen, maatschappelijke organisaties en samenwerkingsverbanden. De extra middelen worden ingezet binnen drie zogenoemde provinciale luiken: een voor Zeeland, een voor Noord-Brabant en een voor Limburg. Binnen deze provinciale luiken zijn gerichte criteria geformuleerd voor de verstrekking van subsidie, toegespitst op de specifieke situatie in elke provincie. Dit past bij de interventie zoals bedoeld in React-EU. De Covid-19-pandemie heeft in elke provincie immers een eigen doorwerking. In Zeeland wordt daarbij specifiek ingezet op de vrijetijdseconomie. In Limburg is een stimuleringsregeling voor MKB-ondernemingen prioriteit. Hierbij wordt genoemd dat deze regeling in ieder geval oog moet hebben voor innovatieve investeringen binnen het brede MKB maar zeker voor ondernemers binnen de sectoren die het hardst door de crisis ten gevolge van de Covid-19 pandemie zijn geraakt, zoals toeristisch-recreatieve bedrijven, horeca, retail en dergelijke. In Noord-Brabant ligt de focus daarentegen op een missiegedreven innovatiebeleid, waarbij op de kracht van de diverse sterke Brabantse sectoren wordt ingezet (energieconversie en opslag, slimme & groene mobiliteit, life sciences/health, AI en digitalisering en agrofood).

Tot slot staan we nader stil bij de Europese regelingen. Via de 'Guide on EU funding for tourism' kan gezocht worden op financieringsprogramma's. Programma's die relevant zijn voor MKB'ers staan in Box 3. Het gros van deze programma's wordt (grotendeels) Europees gefinancierd maar regionaal uitgevoerd. Dit zijn regelingen gericht op plattelandsontwikkeling (Programma POP3, waaronder LEADER), de programma's gefinancierd met het Europees Fonds voor Regionale Ontwikkeling (EFRO) en regelingen binnen REACT-EU. Op Europees niveau hebben we één regeling geïdentificeerd namelijk het LIFE-programma dat projecten financiert op het gebied van verduurzaming. Met name toeristische projecten ter ondersteuning van de circulaire economie, energie-efficiëntie en maatregelen op het gebied van hernieuwbare energie, alsmede klimaatneutraliteit kunnen voor financiering in aanmerking komen.

Dergelijke programma's zijn gericht op de ontwikkeling van regio's (bijvoorbeeld infrastructuur of de promotie van een specifieke bestemming) en zijn niet zozeer gericht op directe steun aan ondernemers of projecten waar ondernemers aan deelnemen. Zo geeft het Digital Europe Programma niet direct steun aan MKB'ers maar zet zich o.a. in op het opzetten van een netwerk van EDIH's (European Digital Innovation Hubs). Een EDIH is een regionaal aanspreekpunt voor vragen en uitdagingen rondom digitalisering. Deze ondersteuning kan bestaan uit onder andere het bieden van testruimte, initiëren van netwerkactiviteiten, trainen en opleiden van (potentiële) medewerkers, ondersteunen bij digitale transformatie en bieden van toegang tot financiering. Ook EFRO wordt door lagere overheden uitgevoerd. Het Europees Sociaal Fonds Plus (ESF+) ondersteunt EU-lidstaten en -regio's bij het bereiken van hoge werkgelegenheidsniveaus, een inclusieve samenleving en een geschoolde en veerkrachtige beroepsbevolking. Een ander voorbeeld is het COSME-programma (programma gericht op het versterken van het concurrentievermogen van het MKB) dat ook specifieke openstellingen voor de toeristische sector kende. Via COSME worden samenwerkingsverbanden gefinancierd (die op hun beurt MKB'ers ondersteunen). Uitzondering hierop is het LIFE programma dat projecten financiert op het gebied van verduurzaming. Ook is een aantal van deze projecten niet relevant voor de sector ofwel zijn niet bedoeld om ondernemers te faciliteren bij verduurzaming, digitalisering en innovatie. Horizon Europe is bijvoorbeeld een R&D

programma gericht op onderzoek, technologische ontwikkeling en/of innovatie. Daarnaast zijn er investeringsfondsen en garantieregelingen die wat meer gericht zijn op risicokapitaal (met name voor innovatief MKB en startups en scale-ups).

Box 3. OverzichtC Europese programma's.

- **COSME Programme:** COSME is het EU-programma voor het versterken van het concurrentievermogen van MKB'ers, dat van 2014 tot en met 2020 liep met een budget van 2,3 miljard EUR. In 2020 was er een specifieke openstelling voor MKB'ers in de toeristische sector bedoeld ter ondersteuning van transnationale en grensoverschrijdende samenwerking om digitalisering, innovatie en nieuwe technologieën in het toerisme te stimuleren, met name door het MKB. Eind 2021 was er wederom een specifieke openstelling voor de toeristische sector "COVID-19 Recovery Through Sustainable Tourism Growth and SME Support". De algemene doelstelling van de oproep is de duurzaamheidsprestaties van het mkb in de toeristische sector te monitoren en tegelijkertijd hun bewustwording, ontwikkeling en capaciteit op het gebied van duurzame innovaties te stimuleren.
 - Een voorbeeld van een door COSME gefinancierd project is 'Tourban'. Tourban ondersteunt MKB's in stadstoerisme om concurrerender en duurzamer te worden. Het project brengt acht partners samen uit zeven Europese steden: Amsterdam, Barcelona, Boedapest, Kopenhagen, Dubrovnik, Kiel en Tallinn. Breda University of Applied Sciences is de Nederlandse partner. Het totale budget bedraagt €1,3 miljoen waarvan 75% gefinancierd wordt vanuit het COSME-programma. Van het projectbudget wordt 600.000 euro vrijgemaakt voor het MKB in de vorm van directe financiële steun.
- **Creative Europe Programme:** Programma voor steun aan de culturele en creatieve sectoren, waaronder de audiovisuele sector.
- **Digital Europe Programme:** Geeft vorm en steun aan de digitale transformatie van de Europese samenleving en economie. Onderdeel van het programma is de oprichting van European Digital Innovation Hubs (EDIH). Een EDIH is een regionaal aanspreekpunt voor vragen en uitdagingen rondom digitalisering. Met het opzetten van een netwerk van EDIH's wil de Europese Commissie (EC) naar brede regionale ondersteuning voor het versnellen van digitalisering.
- **European Agricultural Fund for Rural Development:** Het gemeenschappelijk landbouwbeleid in het kader van het Europees Landbouwfonds voor Plattelandsontwikkeling (ELFPO of de zogenoemde tweede pijler) ondersteunt de vitaliteit en economische levensvatbaarheid van plattelandsgemeenschappen via maatregelen voor plattelandsontwikkeling.
- **European Maritime, Fisheries and Aquaculture Fund (EMFAF):** Dit fonds ondersteunt acties en investeringen die bijdragen tot de bescherming van de aquatische biodiversiteit en tot duurzame en milieuvriendelijke visserij- en aquacultuuractiviteiten. Het bevordert ook de levering van gezonde vis-, schaal- en schelpdierproducten van goede kwaliteit aan de Europese consument.
- **European Regional Development Fund (ERDF) and Cohesion Fund:** Voor de uitvoering van ERDF-programma's ontvangt Nederland € 510 miljoen van de Europese Unie (EU). Nederland besteedt het geld van ERDF in 2014-2020 aan 2 doelen: innovatie en koolstofarme economie. Daarbij gaat het vooral om duurzame energie en efficiënter gebruik van energie. Het Cohesiefonds is bedoeld voor lidstaten met een bruto binnenlands product (bbp) per inwoner dat lager is dan 90% van het EU-gemiddelde.

- **European Social Fund Plus (ESF+):** Het ESF+ heeft een totale begroting van meer dan 99 miljard euro. Het investeert in mensen, creëert en beschermt, bevordert sociale inclusie, bestrijdt armoede en ontwikkelt de vaardigheden die nodig zijn voor de digitale en groene transitie.
- **Horizon Europa:** Kaderprogramma voor onderzoek en innovatie, dat loopt van 2021-2027. Het heeft een budget van ongeveer 95,5 miljard euro voor 2021-2027 inclusief 5,4 miljard euro van NextGenEU om het economisch herstel te stimuleren en de EU weerbaarder te maken voor de toekomst, en 4 miljard euro versterking.
- **InvestEU:** Een fonds, de instelling van een adviesnetwerk voor ondersteuning bij centraal beheerde EU-investeringsfondsen en een portaal die investeerders en projectontwikkelaars samenbrengt op één platform. Het InvestEU-fonds kan onder meer kapitaalsteun verlenen aan kleine en middelgrote ondernemingen die door de coronacrisis zijn getroffen.
- **Fonds voor een rechtvaardige overgang (JTF):** Het fonds heeft tot doel de sociale en economische kosten van de overgang naar een klimaatneutrale economie in de EU te verminderen door de diversificatie van de economische activiteit te ondersteunen, nieuwe kansen voor het bedrijfsleven te creëren en mensen te helpen zich aan te passen aan een veranderende arbeidsmarkt.
- **LIFE-programma:** Financiert projecten op het gebied van milieu en klimaatactie. Toeristische activiteiten die verband houden met de groene overgang kunnen baat hebben bij het programma. Met name toeristische projecten die maatregelen op het gebied van de circulaire economie, energie-efficiëntie en hernieuwbare energie, alsook klimaatneutraliteit ondersteunen, kunnen in aanmerking komen.
- **REACT-EU:** Als onderdeel van de NextGenerationEU voorziet REACT-EU in 50,6 miljard euro extra (in lopende prijzen) voor bijstand ter bevordering van de ontwikkeling in de context van de COVID-19-pandemie en de sociale gevolgen daarvan, alsook ter voorbereiding van een groen, digitaal en veerkrachtig herstel van de economie.
- **Recovery and Resilience Facility:** Doel is de economische en sociale gevolgen van de COVID-19-crisis te verzachten en de Europese economieën en samenlevingen duurzamer, veerkrachtiger en beter voorbereid te maken op de uitdagingen en kansen van de groene en digitale transitie.
- **Single Market Programme (SMP):** Heeft tot doel de EU-landen de instrumenten te verschaffen om te herstellen en te herstellen van de crisis van COVID-19. Het uiteindelijke doel is de interne markt sterker en veerkrachtiger te maken.
- **Support by European Bank for Reconstruction and Development (EBRD):** De door de EBWO gefinancierde projecten hebben betrekking op een breed gebied van duurzame praktijken en daarmee samenhangende marktrendensen in het toerisme.
- **De Europese Investeringsbank (EIB):** De Europese Investeringsbank is de kredietverstrekende tak van de Europese Unie. De EIB verstrekt leningen, garanties, investeringen in aandelen en adviesdiensten en is zowel in de EU als wereldwijd actief.

2.2 Omvang regelingen

Een hoge eigen bijdrage (als gevolg van een hoog cofinancieringspercentage, of een hoge minimale omvang van een subsidie) wordt vaak gezien als een barrière om gebruik te maken van een regeling voor het MKB [5]. Daarom is het van belang om ook de financiële omvang van de geïdentificeerde regelingen in kaart te brengen. De financiële omvang van regelingen kan opgesplitst worden in drie dimensies: het maximale budget dat beschikbaar is gesteld, de ticketgrootte (het minimale en/of maximale bedrag dat aangevraagd kan worden) en het

cofinancieringspercentage (het percentage van de aanvraag dat door de ondernemer zelf bekostigt moet worden). Het cofinancieringspercentage is met name van belang bij subsidies, waarbij over het algemeen een eigen bijdrage wordt gevraagd.

Allereerst is getracht om inzicht te krijgen in de typische grootte van **de beschikbare budgetten per regeling**, en hoe deze verschillen per bestuursniveau. Het is lastig om een eenduidig beeld te krijgen van de maximale omvang omdat deze sterk verschillen per openstelling en omdat voor een deel van de regelingen deze data niet gevonden kon worden omdat bijvoorbeeld alleen de actuele stand wordt weergegeven. Grofweg kan gesteld worden dat het maximale beschikbare budget toeneemt met de hoogte van het bestuursniveau. Zo kennen veel regelingen op gemeentelijk niveau subsidieplafonds van enkele honderdduizenden euro's tot een miljoen, hebben provinciale regelingen typisch een omvang van enkele tot tientallen miljoenen, terwijl regelingen op nationaal en Europees niveau regelmatig een omvang hebben van tientallen miljoenen tot miljarden euro's (regelingen als de SDE+, de EIA, de DEI+, de ISDE, WBSO en de MIA). We vonden een vergelijkbaar beeld bij de analyse van de **ticketgrootte** van de regelingen. De ticketomvang is verdeeld in drie categorieën en vervolgens afgezet tegen het bestuursniveau van de financier (Tabel 2):

- **Klein:** tot €10.000;
- **Gemiddeld:** tussen de €10.000 en €30.000;
- **Groot:** meer dan €30.000.

Tabel 2. Omvang ticket per bestuursniveau financier.

Bestuursniveau	Omvang ticket				
	Klein (<10K)	Middel (10 – 30K)	Groot (>30K)	n.v.t. ⁹	Onbekend
Lokaal: gemeenten	43%	23%	13%	0%	20%
Regionaal: provincies	50%	18%	30%	0%	2%
Regionaal: ROM's	29%	8%	54%	0%	8%
Nationaal	16%	10%	45%	23%	6%
Europees (regionaal uitgevoerd)	4%	8%	84%	0%	4%
Europees	0%	0%	100%	0%	0%
Totaal	33%	15%	42%	4%	7%

Tabel 2 maakt duidelijk dat naarmate het bestuursniveau van de financier hoger is, ook de ticketomvang toeneemt. Op lokaal en regionaal niveau is de ticketgrootte voor het merendeel van de regelingen klein (<10K) of middelgroot (10-30K), terwijl op nationaal en Europees niveau de omvang van de tickets voornamelijk groot is (>30K). Ook de ROM's werken relatief vaker met grote tickets (>30K). Dit betreffen met name fondsen (Innovatiefonds Noord-Holland, Participatiefonds regio Utrecht, Innovatiefonds Overijssel, het Zeeuws Participatiefonds, perspectieffonds Gelderland etc.).

Eenzelfde verband vonden we voor het **cofinancieringspercentage** bij subsidies. Ook de cofinancieringspercentages zijn verdeeld in drie categorieën en afgezet tegen het bestuursniveau van de financier (Tabel 3):

- **Laag:** cofinancieringspercentage van minder dan 25%;
- **Gemiddeld:** cofinancieringspercentage tussen de 25% en 50%;

⁹ N.v.t. betreft met name de categorie fiscale regelingen.

- **Hoog:** cofinancieringspercentage van meer dan 50%.

Tabel 3. Cofinancieringspercentage per bestuursniveau.

Bestuursniveau	Cofinancieringscategorie			n
	Laag (<25%)	Gemiddeld (25-50%)	Hoog (>50%)	
Lokaal: gemeenten	36%	36%	27%	11
Regionaal: provincies	28%	48%	24%	46
Regionaal: ROM's	40%	40%	20%	5
Nationaal	8%	23%	69%	13
Europees (regionaal uitgevoerd)	0%	68%	32%	22
Europees	0%	100%	0%	1
Totaal	20%	48%	32%	

Uit Tabel 3 blijkt dat naarmate het bestuursniveau hoger wordt, ook het cofinancieringspercentage toeneemt. Op nationaal en Europees niveau vraagt het merendeel van de regelingen om een gemiddeld of hoog cofinancieringspercentage. Op nationaal niveau is slechts één regeling met een laag cofinancieringspercentage: de Subsidieregeling Verduurzaming MKB (zie Box 4).

Box 4. Subsidieregeling Verduurzaming MKB.

De Subsidieregeling Verduurzaming MKB geeft subsidie voor advies over en ondersteuning bij het verduurzamen van bedrijfspanden of bedrijfsvoering. De subsidie voor het energieadvies en het ondersteuningstraject bedraagt 80% van de gemaakte kosten met een maximum subsidiebedrag van € 2.500 per bedrijfspand.

We kunnen dus concluderen dat op nationaal en Europees niveau zowel de ticketomvang als het gevraagde cofinancieringspercentage groot respectievelijk hoog zijn, terwijl op lokaal en regionaal niveau zowel de ticketomvang als het cofinancieringspercentage klein respectievelijk laag zijn.

2.3 Sectorale focus

Na het bepalen van het aanbod per bestuursniveau, is bepaald hoeveel regelingen per bestuursniveau generiek of sectorspecifiek (specifiek gericht op gastvrijheidssector) van aard zijn. Generieke innovatie-instrumenten kennen geen thematische afbakening; alle bedrijven die willen innoveren, verduurzamen of digitaliseren komen hiervoor in aanmerking. Specifieke (innovatie)instrumenten daarentegen kennen een thematische focus en/of een focus op (top)sectoren (bijvoorbeeld PPS-toeslag en de MIT-regeling). De regelingen die specifiek gericht zijn op topsectoren zijn apart gecategoriseerd.

Tabel 4 laat zien dat gemeenten, provincies en ROM's relatief gezien een groter aandeel sectorspecifiek aanbod hebben, terwijl het nationale en Europese aanbod vaker generiek van aard is. Een flink deel van de regelingen die Europees gefinancierd worden is sectorspecifiek. Dit komt vooral door het LEADER-programma dat in dertien regio's geassocieerd staat als sectorspecifiek. De LEADER-programma's zijn echter beperkt gericht op individuele ondernemers, maar meer gericht op het versterken van een regio. LEADER kan daarmee wel bijdragen aan bijvoorbeeld de ontwikkeling van bestemmingen, maar komt niet direct ten goede aan enkel individuele ondernemers. In Limburg is binnen het programma OPZuid 2014-2020 met EFRO-middelen het Programma LimburgToerisme opgezet dat wordt

uitgevoerd door LIOF (de ROM in Limburg). In Box 5 geven we voorbeelden van sectorspecifiek regionaal instrumentarium waaronder het Programma LimburgToerisme.

Tabel 4. Verdeling generiek en sectorspecifiek aanbod per bestuursniveau.

Bestuursniveau	Generiek	Sectorspecifiek	Topsectoren
Lokaal: gemeenten	83%	17%	0%
Regionaal: provincies	75%	25%	0%
Regionaal: ROM's	75%	25%	0%
Nationaal	84%	0%	16%
Europees	100%	0%	0%
Europees (regionaal uitgevoerd)	40%	60%	0%
Totaal	73% (125)	24% (41)	3% (5)

Box 5. Voorbeelden van sectorspecifieke instrumenten op regionaal niveau

De provincie Zuid-Holland heeft een subsidie beschikbaar gesteld voor ondernemingen met toeristische initiatieven die gelijktijdig bijdragen aan andere beleidsopgaven. Voorbeelden zijn projecten die bijdragen aan duurzame mobiliteit (elektrificering van toeristische rondvaartboten) en visitorsmanagement (systemen die bezoekersstromen op kwetsbare locaties monitoren en bijdrage aan de spreiding van bezoekersstromen). De hoogte van de subsidie bedraagt maximaal 75% van de subsidiabele kosten tot een maximum van €50.000 (en minimaal €5000) en richt zich dus alleen op projecten met een toeristisch oogmerk.

Ondernemers in de toeristische- en recreatieve sector met innovatieambitie in Overijssel komen in aanmerking voor de subsidieregeling Topprogramma Overijsselse Toeristische Ondernemers (TOTO) (innovatievouchers van €7.500). De provincie Overijssel financiert 50%. Het Topprogramma voorziet in 125 bedrijfsscans en 125 innovatievouchers. Naast dit topprogramma worden (digitale)congressen, workshops en regionale bijeenkomsten georganiseerd.

Het Programma LimburgToerisme wordt uitgevoerd door LIOF en is gericht op vernieuwing door (samenwerkingsverbanden) van en met ondernemingen actief in de toeristische en recreatieve sector in Limburg. Ondernemingen kunnen een voucher krijgen van maximaal €2500 (50% cofinanciering) gericht op de ontwikkeling en toetsen op de haalbaarheid van een innovatief idee. Ook geeft het programma subsidie voor innovatieprojecten gericht op het realiseren van ideeën (maximaal €10.000 en minimaal 65% cofinanciering).

Het verschil in focus tussen de verschillende bestuursniveaus valt te verklaren door de verschillende rollen die het rijk en de regio vervullen binnen de gastvrijheidssector. Zoals eerder aangegeven ligt door decentralisering de belangrijkste beleidsmatige rol voor de gastvrijheidssector bij de provincies en gemeenten. Het aanbod van het rijk is daardoor breder gedefinieerd, terwijl regio's en gemeenten meer de vrijheid hebben om specifieke sectoren te stimuleren. Bovendien is het innovatiebeleid in Nederland vooral generiek van aard.

Voor regio's en gemeenten bestaat er dus de vrijheid om specifieke sectoren te stimuleren, echter dient het sectorspecifiek aanbod wel gelegitimeerd te worden, anders dreigt het sectorspecifieke aanbod veel te uitgebreid te worden (met wederom een negatief effect op de overzichtelijkheid van het aanbod).

2.4 Doelstelling

Om het beeld van het aanbod aan regelingen verder te verduidelijken zijn ook de doelstellingen van de regelingen in kaart gebracht (Tabel 5). De doelstellingen zijn direct afgeleid uit de motie Von Martels waarin werd gevraagd hoe bestaande overheidsregelingen beter benut kunnen worden door de toeristische sector om te kunnen blijven innoveren, verduurzamen en digitaliseren. Het gros van de regelingen is gericht op innovatie in algemene zin. Het merendeel van de regelingen gericht op innovatie is breed gedefinieerd. Een aantal regelingen (circa 20% van het aantal regelingen gericht op innovatie) is specifiek gericht op technologische innovatie; het merendeel van die regelingen worden gefinancierd op nationaal niveau, door de ROM's (bijvoorbeeld proof of concept (POC) fondsen) of binnen de EFRO-programma's en het REACT-EU programma.

Tabel 5. Aanbod regelingen naar doelstelling.*

Doelstelling regeling	Aantal regelingen
Innovatie	121
Verduurzaming	100
Digitalisering	24

*Sommigen regelingen dienen meerdere doelstellingen. De regelingen mogen dus niet worden opgeteld.

Het aanbod aan regelingen dat zich specifiek richt op verduurzaming is substantieel, terwijl het aanbod van regelingen gericht op digitalisering aanzienlijk minder is. Op gemeentelijk niveau zijn we diverse voorbeelden tegengekomen van gemeenten die de aanleg van groene daken financieren en andere maatregelen ter verduurzaming van gebouwen. Mogelijk verklaring is dat overheden minder snel digitalisering faciliteren omdat dit meer wordt gezien als een verantwoordelijkheid van de individuele ondernemer of goed ondernemerschap omdat het direct aangrijpt op de bedrijfsvoering en de revenuen hiervan ook directer terugvloeien naar de individuele ondernemer. Regelingen die knelpunten rondom digitalisering adressen grijpen eerder aan op het (gebrek aan) kennis en ervaring om met digitale toepassingen aan de slag te gaan. Een bestaand instrument dat hier op inspeelt is de eerder genoemde Digitale Werkplaatsen MKB. Verder valt op dat naast innovatie, digitalisering en verduurzaming met name op regionaal niveau ook aandacht is voor scholing. Het gaat dan om regelingen die gericht zijn op brede ondersteuning van het MKB. Zo heeft de MKB Voucherregeling in Friesland als doel om innovatie, bedrijfsontwikkeling en/of strategisch HR te stimuleren bij MKB-ondernemers in provincie Fryslân. De MKB-voucherregeling in de provincie Overijssel is bedoeld om ondernemingen te helpen stappen te zetten op het gebied van digitalisering, innovatie én scholing. Tot slot valt op dat het aanbod gericht op digitalisering primair generiek van aard (op twee regelingen na) is. 20% van de regelingen gericht op verduurzaming is sectorspecifiek, versus 27% van de regelingen gericht op innovatie.

We merken op dat deze doelstellingen vaak in combinatie voorkomen: zo vragen ontwikkelingen rondom verduurzaming en digitalisering om innovatie. In Box 6 illustreren we dit aan de hand van twee voorbeelden van regelingen die de verschillende doelstellingen combineren.

Box 6. Voorbeeld combinatie van doelstellingen.

Het Innovatief en Duurzaam MKB (Coronafonds) in Groningen ondersteunt **innovatieve** en **duurzame** projecten in het midden- en kleinbedrijf (MKB). Het gaat om projecten die de Groninger economie versterken en een innovatief karakter hebben. De projecten dienen zich te richten op investeringen in vernieuwende technologie (nieuw voor de provincie) die een nieuw of verbeterd product of productieproces opleveren. Ook dienen de projecten duurzaam te zijn. Er is €1 miljoen beschikbaar, ondernemers kunnen een bijdrage

ontvangen van maximaal 25% van de projectkosten die voor subsidie in aanmerking komen, de minimale bijdrage is €10.000 per project en het maximum is €50.000.

De regeling klimaatbestendige, groene en gezonde steden en dorpen (provincie Utrecht) financiert initiatieven die bij voorkeur bijdragen aan de ambities van **klimaatadaptatie, biodiversiteit en gezonde leefomgeving**, maar minimaal een substantiële bijdrage leveren aan de doelen van twee van de drie ambities. Ook is er specifieke aandacht voor **innovatieve projecten**. Deze subsidieregeling stimuleert en maakt initiatieven mogelijk in verschillende fasen (onderzoek, planvorming of uitvoering) en op verschillende schaalniveaus (gemeenten, corporaties, stichtingen, scholen, bedrijven en collectieven van minimaal vijf bewoners etc.). Het minimale subsidiebedrag is €2.000 en het maximum is €50.000. Bij subsidiabele kosten lager dan €25.000 geldt een subsidiepercentage van maximaal 100 procent, daarboven geldt een subsidiepercentage van maximaal 50 procent.

Uit de gesprekken met ondernemers hebben we geleerd dat de periode waarover investeringen in verduurzaming worden terugverdiend in de regel langer zijn dan voor digitalisering. Dit rechtvaardigt wellicht ook eerder een financiële stimulans. Daarnaast zien we met name op nationaal niveau diverse regelingen die energie-innovatie stimuleren, het gaat daarbij om subsidies die ingezet worden voor kennis- en technologieontwikkeling (bijvoorbeeld de Demonstratieregeling Energie-innovatie).

2.5 Doelgroep

Uit Tabel 6 kan opgemaakt worden dat een kleine meerderheid van de regelingen geen specifieke doelgroep definieert. Deze regelingen kunnen worden gebruikt door een breed scala aan bedrijven: van kleine startups tot grote ondernemingen. Een kleiner deel van de regelingen is specifiek gericht op het MKB. Zo richt het Fonds Verblijfsrecreatie van Impuls Zeeland zich op "het brede MKB in Zeeland actief in verblijfsrecreatie". Er is ook een aantal regelingen specifiek gericht op innovatieve MKB'ers (of nog specifieker: startups). Met name regelingen van de ROM's zijn sterk gericht op innovatieve MKB'ers en startups en scale-ups.

Tabel 6. Specificatie regeling naar beoogde doelgroep. NB. De som van de verdeling is meer dan 100% omdat sommige regelingen zich op meerdere doelgroepen richten.

Doelgroep regeling	Verdeling aantal regelingen
Niet gespecificeerd	51%
Brede MKB	30%
Innovatieve MKB'ers	17%
Start-up/scale-up	2%

De specificiteit van de regelingen loopt dus sterk uiteen. Sommige regelingen zijn zeer toegespitst en richten zich bijvoorbeeld op digitalisering bij innovatieve MKB'ers (Box 7) terwijl andere regelingen zich richten op innovatie, zonder een specifieke doelgroep te definiëren (Box 8).

Box 7. Collectief project LimburgToekomstbestendig, LIOF

LIOF, de ROM van de provincie Limburg, heeft verschillende instrumenten ontwikkeld ter ondersteuning van **innovatieve Limburgse MKB'ers**. Een van die instrumenten is het Collectief project, dat gericht is op het ontwikkelen van innovatieve diensten, producten en bedrijfsmodellen die bijdragen aan de maatschappelijk opgaven 'slim, duurzaam en gezond'. Binnen dit programma ligt de nadruk op het stimuleren van projecten rondom

Big Data, robotisering, automatisering en digitalisering. LIOF draagt bij door 75% van de projectkosten te vergoeden, tot een maximum van €7500. Deze doelstelling en doelgroep van deze subsidie is dus specifiek gedefinieerd.

Box 8. Subsidie economie en innovatie, provincie Limburg.

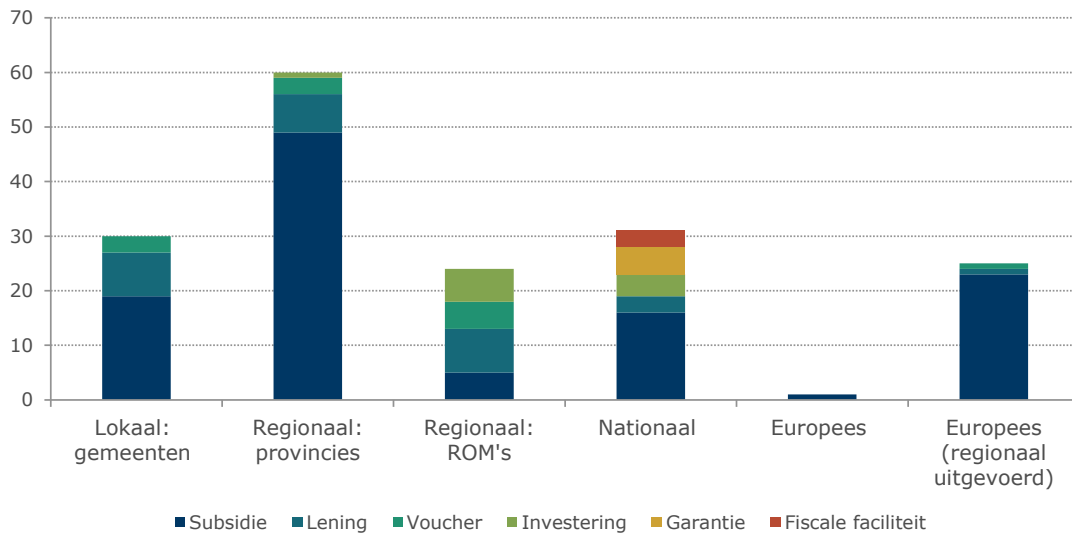
De provincie Limburg ondersteunt de Limburgse economie middels de subsidie economie en innovatie. Deze subsidie richt zich op stichtingen, verenigingen en bedrijven in de provincie Limburg en biedt financiële ondersteuning bij innovatieve projecten (tot 50% van de projectkosten). Deze doelstelling en doelgroep van deze subsidie is dus zeer breed gedefinieerd.

2.6 Type regeling

Bij het in kaart brengen van het aanbod van overheidsregelingen hebben we het navolgende onderscheid gemaakt in typen regelingen:

1. **Subsidies:** Directe financiële steun waaraan in de regel specifieke eisen of voorwaarden worden gesteld en die voor een bepaalde periode wordt vastgesteld. Over het algemeen wordt bij subsidies een eigen bijdrage (cofinanciering) verwacht.
 - a. **Voucher:** Een voucher is een subsidie in de vorm van een tegoedbon die onder bepaalde voorwaarden kan worden ingeleverd in ruil voor een dienst.
2. **Fiscale faciliteit:** Regeling waarbij, onder specifieke voorwaarden, bepaalde investeringen fiscaal aftrekbaar zijn.
3. **Lening:** Ondernemer kan geld lenen van de overheid onder gunstige voorwaarden, bijvoorbeeld minder of zelfs geen rente.
4. **Investering:** Investerings via fondsen in de vorm van participatie of (achtergestelde) lening.
5. **Garantie:** regeling waarbij ondernemer geld kan lenen bij bancaire instelling waarbij de overheid garant staat voor de lening. Dit verlaagt het risico voor de financier waardoor de ondernemer eerder een financiering kan verkrijgen.

Van de geïdentificeerde regelingen is het merendeel subsidies, maar ook leningen, investeringen en vouchers, als een meer specifieke vorm van subsidie, komen regelmatig voor (Figuur 4). Op ieder bestuursniveau zijn subsidies het meest voorkomende type regeling. Er zijn echter wel aanzienlijke verschillen tussen de subsidies op de verschillende bestuursniveaus, met name wat betreft de financiële omvang van de regelingen (zie paragraaf 0).

Figuur 4. Typen regelingen per bestuursniveau.

Leningen en vouchers komen met name voor op lokaal en regionaal niveau. Vouchers zijn vaak zeer praktisch van aard (gericht op het leveren van een specifieke dienst) en relatief klein van omvang (minder dan €10.000). In Box 9 is een voorbeeld opgenomen van een typische voucherregeling op regionaal niveau.

Box 9. Innovatievoucher vrijetijdssector Zeeland (ImpulsZeeland, 2021).

De innovatievoucher vrijetijdssector Zeeland is een voucher die beschikbaar is gesteld door de ROM Impuls Zeeland. Met deze voucher kunnen ondernemers in de toeristische sector (horeca, verblijfsrecreatie, watersport en dagattracties) externe expertise (ter waarde van maximaal €5000) inschakelen die kunnen helpen bij innovatievraagstukken. Deze innovatievragen kunnen bijvoorbeeld gaan over het ontwikkelen van een toekomstvisie, herstructurering of verduurzaming.

Fiscale faciliteiten en garanties komen daarentegen alleen voor op nationaal niveau. Naast de financiële regelingen die zijn opgenomen in het overzicht, is er ook nog een laag regelingen waar individuele ondernemingen niet direct het resultaat van zien, maar waar zij indirect wel van meeprofiten. Voorbeelden van dergelijke regelingen zijn de subsidieregeling Digitale Werkplaatsen MKB en de MKB-Deals. De Digitale Werkplaatsen MKB is een instrument van EZK dat beoogt ondernemers te ondersteunen met hun vragen over digitalisering.

2.7 Conclusies

Op basis van het overzicht aan regelingen en de door ons uitgevoerde analyse trekken we de volgende conclusies over het aanbod aan overheidsregelingen:

- Er is een behoorlijk aanbod aan regelingen beschikbaar, we hebben ruim 170 regelingen geïdentificeerd en zijn daarbij naar alle waarschijnlijkheid niet uitputtend. Het aantal regelingen op regionaal of lokaal is het grootst: ongeveer tweederde van het geïdentificeerde aanbod wordt uitgevoerd/gefinancierd door gemeenten, provincies of ROM's. De gemeenten, provincies en ROM's hebben relatief gezien vaker een sectorspecifiek aanbod, terwijl het nationale en Europese aanbod eerder generiek van

aard is. Kanttekening hierbij is dat we grote regionale verschillen zien. Sectorspecifiek beleidsinzet op lokaal en regionaal niveau is namelijk afhankelijk van het belang en omvang van de sector voor de betreffende regio. Het gevolg hiervan is dat ondernemers uit de gastvrijheidssector, om een beroep te kunnen doen op sectorspecifieke overheidsinstrumenten, afhankelijk zijn van de regio waar ze actief zijn. Belangrijk om hier te benadrukken is dat *meer* aanbod niet noodzakelijkerwijs *beter* is. Tot slot is belangrijk op te merken dat in vrijwel iedere regio ten minste wel een algemene subsidie voor MKB'ers beschikbaar is.

- Op lokaal en regionaal niveau is het merendeel van de tickets van regelingen klein (<10K) of middelgroot (10-30K), terwijl op nationaal en Europees niveau de omvang van de tickets van regelingen voornamelijk groot is (>30K). Wat betreft cofinanciering is het beeld dat de gevraagde mate van cofinanciering op de lagere bestuursniveaus lager is dan op de hogere bestuursniveaus.
- Van de geïdentificeerde regelingen bestaat het merendeel uit directe subsidies, maar ook leningen, investeringen en vouchers komen regelmatig voor. Vouchers worden met name uitgegeven op regionaal en lokaal niveau. Naast de financiële regelingen zijn er ook instrumenten waar individuele ondernemingen niet direct het resultaat van zien, maar waar zij indirect wel van mee profiteren. Voorbeelden van dergelijke regelingen zijn de subsidieregeling Digitale Werkplaatsen MKB en de MKB-Deals.
- Het gros van de regelingen is gericht op innovatie in algemene zin. Het merendeel van de regelingen gericht op innovatie is breed gedefinieerd. Een aantal regelingen (circa 20% van het aantal regelingen gericht op innovatie) is specifiek gericht op technologische innovatie; het merendeel van die regelingen worden gefinancierd op nationaal niveau, door de ROM's of binnen de EFRO-programma's en het REACT-EU programma. Het aanbod aan regelingen dat zich specifiek richt op verduurzaming is substantieel, terwijl het aanbod van regelingen gericht op digitalisering geringer is. We merken hierbij op dat deze doelstellingen in de gastvrijheidssector vaak gecombineerd worden: zo vragen ontwikkelingen rondom verduurzaming en digitalisering om innovatie. Digitalisering is in feite een specifieke vorm van innoveren voor bedrijven, digitalisering is daarbij een middel om bedrijven toekomstbestendig te houden. Verduurzamen betekent vaak het toepassen van (voor het bedrijf) nieuwe producten of diensten om energiebesparing of duurzame energieopwekking te realiseren. In de reisbranche gaat het bij verduurzamen ook om investeringen in zero emissie mobiliteit.

3 Kwantitatieve analyse gebruik regelingen

In dit hoofdstuk presenteren wij de kwantitatieve analyse van het gebruik van regelingen (zowel generiek als sectorspecifiek) door ondernemers uit de gastvrijheidssector. Deze analyse geeft antwoord op de vraag of de huidige regelingen, zoals werd gesteld in de motie, inderdaad onvoldoende benut worden door ondernemers uit de gastvrijheidssector. Dit hoofdstuk is gebaseerd op de uitvraag naar het gebruik van regelingen die wij hebben uitgezet bij RVO (nationaal), de ROM's, provincies en de geselecteerde twintig gemeenten.¹⁰ In paragraaf 1.3 geven we een nadere omschrijving van de gehanteerde aanpak. We starten dit hoofdstuk met het overzicht van het gebruik van generieke regelingen door ondernemers uit de gastvrijheidssector. Vervolgens gaan we in op de sectorspecifieke regelingen. Ook staan we stil bij de benutting van regionaal gealloceerde 'deals' en programma's door de gastvrijheidssector. We sluiten af met een set van deelconclusies.

3.1 Benutting generieke regelingen

De benutting van generieke regelingen wordt bepaald door het aantal ingediende aanvragen met minimaal één deelnemer uit de gastvrijheidssector af te zetten tegen het totaal aantal ingediende aanvragen. Dat is een indicator voor de vindbaarheid van de regeling door deze groep ondernemers. Vervolgens kijken we naar het aantal toegekende aanvragen met minimaal één deelnemer uit de gastvrijheidssector ten opzichte van het totaal aantal toekenningen. Op basis hiervan kunnen we iets zeggen over de mate waarin ondernemers uit deze sector ook succesvol zijn in het verkrijgen van financiering. Tot slot kijken we naar de totale omvang van middelen toegekend aan ondernemingen uit de gastvrijheidssector ten opzichte van het totaal. Deze indicatoren geven een beeld van de mate van benutting. Om de uitkomsten op de indicatoren te interpreteren, zetten we het gebruik af tegen het belang van sector in termen van bijdrage aan het BBP en werkgelegenheid. De bijdrage van de sector Recreatie & Toerisme aan het BBP bedroeg in 2019 4,4%. [6]. Het aandeel van R&T aan de werkgelegenheid bedroeg in 2020 6,8%¹¹. [7].

Tabel 7 laat het gebruik zien van de generieke regelingen door ondernemers uit de gastvrijheidssector. In totaal is er voor 40 regelingen data aangeleverd (13 regelingen van RVO, 11 regelingen van provincies, 5 regelingen van gemeentes¹², 7 regelingen van ROM's en 4 Europese regelingen).¹³ Een vergelijking van deze regelingen op alle verschillende parameters is niet mogelijk vanwege ontbrekende (niet ingevulde) data. Van de in totaal 125 geïdentificeerde generieke regelingen uit het vorige hoofdstuk, is er data over het gebruik beschikbaar van 40 regelingen. De beschikbare data zijn dus verre van compleet: op gemeentelijk niveau zijn bijvoorbeeld 20 gemeenten aangeschreven waaruit slechts data van 3 generieke regelingen is voortgekomen. Met andere woorden, de tabel met data van generieke regelingen is vooral indicatief en illustreert de variëteit in het gebruik van generieke regelingen. Verder moet er bij het vergelijken van percentages (bijvoorbeeld het aandeel toekenningen voor ondernemers uit de gastvrijheidssector t.o.v. het totaal aantal toekenningen) rekening mee

¹⁰ Voor de Europese regelingen (EFRO, H2020, Interreg V-A en Interreg V-B) heeft RVO ook een analyse van het gebruik aangeleverd op basis van open data.

¹¹ Het aantal banen heeft betrekking op het totaal aantal fulltimers, parttimers en uitzendkrachten.

¹² Voor gemeenten geldt dat zij regelingen veelal ook in regionaal verband uitvoeren.

¹³ De Europese regelingen worden uitgevoerd op regionaal niveau.

worden gehouden dat het aantal toekenningen sterk verschilt per regeling. Zo waren er voor de WBSO (Wet Bevordering Speur- en Ontwikkelingswerk; een R&D loonkostensubsidie voor bedrijven met R&D loonkosten en veel gebruikers) 407 bedrijven uit de gastvrijheidssector met een WBSO-vestiging in de periode 2016-2020 (0,4% van het totaal), waar dit er bij de SBIR (een veel kleinschaliger innovatieregeling gericht op het MKB en een gering aantal gebruikers) slechts 1 was in de periode 2015-2020. Verschil is ook dat de WBSO heel generiek is en SBIR ingezet wordt voor specifieke onderwerpen (maatschappelijke missies). Bij de regelingen ISDE waren er 1.647 toekenningen (0,9% van het totaal) in de periode 2016-2022 en de SDE+ had 917 toekenningen (2,4% van het totaal) in 2015-2020. Het relatieve gebruik van deze generieke landelijke regelingen ligt dus onder de relatieve bijdrage van de sector aan het BBP (4,4%) en aan de werkgelegenheid (6,8%).

Bij de ISDE waren er de meeste toekenningen (1647 toekende projecten met minimaal één deelnemer uit de gastvrijheidssector in de periode 2016-2020), maar vanwege de omvang van de regeling is dit 0,9% van de totale toekenningen in die periode.

Wanneer we kijken naar het aantal ingediende aanvragen met minimaal één deelnemer uit de gastvrijheidssector t.o.v. het totaal aantal ingediende aanvragen, zien we dat deze verhouding sterk verschilt per generieke regeling. Voor de regelingen van provincies varieert dit van 0% bij een aantal regelingen, wat betekent dat er geen aanvragen met deelnemers uit de gastvrijheidssector zijn, tot 10,3% (Klimaatscan Drenthe). Het percentage aanvragen van ondernemers uit de gastvrijheidssector is beperkt voor de regelingen van ROM's. Voor de regelingen van RVO en de Europese regelingen (en de meeste regelingen van gemeentes) ontbreken deze gegevens. Vooral bij de MKB-voucher regelingen van provincies Overijssel, Friesland en Drenthe zien we relatief grotere aantallen aanvragen uit de gastvrijheidssector t.o.v. het totaal (Overijssel 8,0%; Friesland 9,6%; Drenthe 8,3%). Ook afgezet tegen het aandeel in de werkgelegenheid van de sector in deze provincies (Overijssel 6,0%; Friesland 6,8%; Drenthe 6,8%) ligt het gebruik hoger. Bij de Interreg regeling ligt het aandeel projecten met minimaal één deelnemer uit de gastvrijheidssector t.o.v. het totaal tevens bovengemiddeld: 9,0% in de periode 2016-2020. Interreg is een Europese subsidieregeling voor ruimtelijke en regionale ontwikkeling.

De verhouding van het aantal toegekende aanvragen met minimaal één deelnemer uit de gastvrijheidssector t.o.v. het totaal aantal toegekende aanvragen komt grotendeels overeen met het aantal ingediende aanvragen, wat wil zeggen dat de slaagkans van ondernemers uit de gastvrijheidssector niet verschilt van die van andere sectoren. Uitzondering hierbij is de MKB-voucher van de provincie Overijssel, waarbij het percentage van toegekende aanvragen met minimaal één deelnemer uit de gastvrijheidssector ten opzichte van het totaal aantal toegekende aanvragen hoger is (21,9%) dan het aantal aanvragen ten opzichte van het totaal aantal aanvragen (8%). Dit betekent dat de slaagkans van ondernemers uit de gastvrijheidssector bij deze regeling in verhouding hoger is dan de slaagkans van aanvragen van andere sectoren. Uit de gesprekken volgt als mogelijke verklaring hiervoor de communicatie over regelingen en (in sommige gevallen) de ondersteuning die MKB'ers in Overijssel geboden wordt door Marketing Oost en GastvrijOverijssel. Wel zijn het in veel gevallen de koplopers die gebruik maken van de regeling. Andere regelingen met hogere slaagkans voor de gastvrijheidssector is de MIA/VAMIL (63% totaal t.o.v. 68% uit de gastvrijheidssector). Wel ligt het gebruik van de gastvrijheidssector van de MIA/VAMIL (0,6%) onder de bijdrage van de sector aan het BBP en de werkgelegenheid.

Vanwege gebrek aan data kunnen we niet achterhalen of het gebruik af- dan wel toegenomen is tussen de periode voor en na corona. Bij de regelingen waar wel voldoende data is over de tijd zien we nauwelijks verschil. Bij de RVO-regelingen SBIR (Small Business Innovation Research) en PPS (Publiek-Private-Samenwerking toeslagregeling) is sprake van één

toegekend project in 2019 en geen toegekend project in 2020. Aan de andere kant zien we bij de WBSO een lichte stijging in het aantal bedrijven met een WBSO-vaststelling uit de gastvrijheidssector 72 t.o.v. 66, het aandeel van de sector t.o.v. het totaal aantal projecten bleef gelijk (0,4% in beide jaren). Bij de MIT-regeling (specifiek bedoeld voor het MKB) bleef het aantal projecten uit de gastvrijheidssector gelijk (6 in 2019 en 6 in 2020), maar relatief gezien daalde het aandeel licht (0,5% in 2019 versus 0,4% in 2020). Bij de MKB-voucher Drenthe zijn er in 2020 en 2021 juist meer aanvragen en toekenningen van ondernemers uit de gastvrijheidssector dan in 2019. Ook relatief gezien (t.o.v. totaal) nam het aandeel toekenningen in de gastvrijheidssector in 2020 toe t.o.v. 2019 (5,5% versus 7,4%).

Tot slot zijn er ook grote verschillen in het totaal beschikbare budget per regeling en het toegekende bedrag aan ondernemingen uit de gastvrijheidssector. Bij een aantal regelingen die door RVO worden uitgevoerd, is het percentage budget dat is toegekend aan ondernemers uit de gastvrijheidssector relatief hoog, maar het geringe aantal toekenningen geeft hierbij wellicht een vertekend beeld. Ook bij een aantal Europese regelingen (FACET, REACT-EU) is een substantieel gedeelte van het budget toegekend aan bedrijven uit de gastvrijheidssector. Bij Interreg V-A betreft het aandeel van het toegekende subsidiebedrag 7,8, bij Inttreg V-B 3,6%. Bij de regionale regelingen ontbreekt deze data voor de meeste regelingen. Voor de twee regelingen met beschikbare data is het toegekende bedrag 11% van het totaalbudget. Bij de lokale regelingen is het toegekende budget 25% (Cultuurfonds) voor de regelingen waarvan data beschikbaar is. Voor de regelingen van de ROM's is dit percentage relatief laag, maar ontbreekt deze data ook voor de meeste regelingen.

Tabel 7. Overzicht van het gebruik van generieke regelingen door ondernemers uit de gastvrijheidssector (GVS)

Uitvoerder	Naam regeling	% aanvragen GVS t.o.v. totaal	# aanvragen GVS	% toekenningen GVS (# totaal)	# toekenningen GVS	Slaagkans totaal	Slaagkans GVS	Totaalbudget (x €1000)	Toegekend budget GVS (x €1000)	% middelen GVS t.o.v. totaal	Periode
Nationaal niveau											
RVO	MIT			0,5% (5514)	30			€311.000	€977	0,3%	2015-2020
RVO	SBIR			0,3% (368)	1			€35.000	€50	0,1%	2015-2020
RVO	PPS-toeslag			0,1% (2251)	2			€711.000	€114	0,0%	2015-2020
RVO	WBSO			0,4% (93.725)	407			€5.872.000	€16.467	0,3%	2016-2020
RVO	TSE Industrie			1,1% (93)	1			€9.200	€50	0,5%	2018
RVO	MMIP 3/4			25,0% (4)	1			€39.300	€9.300	23,7%	2019
RVO	TSE Gebouwde omgeving			10% (10)	1			€2.900	€500	17,2%	2020
RVO	MOOI Hernieuwbare elektriciteit op land			33,3% (3)	1			€7.000	€2.600	37,1%	2020
RVO	SEBA			0,8% (2923)	23			€22.000	€93	0,4%	2021
RVO	MIA / VAMIL	0,6% (17.292.032.977)	96.837.391	0,6% (10.881.828.661)	6.6320.736	63%	68%	€594.903	€2.646	0,4%	2017-2021 ¹⁴
RVO	DEI+	0% (566)	0	0% (220)	0	38,9%	n.v.t.	€252.000	€0	0%	2019-2021 ¹⁵
RVO	ISDE			0,9% (189.213)	1.647			€541.953	€7.112	1,3%	2016-2022
RVO	SDE+			2,4% (37.517)	917			€51.883.000	€235.000	0,5%	2015-2020
Regionaal niveau (provincies)											
Overijssel	MKB-voucher	8,0% (1378)	110	21,9% (384)	84	27,9%	76,4%				
Friesland	MKB-voucher	9,6% (1455)	139	10,0% (1157)	116	79,5%	83,5%	€2.762	€305	11,0%	2019-2021
Noord-Holland	Programma Investeringsgereed MKB	0,0% (385)	0	0,0%	0						2019-2021
Drenthe	MKB Voucher Drenthe	8,3% (847)	70	6,7% (805)	54	95,0%	77,1%	€1.400	€165	11,8%	2019-2021
Drenthe	Klimaatscan			10,3% (350)	36						2021
Flevoland	Flevolands scholingsfonds	0%	0	0%	0	100%		€450	0		2019-2021
Flevoland	MKB Schakelteam	8,5%	5	8,5%	5	100%	100%		n.v.t.		2021
Flevoland	DigiLab	0%	0	0%	0	70%			n.v.t.		2021
Lokaal niveau (gemeenten)											
Uden (Maa-shorst)	Cultuurfonds	26,7%	4	40,0%	4	66,7%	100%	€40	€10	25,0%	2021

¹⁴ MIA en Vamil: vanaf 2017 omdat men in eerdere jaren nog geen SBI codes registreerde.

¹⁵ 2021 nog niet volledig.

Uitvoerder	Naam regeling	% aanvragen GVS t.o.v. totaal	# aanvragen GVS	% toekenningen GVS (# totaal)	# toekenningen GVS	Slaagkans totaal	Slaagkans GVS	Totaalbudget (x €1000)	Toegekend budget GVS (x €1000)	% middelen GVS t.o.v. totaal	Periode
Het Hogeland	Fonds Economische Versterking				1				€11,7		2020
ROM's											
Impuls Zeeland	Vouchers Zeeland Financial Matching/Versterken van Innovatievermogen				8				€10		2017-2021
Impuls Zeeland	Financieringstafel West- Brabant/Zeeland				1						2020-2022
Impuls Zeeland	ZPF				1						
Impuls Zeeland	Zeeland in Stroomversnelling (Aanjaagregeling)							€6.000	€350	5,8%	2019-2021
ROM Utrecht Region ¹⁶	Investeren	1,0% (500)	5	0,0% (9)	0	1,8%	0,0%	€4.000	€	0,0%	2021
Oost NL	De Startversneller	2,6% (580)	15	2,6% (387)	10	66,7%	66,7%		€10		2021
Oost NL	De Groeiversneller ZON	4,0% (250)	10	4,0% (250)	10		100%		€50		2021
Europees niveau¹⁷											
	EFRO				14			€728.000	€27.000	3,7%	2015-2020
	H2020				30			€22.229.000	€126.000	0,6%	2015-2020
	Interreg V-A			9,0% (367)	33			€681.000	€53.000	7,8%	2015-2020
	Interreg V-B			4,5% (44)	2			€139.000	€5.000	3,6%	2019

¹⁶ ROM Utrecht Region is opgericht in 2020 en investeert vanaf 2021.

¹⁷ De Europese regelingen worden uitgevoerd op regionaal niveau. Voor de data van Europese regelingen aangeleverd door RVO geldt de volgende disclaimer: "Deze cijfers geven geen daadwerkelijk beeld van het gebruik van deze regelingen door bedrijven uit de gastvrijheidssector, maar zijn bedoeld als hulpmiddel bij de keuze om te bepalen of een nadere (handmatige) analyse van deze regelingen zinvol is. De gegevens in deze analyse zijn gebaseerd op open data en kunnen afwijken van gegevens (aantallen per jaar of per programma), zoals die eerder of elders zijn gepresenteerd. In alle gevallen zijn elders gepresenteerde gegevens leidend. Voor H2020 zijn projecten geselecteerd met tenminste 1 deelnemer uit Nederland. Voor Interreg zijn alleen de deelprogramma's meegenomen waar Nederland aan mag deelnemen."

3.2 Benutting sectorspecifieke regelingen

Bij sectorspecifieke regelingen staat de mate waarin de beschikbare middelen benut worden centraal. Indicatoren daarvoor zijn het aantal aanvragen ten opzichte van het aantal toekenningen en het toegekende bedrag ten opzichte van het totaalbudget van een regeling. Tabel 8 laat het gebruik zien van de sectorspecifieke regelingen door ondernemers uit de gastvrijheidssector. In totaal is er voor 24 regelingen data aangeleverd (9 regelingen van provincies, 2 regelingen van gemeentes¹⁸ en 13 regelingen van ROM's). Er is dus voor 24 regelingen gebruikersdata beschikbaar, vergeleken met de in totaal 41 geïdentificeerde sectorspecifieke regelingen. Wederom geldt dat de analyse van het gebruik van de regelingen daarom vooral indicatief is en de variëteit in het gebruik van sectorspecifieke regelingen illustreert. In tegenstelling tot de aangeleverde gebruikersdata van generieke regelingen is de gebruikersdata van sectorspecifieke regelingen wel completer, wat een vergelijking van deze regelingen op alle verschillende parameters makkelijker maakt.

Het aantal aanvragen voor financiering varieert bij de provinciale regelingen tussen de 1 (Uitvoeringsregeling Vitale Verblijfsrecreatie van Noord-Holland) en 88 (Subsidieregeling Toerisme van Zuid-Holland). Bij de ROM's is er een vergelijkbare variatie in het aantal aanvragen per regeling. Wat opvalt is dat er bij de ROM's over het algemeen een hogere slaagkans lijkt te zijn dan bij de regelingen van provincies (m.a.w. relatief meer aanvragen worden toegekend). Hierbij gaat het met name om de voucherregelingen van de ROM's. Ook de regeling LimburgToerisme heeft een hoge slaagkans (circa 90%).

Vanwege gebrek aan data kunnen we niet achterhalen of het gebruik af- dan wel toegenomen is in de periode voor en tijdens corona. Voor de meeste regelingen is er geen data beschikbaar over de tijd heen. Ook is er van sommige regelingen alleen data over het gebruik van één jaar (2020 of 2021), wat het niet mogelijk maakt om de periode voor en 'na' corona te vergelijken. Bij de regeling Vergroten belevingswaarde in vrijetijdsproducten (Flevoland) fluctueren de aanvragen en toekenningen enigszins in 2019, 2020 en 2021, maar waren er juist meer aanvragen en toekenningen in 2020 en 2021 (het budget is in elk jaar uitgeput).

De totale beschikbare budgetten van de sectorspecifieke regelingen zijn kleiner dan de budgetten van de generieke regelingen, hoewel de toegekende budgetten aan de gastvrijheidssector in sommige gevallen in dezelfde orde van grootte vallen. De regelingen met de grootste budgetten zijn het Leisure Ontwikkelfonds van Noord-Brabant en het Fonds Verblijfsrecreatie van Impuls Zeeland. Het toegekende bedrag aan ondernemers uit de gastvrijheidssector is meestal niet 100% van het totaalbudget. Dit kan bijvoorbeeld komen door onderbenutting van de regeling, zoals het geval is bij de Innovatievouchers en de Circulair Beleven vouchers van Impuls Zeeland, of omdat een regeling pas net is opengesteld voor gebruik (zoals de regeling LimburgToerisme). Het Circulair Beleven programma van Impuls Zeeland en de regeling Vergroten belevingswaarde in vrijetijdsproducten van Flevoland zijn voorbeelden waarbij het toegekende bedrag aan ondernemers uit de gastvrijheidssector wel 100% is van het totaalbudget en dus sprake is van uitputting van het beschikbare budget. Er zijn aanzienlijke regionale verschillen te zien wat betreft het aanbod aan regelingen en beschikbare middelen. Deels is dit beeld vertekend omdat niet alle provincies hebben gereageerd, maar dit komt ook omdat de gastvrijheidssector in bepaalde regio's een belangrijkere rol inneemt (Zeeland, Overijssel, Limburg) wat zich vertaalt in meer regelingen en beschikbaar budget.

¹⁸ Zoals eerder genoemd: voor gemeenten geldt dat zij regelingen veelal ook in regionaal verband uitvoeren.

Tabel 8. Overzicht van het gebruik van sectorspecifieke regelingen door ondernemers uit de gastvrijheidssector.

Uitvoerder	Naam regeling	Slaagkans (toekenningen/aanvragen)	Aanvragen	Toekenningen	Beschikbaar budget	Toegekend budget	Toegekend bedrag / totaalbudget	Periode
Regionaal niveau (provincies)								
Zuid-Holland	Subsidieregeling Toerisme (1e openstelling)	11,4%	88	10	€81.300	€58.300	72%	2020
Zuid-Holland	Subsidieregeling Toerisme (2e openstelling)	31,8%	44	14	€336.057	€71.291	21%	2021
Noord-Holland	Uitvoeringsregeling Vitale Verblifsrecreatie	100,0%	1	1	€100.000	€15.000	15%	2021
Noord-Brabant	Leisure Ontwikkelingsfondsen	15,0%	20	3	€10.000.000	€790.000	7,9%	2017-2021
Flevoland	Vergroten belevingswaarde in vrijetijdsproducten	77,3%	22	17	€450.000	€450.000	100%	2019-2021
Drenthe	LEADER Zuid-West Drenthe	89,5%	19	17	€ 1.990.000	€1.681.000	84,5%	2021
Gastvrij Overijssel	TOTO-1	Het programma was binnen enkele weken volledig overtekend.	140	140		€812.500		2017-2020
Gastvrij Overijssel	TOTO-2		125	125				2021-2024
Lokaal niveau (gemeenten)								
Zandvoort	Voucherregeling gemeente i.s.m. KHN	100%	11	11	€10.000	€5.500	55%	2021
Zandvoort	Corona Stimuleringsbudget Zandvoort	87,5%	8	7	€ 46.400	€ 44.400	95,7%	2021
ROM's								
Impuls Zeeland	Innovatievouchers (Gemeentelijk)	36,5%	74	27	€420.000	€80.000	19,0%	2017-2023
Impuls Zeeland	Vouchers Horeca, Dagattracties en Watersport	100,0%	7	7	€35.000	€15.000	42,9%	2019

Uitvoerder	Naam regeling	Slaagkans (toekenningen/aanvragen)	Aanvragen	Toekenningen	Beschikbaar budget	Toegekend budget	Toegekend bedrag / totaalbudget	Periode
Impuls Zeeland	Vouchers integrale planvorming	100,0%	14	14	€325.000			2020-2023
Impuls Zeeland	Fonds Verblijfsrecreatie			3	€6.000.000	€1.100.000	18,3%	2020-2025
Impuls Zeeland	Circulair Beleven vouchers	75,0%	20	15	€200.000	€150.000	75,0%	2017-2020
Impuls Zeeland	Circulair Beleven programma (RECRON)				€636.000	€636.000	100,0%	2017-2020
Impuls Zeeland	REACT -EU: Aanjaagprogramma: Toekomstbestendige vrijetijdssector Zeeland & REACT -EU: Z-Grid: Groene recreatie innovatiedrivers				€6.750.000	€1.350.000	20,0%	2021-2023
Impuls Zeeland	FACET (Interreg: NL, FR, BE, UK)				€3.890.350	€2.334.210	60,0%	2020-2023
Impuls Zeeland	Profit (Interreg: NL, FR, BE, UK)				€2.906.000	€1.744.000	60,0%	2016-2020
Impuls Zeeland	SAIL (Interreg: NI, FR, BE, UK)				€2.462.000	€1.477.000	60,0%	2017-2020
LIOF	LimburgToerisme InnovatieVoucher (aanvang regeling)	94,4%	18	17	€168.309	€59.040	35%	2021
LIOF	LimburgToerisme Innovatie-Project (ingang regeling)	87,0%	23	20	€1.649.111	€241.281	15%	2021
Oost NL	De Groeiversneller Recreatie & Toerisme	30,6%	85	26	€ 126.000	€ 126.000	100,0%	2021

3.3 Benutting regionaal gealloceerde 'deals' en programma's

Naast stimuleringsregelingen gericht op (projecten met) ondernemers uit de gastvrijheidssector, zijn er instrumenten waar individuele ondernemingen niet direct het resultaat van zien, maar waar zij indirect wel van mee profiteren. Voorbeelden van dergelijke instrumenten zijn de Digitale Werkplaatsen MKB, de MKB Deals, Green Deals en de Regio Deals. Maar ook initiatieven rondom erfgoed (Erfgoed Deals) en plattelandontwikkeling (o.a. Leader-projecten). In deze paragraaf schetsen we kort hoe dit de aansluiting van de gastvrijheidssector op dit soort initiatieven.

De **Digitale Werkplaatsen MKB** is een instrument van EZK dat beoogt ondernemers te ondersteunen met hun vragen over digitalisering. Onder andere naar aanleiding van de Motie Von Martels c.s. zijn de ondernemers in de gastvrijheidssector via hun branches geattendeerd op deze digitale werkplaatsen. Er zijn in Nederland inmiddels op zestien plekken Digitale Werkplaatsen te vinden. We beschikken niet over de mate waarin deze benut worden door ondernemers uit de gastvrijheidssector.

De **MKB Deals** zijn samenwerkingen van gemeenten en provincies om het brede MKB te versterken. De regionale versterking van het 'brede' MKB is een van de acties uit het MKB-actieplan. In totaal zijn er 22 MKB Deals in verschillende regio's ondersteund. De deals richten zich op digitalisering, verduurzaming, innovatie, scholing en menselijk kapitaal en internationalisering bij het brede MKB. De deals kennen over het algemeen een brede focus met enkele uitzonderingen (bijv. voedsel en maakindustrie).

Green Deals zijn afspraken tussen de Rijksoverheid en bedrijven, maatschappelijke organisaties en andere overheden. De Green Deal helpt om duurzame plannen uit te voeren. Een inventarisatie van de Green Deals¹⁹ geeft de volgende resultaten:

- Twee resultaten op de zoekterm 'toerisme': GD175 Duurzaam Toerisme en GD102 Blauwzaam Lint.
- De zoekterm 'horeca' geeft twee projecten als resultaat: GD191 Verduurzamen Voedselconsumptie en GD022 infrastructuur voor Elektrisch Vervoer.
- De zoekterm 'gastvrijheid' geeft geen resultaten evenals de termen 'vrijetijd / vrije tijd'.
- 'Recreatie' geeft zes Green Deals als resultaat: GD138 Icoonprojecten Landgoed Schöndeln, GD107 Icoonproject Recreatiegebieden en Natuur Veluwe, GD106 Icoonproject Recreatie in de Uiterwaarden Midden-Nederland, GD105 Uitbreiding CampingZeeburg, GD104 Land van Bezinning Zuid-Holland.

Regio Deals richten zich op het verbeteren van het welzijn van inwoners en ondernemers. Het gaat hierbij om factoren als woonvoorzieningen, onderwijs, sociale verbanden, algemene voorzieningen, natuur en landschap, ondernemerschap en werk, en een duurzame en veilige leefomgeving. Regio Deals dragen daarmee indirect bij aan de gastvrijheidssector doordat ze erop gericht zijn een aantrekkelijker leefomgeving te creëren. De directe raakvlakken met de gastvrijheidssector zijn in de 30 Regio Deals die tot dusver zijn afgesloten echter beperkt. Vier Regio Deals hebben raakvlakken met de gastvrijheidssector [8]:

- Noordoost Friesland- Holwerd aan Zee: In deze Regio Deal wordt de zogenaamde "Versnellingsagenda" in Noordoost Friesland gerealiseerd, met onder meer projecten op het gebied van aansluiting tussen onderwijs-arbeidsmarkt in de bouw, het kleinmetaal en de agrarische sector. Daarnaast omvat de Regio Deal een burgerinitiatief

¹⁹ <https://www.greendeals.nl>

waarmee het gebied rond Holwerd voor toerisme en recreatie aantrekkelijker wordt gemaakt, mede door natuurontwikkeling en betrokkenheid van de lokale agrarische sector hierbij.

- Zeeland: Binnen de pijler leefbaarheid is flink geïnvesteerd in de voortgang op het gebied van toerisme. Zo is in november 2019 het uitgebreide bevrijdingsmuseum in Nieuwdorp heropend door prinses Margriet. Verder is de gebiedsherinrichting van de Banjaard opgeleverd. De strandtoegang voor toeristen is verbeterd en de kwetsbare natuur rond de slufteer wordt ontzien. Ook zijn er aan drie nieuwe projecten middelen toegekend in het Nehalenniagebied, Vrouwenpolder en Nieuwvliet-Bad.
- Zuid- en Oost-Drenthe: Binnen de regiodeal is een project gestart gericht op de versnelling van digitalisering in de vrijetijdsector. In fase 1 zijn er workshops gehouden met 100 ondernemers. Voor fase 2 gaat er een project van €174.830 van start om 1400 ondernemers te bereiken en 100 verder te helpen.
- Regio Zwolle: Eén van de actielijnen binnen de regiodeal richt zich op de gastvrijheidssector. Economie en leefbaarheid zijn in het noordelijk en oostelijk deel van regio Zwolle in toenemende mate afhankelijk van de vrijetijdseconomie. Toerisme wordt daarbinnen gezien als een belangrijk middel om de leefbaarheid in de dorpen te behouden en te versterken. In de Regio Deal Regio Zwolle worden de opgaven van regio Zwolle op het gebied van (overmatig) toerisme, regionale economische ontwikkeling en ecologie met elkaar verbonden via een integrale gebiedsontwikkeling en visitors management. Hierbij worden bezoekers verleid om ook buiten de gebaande paden (met name Giethoorn) en de zeer kwetsbare paden (nationale parken als Wieden-Weerribben en Dwingelderveld) de regio te verkennen en zo de regionale economie op andere plekken te stimuleren en de leefbaarheid te bevorderen. Het gebied van 'Ruimte voor de Vecht' wordt verder ontwikkeld door goede verbindingen te realiseren op het gebied van woon-werkverkeer en toeristische bezoekers tussen Zwolle en de omliggende dorpen en steden middels water-, wandel- en fietsroutes

De **Erfgoed Deals** richten zich op de thema's klimaatadaptatie, energietransitie en duurzaamheid en stedelijke groei en krimp. De deals dragen daarmee bij aan een aantrekkelijke en duurzame leefomgeving en bestemming om te recreëren. Een aantal Erfgoed Deals hebben expliciet ook een toeristische of recreatieve doelstelling:

- Waddenkust K(l)eigoed: Richt zich o.a. hoe de inzet van (poteniele erfgoedparels) toeristische parels in samenwerking met de inwoners van het gebied kan bijdragen aan de krimpopgave van een regio.
- Stijlicoon Nagele: Stedelijke krimp wordt aangepakt door bewustwording van architectonisch erfgoed bij bewoners en toeristen. Door verbetering van samenwerkingsverbanden, marketing, infrastructuur en het creëren van aantrekkelijke faciliteiten.
- Nieuwe Waterwerken Zoutkamp: Erfgoed wordt als leidend principe gebruikt bij het waterveilig maken van Noord-Groningen. Dit gebeurt door middel van een integrale aanpak, naast waterveiligheid spelen ook toerisme en recreatie een rol.

3.4 Conclusie

Er wordt door de gastvrijheidssector beperkt gebruik gemaakt van generieke regelingen (afgezet tegen bijdrage van de sector aan BBP en aandeel in werkgelegenheid). Het aantal aanvragen en toekenningen aan ondernemers uit deze sector verschilt per regeling. Over het algemeen wordt er van (MKB)vouchers relatief veel gebruik gemaakt. Dit is te zien bij gebruikersdata van de MKB-voucher regeling van Overijssel, Friesland en Drenthe. Van generieke regelingen van ROM's wordt in beperkte mate gebruik gemaakt en ook bij Europese

regelingen zien we een beperkt aantal toekenningen. Uitzondering hierop is Interreg V-A met 9% toekenningen uit de gastvrijheidssector.

Voor het beperkte aantal regelingen waarvoor data van meerdere jaren is aangeleverd, zien we nauwelijks verschil in het gebruik van regelingen voor en na corona. Bij het gebruik van generieke regelingen door de gastvrijheidssector moet opgemerkt worden dat er ontbrekende data is, waardoor de regelingen niet op alle aspecten kunnen worden vergeleken.

De sectorspecifieke regelingen worden logischerwijs aanmerkelijk beter benut. Ondernemers uit de gastvrijheidssector maken relatief meer gebruik van zowel sectorspecifieke regelingen van provincies als regelingen van de ROM's dan van lokale regelingen. Mogelijke verklaringen hiervoor zijn de incomplete data voor regelingen van gemeenten en dat gemeenten regelingen veelal ook in regionaal verband uitvoeren. Wat betreft de slaagkans (het aantal toekenningen in verhouding tot het aantal aanvragen) lijkt er vooral bij regelingen van de ROM's een hoge slaagkans te zijn vergeleken met de regelingen van provincies (vooral de voucherregelingen van de ROM's). Er is weinig gebruikersdata beschikbaar van lokale regelingen (voor gemeenten geldt echter dat zij regelingen veelal ook in regionaal verband uitvoeren). Het feit dat bij niet alle regelingen het totale budget is toegekend aan ondernemers uit de gastvrijheidssector kan meerdere oorzaken hebben, zoals onderbenutting van de regeling of dat de regeling recent is opgestart. Wederom kunnen we niet achterhalen of het gebruik af- dan wel toegenomen is tussen de periode voor en na corona, vanwege een gebrek aan data van meerdere jaren voor de meeste sectorspecifieke regelingen.

Over het algemeen komt uit de kwantitatieve analyse van het gebruik van de regelingen naar voren dat er een behoorlijk aantal generieke en sectorspecifieke regelingen zijn waar ondernemers uit de gastvrijheidssector gebruik van kunnen maken. Het generieke instrumentarium wordt, op enkele uitzonderingen na, nog minder goed gevonden door de ondernemers (of is minder geschikt voor ondernemers uit deze sector). Verder lijken er ook de nodige specifieke regelingen beschikbaar te zijn, maar verschilt de beschikbaarheid hiervan per regio. Sommige regio's hebben hun instrumentarium meer ingericht op de gastvrijheidssector. Dit hangt vooral samen met de vraag of een regionale partij (een provincie, ROM, DMO of gemeente) zich verantwoordelijk voelt voor de ontwikkeling van de gastvrijheidssector en als gevolg hiervan sectorspecifieke regelingen ontwerpt en uitvoert. In dit opzicht is er ruimte voor regio's om van regelingen van andere regio's te leren. De deals en programma's die een gebiedsgerichte aanpak hanteren zijn geschikt voor de gastvrijheidssector om gezamenlijk aan bestemmingsontwikkeling te doen, te werken aan een grootschalige verduurzaming van een gebied of de ontwikkeling van vaardigheden.

4 Analyse behoeften vraagzijde

In dit hoofdstuk geven een analyse van de vraagzijde. We starten dit hoofdstuk door kort de houding van ondernemers ten aanzien van innovatie te schetsen, die mits breed geïnterpreteerd ook van toepassing lijkt op digitalisering en verduurzaming (die immers ook innovatie en aanpassing van de ondernemers vergen).

Vervolgens brengen we de **behoefte** en **wensen** van de gastvrijheidssector als het gaat om innovatie, verduurzaming en digitalisering in kaart (4.2). Daarnaast hebben we aandacht voor de **barrières** die ondernemers ervaren wanneer zij willen innoveren, verduurzamen en digitaliseren (paragraaf 4.3). Vervolgens gaan we in op de **knelpunten** die ondernemers ervaren wanneer zij gebruik willen maken van regelingen (paragraaf 4.4). In paragraaf 4.5 behandelen we de vraag in welke mate deze behoeften en wensen, barrières en knelpunten sectorspecifiek, dan wel generiek van aard zijn. Het hoofdstuk eindigt met een conclusie.

4.1 Typering bedrijven in de gastvrijheidssector

In het afgelopen decennium, tot voor het uitbreken van de coronacrisis, heeft de gastvrijheidssector een sterke groei doorgemaakt, mede dankzij de groei van het toerisme. Tussen 2012 en 2019 is het aantal binnenlandse en buitenlandse verblijfsbezoekers²⁰ toegenomen van 33 miljoen tot 46 miljoen per jaar. De brede gastvrijheidssector (inclusief binnenlands, inkomend en uitgaand toerisme, verblijfs- en dagrecreatie, horeca, sport, cultuur, beurzen en congressen, vervoer van toeristen en recreanten en evenementen) was in 2020 goed voor een omzet van 91,2 miljard euro en bood werk aan 813 duizend mensen [6]. Naast een duidelijke toegevoegde economische waarde heeft de gastvrijheidssector ook een belangrijke maatschappelijke waarde. De gastvrijheidssector kan steeds meer gezien worden als een middel om maatschappelijke vraagstukken op te lossen die bijdragen aan het algemeen belang (welvaart en welzijn) van bewoners, bezoekers en bedrijven. In Perspectief 2030 en in de Herijkte Actieagenda wordt dan ook opgeroepen tot samenwerking en integraal beleid om de transitie naar een duurzame gastvrijheidssector te realiseren.

De gastvrijheidssector is een diverse sector en er bestaan grote verschillen tussen de bedrijven in het vermogen in te spelen op vernieuwing en zich aan te passen aan veranderende eisen en mogelijkheden op het gebied van digitalisering en verduurzaming. Voor de één is een nieuw kassasysteem al zeer innovatief, terwijl anderen volop bezig zijn met experimenten in de vorm van pilot- en demonstratieprojecten (bijv. in het Interreg 2 Zeeën project FACET experimenteren diverse ondernemers met circulaire toepassingen op het gebied van accommodaties, afvalreductie, verpakkingen, energie, water en gezamenlijke inkoop).

We merken hierbij op dat verreweg het grootste deel van de sector bestaat uit kleine en micro-bedrijven die niet sterk gericht zijn op innovatie. Over het algemeen geldt dat hoe groter het bedrijf, hoe meer het belang van (continue) verandering en aanpassing wordt gezien. Kleinere bedrijven zijn lastiger te stimuleren om te innoveren, te digitaliseren en te verduurzamen en hebben minder vaak (medewerkers met) kennis in huis. Daarnaast zien we verschillen tussen de zogeheten koplopers, het peloton en de achterblijvers. De gastvrijheidssector kent een aantal sterke koplopers, maar in de breedte is het niet de meest innovatieve en vernieuwende sector.

Het is daarom lastig om een eenduidig beeld te schetsen over hoe de sector omgaat met innovatie, digitalisering en verduurzaming. Een model dat kan helpen bij deze typering is de

²⁰ Exclusief dagbezoekers.

'innovatiepiramide', die gebruikt wordt om innovatie binnen 'het MKB' te typeren. Feitelijk staat hier de basishouding ten aanzien van verandering centraal en die is ook van toepassing op digitalisering en verduurzaming (die ook weer vragen om innovatie). De piramide bestaat uit de volgende groepen [9, 10]:

- **Koplopers.** Dit zijn MKB-bedrijven die expliciet aan onderzoek en ontwikkeling doen, hiervoor systematisch capaciteit reserveren en inzetten, en die op eigen kracht product-, diensten- en procesinnovaties ontwikkelen en in de markt zetten.
- **Ontwikkelaars.** Dit betreft MKB-bedrijven met eigen capaciteit voor de ontwikkeling van prototypes zonder dat sprake is van een situatie waarin innovatie expliciet is georganiseerd in bijvoorbeeld een R&D-afdeling. Het zijn wel bedrijven die - net als Koplopers - op eigen kracht en initiatief innovaties ontwikkelen.
- **Toepassers.** Dit zijn MKB-bedrijven die innoveren door het combineren en toepassen van elders beproefde kennis en/of methoden. Toepassers realiseren product- en/of procesinnovaties, maar daarbij kan sprake zijn van de adoptie van nieuwe producten, diensten of processen die door andere partijen zijn ontwikkeld.
- **Overig MKB.** Dit betreft bedrijven die niet tot de eerdergenoemde groepen behoren, meestal bedrijven die relatief weinig of helemaal geen innovatieve activiteiten ontplooiën. Deze groep is nader te verdelen in **Volgers** (bedrijven met bescheiden doch aanwezige innovatieve activiteiten) en **Niet-innovatieven** (bedrijven die in de afgelopen drie jaar geen innovaties hebben gerealiseerd, niet aan R&D doen, en niet met andere partijen interacteren om te innoveren).

Op basis van de bestudeerde literatuur en de gevoerde gesprekken lijkt de groep koplopers en ontwikkelaars beperkt in de gastvrijheidssector. Bedrijven in de gastvrijheidssector kunnen dan – op enkele uitzonderingen na - het best getypeerd worden als toepassers en volgers van innovatie of zelfs niet-innovatieven. De gastvrijheidssector wordt namelijk gekenmerkt door veel, overwegend kleinere (familie)bedrijven die individueel opereren. Dit type MKB is vaak minder goed aangesloten op de netwerken waar de nieuwe (technologische) ontwikkelingen worden ontwikkeld. Ook kan meespelen dat een deel van de ondernemers minder ambitieus is, zonder grote aanpassingen al een inkomen bij elkaar verdient of bijvoorbeeld geen opvolging kent. Uit de gevoerde gesprekken met brancheverenigingen en DMO's bleek dat het voor veel ondernemers een grote uitdaging is om de kansen die innovatie, verduurzaming en digitalisering bieden goed te benutten. Dit ondersteunt het beeld dat het gros van de ondernemers in de sector getypeerd kan worden als toepassers en volgers van innovatie of niet-innovatieven.

4.2 Behoeften t.a.v. innovatie, verduurzaming en digitalisering

De behoeften van ondernemers in de gastvrijheidssector op het gebied van innovatie, verduurzaming en digitalisering sluiten aan bij hun positie in de innovatiepiramide, namelijk overwegend het toepassen van technische innovaties. Naast toepassen van innovatie, ontwikkelt de sector zelf ook andere vormen van innovatie, dit behelst met name innovatieve businessmodellen (bijvoorbeeld businessmodellen rondom online belevenissen, of businessmodellen die minder seizoensgebonden zijn). Omdat in de motie die de aanleiding vormt voor dit onderzoek werd gevraagd hoe bestaande overheidsregelingen beter benut kunnen worden door de toeristische sector om te innoveren, verduurzamen en digitaliseren zullen we deze drie pijlers separaat bespreken. We merken hierbij op dat we zoveel mogelijk proberen een integraal beeld te schetsen van de gastvrijheidssector en daar waar deelsectoren verschillen dit te duiden. In de beschikbare literatuur viel op dat vaak gekeken wordt naar specifieke deelsectoren, met name de horeca wordt vaak als casus gebruikt.

Innovatie

In de gesprekken en in de bestudeerde literatuur komt een aantal behoeften op het gebied van innovatie naar voren. Een van de behoeften is het stimuleren van jaarrond aanbod: ondernemers hebben behoefte aan businessmodellen die gedurende het hele jaar omzet genereren. Momenteel is in veel gevallen de omzet van bedrijven in sommige deelsectoren in de gastvrijheidssector sterk seizoensgebonden, wat het businessmodel kwetsbaar maakt. Ten tweede draagt een jaarrond aanbod bij aan het spreiden van bezoekers in tijd, dit helpt om overbelasting en drukte te voorkomen [2]. Dit geldt met name voor de verblijfsrecreatie, en in minder mate voor horeca (met uitzondering van de horeca in gebieden die sterk afhankelijk zijn van externe bezoekers).

Ook het beter spreiden van lusten en lasten om de leefbaarheid van een regio te behouden is een innovatiebehoefte die regelmatig terugkomt in de gevoerde gesprekken. Nederland profiteert op verschillende manieren van toerisme. Naast economische baten, bijvoorbeeld in de vorm van bestedingen en werkgelegenheid, kan toerisme ook bijdragen aan de leefbaarheid van regio's. Zo zorgt toerisme voor een zeker voorzieningenniveau door het in stand houden van voorzieningen die anders niet rendabel zijn. Toerisme heeft echter ook een keerzijde als het gaat om de invloed op leefbaarheid. Waar het tot een aantal jaar geleden vooral draaide om het nastreven van groei en het aantrekken van meer toeristen, is 'overtourisme' nu steeds vaker onderwerp van gesprek. Voor bedrijven in de gastvrijheidssector is het van belang dat de sector als geheel in balans blijft. Om de lusten en lasten beter te verdelen is er recentelijk meer aandacht voor innovaties als druktemonitors en het ontwikkelen van digitale belevingen (zie digitalisering). Ook het verstevigen van de toeristische identiteit van regio's staat in deze aanpak centraal. Door regio's onderscheidend te profileren wordt de nadruk gelegd op het aantrekken van toeristen die 'passen' bij de regio in plaats van zich enkel te richten op het aantrekken van meer toeristen [2]. Hiervoor kan worden gedacht aan de inzet op innovatieve diensten en concepten (aanbodinnovatie) zoals ecotoerisme of een aanbod voor specifieke doelgroepen bijvoorbeeld door bestemmingontwikkeling, het aantrekkelijker maken van een bestemming door het bijvoorbeeld te verbinden aan een thema of verhaallijn, vaak in een samenwerking tussen meerdere organisaties.

Verduurzaming

Eén van de grote uitdagingen voor de komende jaren is de omslag naar een energieneutrale samenleving en circulaire economie. Dat is voor de gastvrijheidssector niet anders. Verduurzaming is aangewezen als één van de prioriteiten in *Perspectief2030*, de landelijke visie over de duurzame ontwikkeling van de bestemming Nederland en de veranderende rol van toerisme. Ook in de *Herijkte Actieagenda* voor de gastvrijheidssector is 'duurzamer moet' één van de pijlers. [11]

Uit de MKB-impacttoets Klimaatakkoord bleek dat de horecasector een van de sectoren met een relatief hoog gasgebruik is. Door de stijgende gasprijzen vormt dit een steeds hogere kostenpost en op het gebied van energiebesparende maatregelen, zoals isolatie, is dan ook nog een wereld te winnen [12]. KPMG (2020) berekende bijvoorbeeld dat de additionele (belasting)uitgaven, als gevolg van de aanpassing in de Opslag Duurzame Energie en de energiebelasting, jaarlijks ongeveer €2000 bedragen voor een gemiddeld café of restaurant. In de reis- en vervoersbranche zijn duurzame luchtvaart, goedkoper en duurzamer openbaarvervoer en investeren in Europese spoorverbindingen uitdagingen waar ondernemers mee worstelen (duurzame mobiliteit gericht op zero emissie reizen in 2050 en in 2070 voor de luchtvaart).

Op het gebied van circulariteit is er vanuit de horecasector steeds meer aandacht voor het terugdringen van voedselverspilling. De reissector kijkt kritischer naar afval- en waterbesparing. Ook binnen de verblijfs- en recreatiesector is circulariteit een belangrijke uitdaging (bijv. circulaire interieurs, circulair bouwen²¹). [13]

Het belang van verduurzaming wordt door steeds meer ondernemers ingezien aldus de gesprekspartners. Een deel van de ondernemers geeft aan intrinsiek gemotiveerd te zijn om bij te dragen aan verduurzaming, maar ook de toenemende druk vanuit consumenten wordt genoemd als reden om te gaan verduurzamen. De voornaamste reden van ondernemers om te investeren in verduurzaming lijkt echter een verlaging van de energiekosten. Tot slot speelt de Informatieplicht Energiebesparing die in 2019 van kracht voor bedrijven die veel energie of gas verbruiken een rol.

Digitalisering

Op het gebied van digitalisering is er de afgelopen jaren veel veranderd binnen de gastvrijheidssector. Allereerst zijn het toenemende internetgebruik onder klanten en ontwikkelingen op het gebied van digitalisering en technologie van belang. In 2019 werd ruim 70% van de vakanties van Nederlanders geboekt via internet; aanzienlijk meer dan persoonlijke boekingen bij een reisbureau of reisagent (9%). Ontwikkelingen op het gebied van digitalisering en technologie bieden nieuwe mogelijkheden voor de sector. Denk bijvoorbeeld aan het aanbieden van verschillende diensten via één platform, virtuele tours, en het verzamelen en gebruiken van data om inzicht te krijgen in de voorkeuren en het gedrag van toeristen, bijvoorbeeld om marketinginspanningen gericht in te zetten [14]. Ook online zichtbaarheid wordt steeds belangrijker.

Uit de gevoerde gesprekken blijkt dat digitalisering meer prioriteit heeft gekregen in de afgelopen jaren dan verduurzaming. Dit valt te verklaren doordat digitaliseringsslagen vaak directer aangrijpen op de bedrijfsvoering en de revenuen hiervan ook directer terugvloeien naar de individuele ondernemer, bijvoorbeeld door het verminderen van personeelsuren en het verhogen van de productiviteit. De businesscase is dus evidentier. De behoefte ligt hierbij met name bij het digitaliseren van processen in de bedrijfsvoering, bijvoorbeeld het digitaliseren van reserverings- en boekingssystemen. Daarnaast worden ook zaken als bezoekersmanagement (druktemeters) en het aanbieden van virtuele belevenissen genoemd. Tegelijkertijd constateren we ook dat juist door ontwikkelingen op het gebied van digitalisering ontstaat er ook druk vanuit consumenten om de mogelijkheden van digitalisering (bijvoorbeeld reserveringssystemen, digitaal inchecken) beter te benutten. Met andere woorden; klanten hebben steeds hogere verwachtingen over digitale mogelijkheden.

4.3 Barrières bij innovatie, verduurzaming en digitalisering

In deze paragraaf behandelen we de barrières die ondernemers ervaren als ze willen innoveren, verduurzamen en digitaliseren. Het type overheidsinterventie dat eventueel gewenst is, is immers sterk afhankelijk van het type barrière.²² In de deskresearch en de interviews

²¹ Zo heeft ImpulsZeeland samen met HISWA RECRON, HZ Kenniscentrum Kusttoerisme en de provincie Zeeland het project Circulair Beleven uitgevoerd. Dit project heeft circulair bouwen verder op de kaart gezet bij Zeeuwse ondernemers in de vrijetijdsector. Binnen het project zijn diverse vraagstukken aangepakt, zoals de circulaire bouw van een sanitaire voorziening, verschillende vormen van verblijfsaccommodaties, een demontabel zwembad bij een vakantiepark of wellnessgebouw.

²² Daarbij merken we ook op dat sommige knelpunten primair op het bordje van de ondernemer zelf liggen en dat het adresseren ervan hoort bij goed ondernemen.

hebben we barrières geïdentificeerd die ondernemers ervaren wanneer ze willen innoveren, verduurzamen of digitaliseren.

Tijdens de gesprekken met ondernemers werd echter duidelijk dat de barrières rondom de thema's innovatie, verduurzaming en digitalisering vaak overlappen. Verduurzaming- en digitaliseringsslagen zijn vaak specifieke vormen van (het toepassen van) innovatie en wanneer ondernemers hierin willen investeren spelen dan ook vaak soortgelijke barrières. Innovatie binnen de gastvrijheidssector is namelijk in de meeste gevallen geen doel maar een middel (ondernemers zijn toepassers van innovatie).

De barrières die ondernemers ervaren wanneer zij willen innoveren (financiën, tijd en kennis) gelden daardoor in principe ook voor verduurzaming en digitalisering. De barrières die specifiek gelden voor digitalisering en verduurzaming worden hieronder separaat toegelicht. In de kern komt het er op neer dat er een groep ondernemers is die niet wil innoveren, verduurzamen en digitaliseren. Deze groep ondernemers is zich onbewust van de uitdagingen, ziet de noodzaak en/of urgentie tot verandering niet. Uit de gevoerde gesprekken is verder duidelijk geworden dat het deel van de ondernemers dat wél wil innoveren, verduurzamen en digitaliseren om hun ondernemingen toekomstbestendig te houden, door gebrek aan kennis, middelen en tijd terughoudend is. Ook hebben de gevolgen van corona invloed op de huidige mogelijkheden om te investeren in innovatie, verduurzaming en digitalisering.

Innovatie

De barrières die ondernemers ervaren op het vlak van innovatie zijn de volgende:

- **Onbewust van en onbekend met de mogelijkheden die er zijn:** In de eerste plaats zijn veel ondernemers zich onvoldoende bewust van de kansen en mogelijkheden die innovatie hen kan bieden. Een groot deel van de bedrijven ziet weinig noodzaak tot vernieuwen of veranderen. We zien hierin grote verschillen tussen ondernemers: ondernemers die al goed zijn aangehaakt bij verschillende (kennis)netwerken maken vaker gebruik van innovatieregelingen en zijn zich vaak ook meer bewust van de mogelijkheden en kansen die innovatie biedt.
- **Onvoldoende investeringsruimte / gebrek aan toegang tot financiering:** Een ander veelgenoemd knelpunt is een gebrek aan financiële middelen om de benodigde investering in vernieuwing en innovatie te doen. Daarnaast wordt in de gesprekken opgemerkt dat banken terughoudend zijn met de financiering van ondernemers uit de gastvrijheidssector die vaak worden gezien als risicocategorie om leningen aan te verstrekken. Er is met andere woorden sprake van een beperkte toegang tot reguliere financiering.
- **Gebrek aan tijd en capaciteit (intern):** Gebrek aan tijd is een veelgenoemd knelpunt. Ondernemers uit de gastvrijheidssector geven aan zeer druk te zijn. Als gevolg daarvan leven ondernemers in de waan van de dag, en krijgt innovatie onvoldoende prioriteit. Dit probleem wordt verder versterkt door de toenemende personeelstekorten in de gastvrijheidssector.
- **Gebrek aan toegang tot externe kennis en kunde:** Veel ondernemers geven aan dat ze niet weten bij welke partij ze moeten aankloppen voor hulp met een kennisvraag. Een middel dat bijdraagt aan het bij elkaar brengen van kennisinstellingen en ondernemers zijn innovatievouchers, waarmee ondernemers gericht hulp in kunnen schakelen bij een partij voor het oplossen van hun kennisvraagstuk. Ook worden conflicterende belangen vaak genoemd als een knelpunt bij samenwerken tussen ondernemers en kennisinstellingen: waar ondernemers vaak zeer pragmatisch en korte termijn gericht naar een vraagstuk kijken, is de aanpak van kennisinstellingen vaak veel wetenschappelijker en meer op de lange termijn gericht. We hebben in dit onderzoek niet gekeken naar de mate waarin contact met onderwijsinstellingen,

bijvoorbeeld middels stages en afstudeeropdrachten, kunnen helpen bij het doorvoeren van innovaties naar bedrijven in de gastvrijheidssector. Onze inschatting is dat dit voor deze sector een relatief belangrijk mechanisme is (of kan zijn) aangezien het vaak gaat om innovaties die nieuw zijn voor het bedrijf, maar soms al wel goed gedocumenteerd zijn.

Verduurzaming

Hoewel een deel van de ondernemers dus al actief inzet op verduurzaming, is het algehele beeld dat de sector terughoudend is op het gebied van verduurzaming:

- De voornaamste reden hiervoor zijn **hoge investeringskosten** (de verduurzaming van gebouwen of bijvoorbeeld wagenpark vergt vaak aanzienlijke investeringen), **langere terugverdientijden en onzekerheid over welke innovaties toekomstbestendig zijn**. Verduurzamingsslagen zijn vaak kostenintensief en zoals eerder beschreven kampt de sector met onvoldoende investeringsruimte. Als gevolg zijn veel ondernemers terughoudend met investeren in verduurzaming. Bijkomende knelpunten zijn de perceptie dat investeringen in verduurzaming een lange terugverdientijden kennen en onzekerheid/onduidelijkheid over het effect van duurzame alternatieven op de omzet. De perceptie van de ondernemers is dat het beleid rondom verduurzaming zeer veranderlijk en onzeker is. Als gevolg hiervan zijn ondernemers terughoudend met investeringen in verduurzaming uit angst dat in de toekomst de oplossing waarin zij geïnvesteerd hebben toch niet duurzaam blijkt te zijn of dat andere oplossingen de voorkeur hebben.
- **Daarnaast speelt problematiek rondom (oude) panden een rol**. Specifiek voor horecagelegenheden geldt dat ze zich vaak bevinden in historische panden. Dit maakt dat veel ondernemers energiebesparende maatregelen nog niet mogen implementeren [15]. Daarbij speelt bijvoorbeeld ook dat een groot deel van de horecapanden wordt gehuurd, waardoor het niet aan de horecaondernemer, maar aan de vastgoedeigenaar is om te verduurzamen [12]. Dit beeld werd ook bevestigd in de gesprekken met ondernemers uit andere deelsectoren. Ondernemers lopen er tegenaan dat verduurzaming van panden lastig te realiseren is omdat ofwel het pand gehuurd is, er geen vergunning wordt afgegeven, of dat de kosten vooralsnog te hoog zijn (geldt met name voor oudere en monumentale gebouwen).

Digitalisering

De belangrijkste barrières die ondernemers ervaren op het vlak van digitalisering zijn de volgende:

- **Onbewust van mogelijkheden digitalisering:** Uit de gesprekken met de brancheverenigingen bleek dat een deel van de ondernemers niet (volledig) bewust is van de mogelijkheden en voordelen die digitalisering hen kan bieden. Een andere mogelijke verklaring is dat voor een deel van de ondernemingen er een geringe (financiële) prikkel is om te digitaliseren en/of omdat ze het nut er onvoldoende van inzien. Uit onderzoek van de Kamer van Koophandel (2021) blijkt dat horecaondernemers, vaker dan ondernemers in andere sectoren, weinig of niets ondernemen op het gebied van digitalisering (26% doet niets of weinig met digitalisering)). Ondernemers uit de cultuur, sport en recreatie daarentegen ondernemen al verschillende activiteiten (60% doet al veel op digitale manier, slechts 8% doet niets of weinig), vooral voor online marketing en verkoop (bijvoorbeeld verbeteren van de

vindbaarheid van informatie en versturen van nieuwsbrieven). Dit werd relatief vaak versneld door corona. Zij verwachtten hiermee vaak meer omzet te behalen. [16]²³

- **Onvoldoende kennis en kunde:** In de gevoerde gesprekken werd met name het gebrek aan kennis over de mogelijkheden die digitalisering biedt aangedragen als mogelijke verklaring voor het achterblijven van digitalisering in de gastvrijheidssector. Dit beeld wordt bevestigd in desk studie. Ondernemers hebben te weinig kennis en kunde om digitale technologie te 'absorberen' en toe te passen [16]. Het maken van digitaliseringslagen vraagt om een zekere vorm van ICT-kennis, die bij een deel van de ondernemers ontbreekt. Ook hier valt een deel van de problemen terug te voeren op het feit dat relatief veel ondernemingen in de sector micro-ondernemingen zijn (minder dan tien werkzame personeelsleden). Uit onderzoek van de Kamer van Koophandel (2021) blijkt namelijk dat micro-ondernemingen op het gebied van digitalisering minder kennis in huis hebben, minder visie hebben, minder de noodzaak inzien en ook minder plannen hebben om de komende drie jaar iets te ondernemen op het gebied van digitalisering. Volgens de Europese Commissie vormen gebrekkige vaardigheden binnen het MKB in de toeristische sector een specifieke voor de invoering van nieuwe digitale oplossingen. De Europese Commissie acht het van belang dat deze vaardigheden en het gebruik van digitale tools worden gestimuleerd om in te kunnen spelen op nieuwe trends (bv. virtual reality, big data, block chain, digitale nomads) en veranderende verwachtingen van klanten [17]
- **Moeite met het vinden van juiste kennispartner:** Om dit knelpunt te overwinnen dienen ondernemers extern hulp in te schakelen. Echter, in veel gevallen weten ze niet bij wie ze moeten zijn voor relevante producten en diensten als het gaat om digitalisering [18]. Ook brengt het inschakelen van externe expertise additionele kosten met zich mee. Dit benadrukt het belang van laagdrempelige regelingen ten behoeve van kennisuitwisseling, bijvoorbeeld MKB-werkplaatsen.

4.4 Knelpunten met betrekking tot gebruik van regelingen

Uit de gesprekken is duidelijk geworden dat ondernemers verschillende knelpunten ervaren wanneer zij gebruik willen maken van regelingen:

- Gebrek aan overzicht en bekendheid aanbod. Allereerst zijn ondernemers vaak onbekend of zich onvoldoende bewust van de mogelijkheden die er zijn voor (financiële) ondersteuning. Door het veelvoud aan regelingen op verschillende bestuursniveaus zien ondernemers door de spreekwoordelijke bomen het bos niet meer. Ook is het aanbod onvoldoende bekend. Tegelijkertijd wordt door de gesprekspartners, ook door ondernemers zelf, benadrukt dat ondernemers zelf op dit gebied wat proactiever mogen worden. Veel ondernemers zijn vrij afwachtend. Gebrek aan overzicht en bekendheid met aanbod is in een recent onderzoek naar MKB dienstverlening aangewezen als één van de grootste knelpunten m.b.t. tot dienstverlening aan het MKB. In dit onderzoek werd geconcludeerd dat het aanbod dusdanig groot is dat het voor ondernemers veel moeite kost om door dit landschap te navigeren. Ondernemers kunnen het ondersteuningslandschap hierdoor als onoverzichtelijk ervaren. Maar ook dienstverleners zelf liepen tegen deze versnippering aan en hadden moeite om het totaaloverzicht van diensten te verkrijgen om ondernemers adequaat door te verwijzen. De onderzoekers merken op dat het vergroten van de transparantie en reduceren van de complexiteit van het systeem van dienstverlening daarom belangrijk is om het aanbod te versterken. [19]

²³ Deze resultaten zijn indicatief vanwege het kleine aantal respondenten

- Generieke regelingen voor innovatie vaak sterk technologisch gericht en gericht op het ondersteunen van technische innovatieprocessen bij bedrijven. De sector richt zich vooral op sociale innovatie en diensteninnovatie. Bovendien zijn ondernemers vooral toepassers van technische innovatie.
- Nationale en Europese (generieke) regelingen hebben vaak een te hoog minimum bedrag per project. Deze regelingen worden over het algemeen goed gevonden door de grote ondernemingen, maar minder goed door de vele kleinere ondernemingen uit de gastvrijheidssector.
- Onvoldoende investeringsruimte. De meeste regelingen vragen om een eigen bijdrage (cofinanciering) die ruimte is er (zeker nu) beperkt bij bedrijven uit de sector. Dit geldt in het bijzonder voor landelijke en Europese generieke regelingen, waarvan de minimale omvang van aan te vragen budgetten groot is en die ook nog eens hogere cofinancieringspercentages kennen. Dergelijke regelingen zijn minder geschikt voor het MKB. De gastvrijheidssector is bovendien een arbeidsintensieve sector, gekenmerkt door een lage netto winstmarge en een beperkt werkkapitaal [20] wat minder ruimte biedt om te investeren. De ondernemers die wij hebben gesproken benadrukken dat ze niet op zoek zijn naar 'gratis geld' en cofinanciering logisch vinden. Cofinanciering waarborgt immers ook eigenaarschap en geeft de overheid meer zekerheid dat ondernemers de investering ook zelf willen doen. Enerzijds is die beperkte investeringsruimte tijdelijk en het gevolg van corona (om ondernemers te steunen die financieel in zwaar weer zitten is als optie genoemd om in te zetten op renteloze leningen voor investeringen in met name verduurzaming. Ook is in de gesprekken gewezen op het ontwikkelen van oplossingen voor de aan corona gerelateerde schuldenproblematiek). Anderzijds vormt de minimale omvang van aan te vragen budgetten bij regelingen i.c.m. hoge cofinancieringsvereisten een structureel en algemeen knelpunt voor MKB'ers (en dus ook voor de gastvrijheidssector). Kleinere generieke regelingen zijn goed bruikbaar (zoals de subsidieregeling verduurzaming MKB).
- Hoge administratieve lasten en lage verwachte slaagkans. De perceptie dat het (te) veel tijd/moeite kost om een aanvraag in te dienen en er is weinig vertrouwen in de slaagkans. Dit beeld wordt niet alleen door ondernemers geschetst, maar ook door de andere gesprekspartners wordt bevestigd dat regelingen over het algemeen (zeer) complex zijn.
- Gebrek aan kennis en tijd om gebruik te maken van regelingen. Dit begint bij de bekendheid van regelingen (zie ook eerste punt van gebrek aan bekendheid en overzicht). Het kost veel capaciteit om inzicht te krijgen in welke regelingen relevant (kunnen) zijn. Als er vervolgens een regeling onder de aandacht komt van een ondernemer, is de aanvraagprocedure veelal complex wat ondernemers afschrikt. Met name kleinere bedrijven kunnen intern geen capaciteit voor vrij maken.
- Lange periode tussen aanvraag en toekenning. Ook wordt de te lange periode tussen aanvraag en eventuele toekenning als knelpunt genoemd, zeker omdat in een aantal branches geldt dat bijvoorbeeld bij voorkeur in het laagseizoen aan innovaties wordt gewerkt.

4.5 Verschil behoeften en barrières gastvrijheidssector met generiek MKB

In de paragrafen 4.2, 4.3 en 4.4 zijn we achtereenvolgens in gegaan op de volgende vragen:

1. Wat zijn de behoeften t.a.v. innovatie, verduurzaming, digitalisering?
2. Welke barrières ervaren ondernemers hierbij?

3. Welke knelpunten ervaren ondernemers wanneer zij gebruik willen maken van regelingen?

In deze paragraaf gaan we bij elk van deze aspecten in op de mate waarin de gevonden resultaten sectorspecifiek zijn, dan wel aangeduid kunnen worden als generieke MKB behoeften, barrières en knelpunten.

1. Verschil in uitdagingen verduurzaming, digitalisering en innovatie

De behoeften van ondernemers in de gastvrijheidssector op het gebied van innovatie, verduurzaming en digitalisering sluiten aan bij hun positie in de innovatiepiramide, namelijk overwegend het toepassen van innovaties. Deze behoeften zijn daarmee niet structureel anders dan die van andere MKB'ers die vooral toepassers zijn van innovatie.

De grootste uitdaging voor ondernemers uit de gastvrijheidssector is verduurzaming, ook hiermee verschilt de gastvrijheidssector niet sterk van andere MKB'ers. Enkele typische uitdagingen waar ondernemers uit de gastvrijheidssector mee kampen is dat het verduurzamen van panden lastig te realiseren is omdat ofwel het pand gehuurd is, er geen vergunning wordt afgegeven, of dat de kosten vooralsnog te hoog zijn (geldt met name voor oudere en monumentale gebouwen). Specifiek voor de reis- en vervoersbranche zijn uitdagingen omtrent duurzaam en alternatief vervoer.

2. Verschil in type barrières

We constateren dat bij een deel van de ondernemers de noodzaak en wil om te verduurzamen, digitaliseren en te innoveren nog ontbreekt. De ondernemers die de noodzaak wel inzien ontbreekt het aan investeringsmiddelen, kennis en tijd. Ook deze typen barrières zijn niet structureel verschillend van andere sectoren die gedomineerd worden door het MKB. Het brede MKB in generieke zin heeft vaak moeite om innovatie te ontwikkelen of toe te passen (door gebrek aan tijd, financiële middelen en capaciteit).

Er zijn echter ook kenmerken van de gastvrijheidssector die maken dat ondernemers uit deze sector in het bijzonder barrières ervaren op het gebied van innovatie, verduurzaming en digitalisering én knelpunten bij het gebruik van regelingen.

Allereerst zijn dat de tijdelijke effecten van corona die maken dat voor ondernemers in de gastvrijheidssector de investeringsruimte beperkter is, wat deze knelpunten versterkt. Zo kromp in 2020 de toegevoegde waarde van de sector in Nederland met 47%, terwijl de Nederlandse economie in dat jaar met 'slechts' 3,8% kromp [21]. Hoewel het aantal binnenlandse toeristen weer is bijgetrokken tot het niveau van voor de coronacrisis, is het aantal inkomende toeristen dit jaar nog verder gedaald (-26% t.o.v. 2020) waarbij de aanhoudende reisrestricties naar verwachting een grote rol hebben gespeeld. Ondanks verschillende steunmechanismen heeft de corona impact gehad op de liquiditeit van de gastvrijheidssector als gevolg van lockdowns, sluitingen van diensten en minder klanten. Dit gebrek aan liquiditeit en oplopende schulden kunnen een belemmering vormen voor investeringen in de maatregelen die nodig voor digitalisering en verduurzaming, vooral door kleinere bedrijven. [17]

De impact van de coronacrisis is ook van invloed op de behoeften van ondernemers in deze sector op het gebied van innovatie, verduurzaming en digitalisering. Bijvoorbeeld een toegenomen behoefte aan digitale bedrijfsvoering (online boekingsystemen, digitale belevenissen) en behoefte aan financiële steun om dergelijke innovaties door te kunnen voeren. Wederom is het belangrijk om te benadrukken dat er grote verschillen zijn in de impact van corona op de verschillende deelsectoren. Uit onderzoek in opdracht van de provincie Flevoland bleek de logiesector aan het einde van 2020 een omzetverlies van 20% kende. De dag-recreatieve en overige voorzieningen laten een gunstiger beeld zien [22]. Dit beeld wordt bevestigd in interviews: zo geven restauranthouders, ondernemers uit

de evenementenbranche en ondernemers uit het zakelijke toerisme duidelijk aan dat hun investeringsruimte sterk is teruggelopen door de coronacrisis, terwijl dit beeld gemengd is onder ondernemers uit de (verblijfs-)recreatie, waar sommige ondernemingen hebben kunnen profiteren van het toegenomen binnenlandse toerisme.

Naast de impact van corona, zijn er nog een aantal specifieke aspecten van de gastvrijheidssector die de barrières ervaren die ondernemers ervaren wanneer zij willen innoveren, verduurzamen en digitaliseren versterken:

- **De sector kent veel kleine familiebedrijven (micro-bedrijven):** In de gastvrijheidssector is het merendeel van de bedrijven te typeren als micro-onderneming (tot tien medewerkers). Zo blijkt uit cijfers van de Kamer van Koophandel dat de horecabranche in totaal uit ongeveer 23 duizend bedrijven bestaat, waarvan ongeveer 18 duizend bedrijven minder dan tien werkzame personeelsleden heeft [23]. Dit beeld is bevestigd in de gesprekken. Wel merken we op dat dit voor veel sectoren in Nederland geldt (99% van het totale bedrijfsleven valt onder het MKB).
- **Bovengemiddeld gebrek aan werkkapitaal:** Uit onderzoek van de Kamer van Koophandel (2021) blijkt dat horeca-ondernemers in 61% van de gevallen de beschikbaarheid van financiële middelen ziet als een drempel voor innovatie. Dit percentage is substantieel hoger dan het gemiddelde van 21% over alle sectoren. Mogelijke verklaring hiervoor is dat de gastvrijheidssector een arbeidsintensieve sector is, gekenmerkt door een lage netto winstmarge en een beperkt werkkapitaal [20] wat minder ruimte biedt om te investeren. Juist in de gastvrijheidssector waar 'kwaliteit' en 'beleving' een essentiële rol spelen, zijn voortdurende investeringen in onderhoud en vernieuwing cruciaal voor de continuïteit op langere termijn.
- **Bovengemiddeld gebrek aan tijd:** Een gebrek aan tijd is een bekende drempel voor innovatie onder MKB'ers, echter lijkt dit probleem nog prominenter aanwezig bij horecaondernemers. In de horecabranche geeft maar liefst 91% van de ondernemers aan dat een gebrek aan tijd een belemmering is voor innovatie, substantieel hoger dan het gemiddelde van 59% over alle sectoren [23]. Ondernemers in het MKB hebben vaak problemen met het vrijspelen van interne capaciteit voor innovatie, maar door de groeiende personeelstekorten in de horecasector lijkt dat probleem steeds nijpender te worden [24].

3. Verschil in knelpunten m.b.t. gebruik van regelingen

De aard van de knelpunten m.b.t. het gebruik van regelingen lijken sterk op de barrières die ondernemers ervaren bij verduurzaming, digitalisering en innovatie, namelijk: gebrek aan tijd, kennis en middelen om de regelingen die er zijn te benutten. Ook deze knelpunten zijn niet structureel verschillend van die van andere door MKB'ers gedomineerde sectoren. Verderom speelt de bovengenoemde opsomming een versterkend effect op de knelpunten m.b.t. het gebruik van regelingen door ondernemers uit de gastvrijheidssector, namelijk: de aard van de sector (familiebedrijven, micro bedrijven, niet sterk innovatie gedreven), bovengemiddeld gebrek aan tijd en seizoensgebondenheid (openstellingen voor regelingen zijn vaak gebonden aan bepaalde periodes).

4.6 Conclusie

Op basis van de interviews en de deskstudie trekken we de volgende conclusies over de behoeften van ondernemers op het gebied van innovatie, verduurzaming en digitalisering:

- Op het gebied van **innovatie** hebben ondernemers behoefte aan het ontwikkelen van nieuwe businessmodellen (bijvoorbeeld om jaarrond inkomsten te genereren).

Ook het beter spreiden van lasten en lasten staat centraal bij ondernemers, om zo ook op de lange termijn de gastvrijheidssector in balans te houden.

- Op het gebied van **digitalisering** hebben ondernemers behoefte aan het digitaliseren van hun bedrijfsvoering, bijvoorbeeld door middel van online boekings-/inchecksystemen. Ook het aanbieden van virtuele belevenissen en het ontwikkelen van druktemonitors (t.b.v. het beter spreiden van lasten en lasten) worden veelvuldig genoemd.
- Op het gebied van **verduurzaming** is er met name aandacht voor energiebesparende maatregelen om zo energiekosten te kunnen verminderen. Het algehele beeld is dat dit bij een groot deel van de ondernemers nog geen hoge prioriteit heeft.

De behoeften van ondernemers in de gastvrijheidssector op het gebied van innovatie, verduurzaming en digitalisering sluiten aan bij hun positie in de innovatiepiramide, namelijk overwegend het toepassen van innovaties. Deze behoeften zijn daarmee niet structureel anders dan die van andere MKB'ers die vooral toepassers zijn van innovatie. De grootste uitdaging voor ondernemers uit de gastvrijheidssector is verduurzaming, ook hiermee verschilt de gastvrijheidssector niet sterk van andere MKB'ers. Enkele typische uitdagingen waar ondernemers uit de gastvrijheidssector mee kampen is dat het verduurzamen van panden lastig te realiseren is omdat ofwel het pand gehuurd is, er geen vergunning wordt afgegeven, of dat de kosten voorsnog te hoog zijn. Specifiek voor de reis- en vervoersbranche zijn uitdagingen omtrent duurzaam en alternatief vervoer.

We constateren dat bij een deel van de ondernemers de noodzaak, urgentie en wil om te verduurzamen, digitaliseren en te innoveren nog ontbreekt. De ondernemers die de noodzaak wel inzien ontbreekt het aan investeringsmiddelen, kennis en tijd. Ook deze typen barrières zijn niet structureel verschillend van andere sectoren die gedomineerd worden door het MKB. Er zijn echter ook kenmerken van de gastvrijheidssector die maken dat ondernemers uit deze sector in het bijzonder barrières ervaren op het gebied van innovatie, verduurzaming en digitalisering én knelpunten bij het gebruik van regelingen. Allereerst zijn dat de tijdelijke effecten van Corona die maken dat voor ondernemers in de gastvrijheidssector de investeringsruimte beperkter, wat deze knelpunten versterkt. Naast de impact van Corona, zijn er nog een aantal specifieke aspecten van de gastvrijheidssector die de barrières ervaren die ondernemers ervaren wanneer zij willen innoveren, verduurzamen en digitaliseren versterken: de sector kent veel kleine familiebedrijven (micro-bedrijven), bovengemiddeld gebrek aan werkkapitaal en bovengemiddeld gebrek aan tijd.

De aard van de knelpunten m.b.t. gebruik lijken sterk op de barrières die ondernemers ervaren bij verduurzaming, digitalisering en innovatie, namelijk: gebrek aan tijd, kennis en middelen om de regelingen die er zijn te benutten. Daarnaast zijn er ook knelpunten aan de aanbodzijde aan te wijzen die maken dat ondernemers knelpunten ervaren, namelijk:

- Gebrek aan overzicht en bekendheid aanbod
- Generieke regelingen voor innovatie vaak sterk technologisch gericht en gericht op het ondersteunen van innovatieprocessen bij bedrijven
- Nationale en Europese (generieke) regelingen hebben vaak een (te) grote minimale omvang van subsidies in combinatie met relatief hoge cofinancieringsvereisten.
- Hoge lasten en lage verwachte slaagkans.
- Lange periode tussen aanvraag en toekenning.

Ook deze knelpunten zijn niet structureel verschillend van die van andere door MKB'ers gedomineerde sectoren. Om de aansluiting tussen vraag en aanbod nader te duiden hebben we in Bijlage 4 de onderscheidende kenmerken die het aanbod aan regelingen typeren afgezet tegen de behoeften van ondernemers als het gaat om ondersteuning.

5 Conclusies en aanbevelingen

Op basis van voorgaande hoofdstukken komen we hier tot een conclusie over de aansluiting tussen vraag en aanbod van regelingen. Daarna formuleren we enkele suggesties om de aansluiting tussen vraag naar en aanbod van regelingen die door de gastvrijheidssector kunnen worden aangewend voor verduurzamen, innoveren en digitaliseren te verbeteren.

5.1 Conclusie aansluiting vraag op aanbod

5.1.1 Conclusie aanbod

Aanbod aan generieke en sectorspecifieke regelingen voor de gastvrijheidssector is behoorlijk, maar regionale verschillen zijn groot.

Er is een behoorlijk aanbod aan regelingen beschikbaar. Er zijn ruim 170 regelingen geïdentificeerd waarvan circa een kwart sectorspecifiek. Het aantal regelingen op regionaal of lokaal niveau is het grootst. Aanbieders van regelingen op deze niveaus hebben ook relatief gezien een groter sectorspecifiek aanbod. Het aanbod aan regelingen op nationaal en Europees niveau is overwegend (zeer) generiek van aard. Het generieke landelijk en Europees aanbod sluit over het algemeen minder goed aan bij het type ondernemer in de gastvrijheidssector. De innovatieregelingen zijn vaak sterk technologisch georiënteerd. Bovendien zijn de minimale omvang groot en de cofinancieringspercentages hoog van deze regelingen. Ook zijn aanvraagprocedures vaak complex en is de periode tussen aanvraag en toekenning te lang (ondernemers uit de gastvrijheidssector hebben over het algemeen enkel in het laagseizoen tijd om hier mee bezig te zijn). Er zijn grote regionale verschillen in het sectorspecifieke aanbod. Sectorspecifieke beleidsinzet op lokaal (gemeentelijk) en regionaal (provincies, ROM's) niveau is namelijk afhankelijk van het relatieve belang en omvang van de sector voor de betreffende regio. Het gevolg hiervan is dat ondernemers uit de gastvrijheidssector, om een beroep te kunnen doen op sectorspecifieke overheidsinstrumenten, afhankelijk zijn van de regio waar ze actief zijn. Belangrijk om hier te benadrukken is dat *meer* aanbod niet noodzakelijkerwijs *beter* is. Daarnaast zien we dat in vrijwel iedere regio wel een algemene subsidie voor MKB'ers beschikbaar is.

We concluderen dan ook dat met name in regio's met een sterke inzet op de gastvrijheidssector het sectorspecifieke aanbod redelijk goed aansluit bij de gastvrijheidssector. Dit heeft overigens niet alleen te maken met het type of het aantal regelingen dat beschikbaar is, maar ook met de bredere dienstverlening (informereren, inspireren, netwerken, doorverwijzing, kennisdeling, ondersteuning bij consortium vorming) die ondernemers geboden wordt. Zo speelt in Zeeland de ROM ImpulsZeeland een belangrijke rol in het ondersteunen en ontzorgen van ondernemers. Het belang van een dergelijke intermediaire organisatie is meermaals benadrukt in de gesprekken met ondernemers. Zij spelen een belangrijke intermediaire rol bij het bij elkaar brengen van vraag en aanbod en kunnen gericht regelingen onder de aandacht brengen en het gebruik ervan vergemakkelijken.

5.1.2 Conclusie behoeften ondernemers (vraagzijde)

De gastvrijheidssector kent een aantal sterke koplopers, maar in de breedte is het niet de meest innovatieve en vernieuwende sector. De gastvrijheidssector wordt gekenmerkt door veel, overwegend kleinere (familie)bedrijven die niet sterk gericht zijn op innovatie, verduurzaming en digitalisering. Bij een deel van de ondernemers ontbreekt het aan bewustzijn van de opgaven en uitdagingen die op hen afkomen en de urgentie om te verduurzamen, digitaliseren en te innoveren

nog. De ondernemers die de noodzaak wel inzien ontbreekt het veelal aan investeringsmiddelen, kennis en tijd. Deze typen barrières zijn niet structureel verschillend van andere sectoren die gedomineerd worden door het MKB, met dien verstande dat het eigen vermogen van veel bedrijven in de gastvrijheidssector is gekrompen als gevolg van Corona.

De gastvrijheidssector is een diverse sector met verschillen tussen de bedrijven in het vermogen in te spelen op vernieuwing en zich aan te passen aan veranderende eisen en mogelijkheden op het gebied van innovatie, digitalisering en verduurzaming. Ondanks deze verschillen, komen we tot de volgende typering van de sector:

- Bedrijven in de gastvrijheidssector kunnen – op enkele uitzonderingen na – het best getypeerd worden als toepassers en volgers van innovatie (peloton).
- Verreweg het grootste deel van de gastvrijheidssector bestaat uit kleine (<50 werknemers) en micro (<10 werknemers) bedrijven die niet sterk gericht zijn op innovatie.

De behoeften van ondernemers in de gastvrijheidssector op het gebied van innovatie, verduurzaming en digitalisering sluiten aan bij hun positie in de innovatiepiramide, namelijk overwegend het toepassen van elders ontwikkelde innovaties. Naast het toepassen van bestaande innovaties om producten, diensten en processen te verbeteren, ontwikkelt de sector zelf ook innovaties. Dit behelst met name innovatieve businessmodellen en de inzet op innovatieve diensten en concepten (aanbodinovatie). Verder vragen ontwikkelingen rondom verduurzaming en digitalisering binnen de gastvrijheidssector om de toepassing van innovatie. Digitalisering is in feite een specifieke vorm van innoveren voor bedrijven uit de gastvrijheidssector. De behoeften op het gebied aan digitalisering zijn voor een deel generiek (bijv. administratie digitaliseren) maar er zijn ook sectorspecifieke behoeften (virtuele belevenissen, digitaliseren van reserverings- en boekingsystemen). Verduurzamen binnen de gastvrijheidssector betekent vaak het toepassen van (voor het bedrijf) nieuwe producten of diensten om energiebesparing of duurzame energieopwekking te realiseren. Op het gebied van verduurzaming is er met name aandacht voor energiebesparende maatregelen om zo energiekosten te kunnen verminderen en voor circulariteit (gebouwen en voedsel). Het algehele beeld is dat dit bij een groot deel van de ondernemers nog niet nadrukkelijk onder de aandacht staat. Specifiek voor de reis- en vervoersbranche spelen er uitdagingen die het niveau van individuele ondernemingen overstijgen (hoger belasten van vliegen, investeren in duurzame luchtvaart en openbaar vervoer). Digitalisering heeft meer prioriteit gekregen in de afgelopen jaren dan verduurzaming. Dit valt te verklaren doordat digitaliseringsslagen vaak directer aangrijpen op de bedrijfsvoering en de revenuen hiervan ook directer terugvloeien naar de individuele ondernemer. Verduurzaming daarentegen wordt veel meer gezien als een van buiten (wet- en regelgeving of klanten) opgelegde eis (m.u.v. de ondernemers die zelf intrinsiek gemotiveerd zijn te verduurzamen).

De barrières die ondernemers ervaren wanneer zij willen innoveren, verduurzamen en digitaliseren overlappen. We hanteren het 'willen, weten en kunnen' kader als hulpmiddel om de barrières die ondernemers ervaren wanneer zij willen innoveren, verduurzamen en digitaliseren aan de vraagzijde te typeren.

- Het **weten** beschrijft de mate waarin men zich bewust is van de mogelijkheden van innovatie, verduurzaming of digitalisering. Bij een deel van de ondernemers ontbreekt het nog aan bewustzijn, maar in toenemende mate zijn ondernemers zich wel bewust van de mogelijkheden die digitalisering en verduurzaming kunnen bieden. Daarbij spelen bij verduurzaming ook vele externe factoren een rol zoals overheidsmaatregelen (Klimaatakkoord) maar ook druk van klanten die steeds meer vragen om duurzame voorzieningen en producten.

- Het **willen** beschrijft de mate waarin ondernemers hier vervolgens op handelen. We zien bij een deel van de sector een algeheel gebrek aan ambities (achterblijvers). Daarnaast is er een groep ondernemers die (te) veel beren op de weg zien, zoals onzekerheid over het effect van dergelijke investeringen waardoor innovatie, verduurzaming en digitalisering geen prioriteit krijgen.
- Ten slotte beschrijft **kunnen** de mate waarin ondernemers de mogelijkheden hebben om te handelen naar hun ambities ten aanzien van verduurzaming, digitalisering en innovatie. Uit dit onderzoek blijkt duidelijk dat een gebrek aan personeel, kennis en financiële middelen ondernemers uit de gastvrijheidssector belemmert bij hun ambities. We constateren dat één van de belangrijkste uitdagingen voor verduurzaming en innovatie de financierbaarheid van de benodigde investeringen is. Daarnaast ontbreekt het een deel van de ondernemers aan kennis en vaardigheden om aan de slag te willen en kunnen gaan met innovatie, verduurzaming en digitalisering.

We zien dat ondernemers uit de gastvrijheidssector met name bij verduurzaming barrières ervaren. Investeringsruimte brengen hoge kosten met zich mee, en gaan gepaard met een onzekere en langere terugverdientijd. Deze typen barrières zijn niet structureel verschillend van andere sectoren die gedomineerd worden door het MKB. Het brede MKB in generieke zin heeft vaak moeite om innovatie te ontwikkelen of toe te passen (door gebrek aan tijd, financiële middelen en capaciteit). Bovendien gaan innovatie en investeringen in digitalisering en verduurzaming inherent gepaard met onzekerheid en investeringen.

Er zijn echter ook kenmerken van de gastvrijheidssector die deze barrières versterken. Allereerst zijn dat de tijdelijke effecten van Corona die maken dat voor ondernemers in de gastvrijheidssector de investeringsruimte beperkter is. We merken hierbij op dat het verschil in het effect van Corona tussen deelsectoren groot is. Dit hangt enerzijds samen met de mate waarin een onderneming is geraakt door Corona wat weer grote invloed heeft op de mogelijkheden om te investeren in verduurzaming. Een deel van de ondernemers heeft eigen vermogen moeten aanspreken om een liquiditeitsprobleem op te lossen en/of om aan financiële verplichtingen te voldoen. Ook is er in veel gevallen sprake van een betalingsachterstand bij de Belastingdienst. Naast de tijdelijke impact van Corona, zijn er nog een aantal specifieke aspecten van de gastvrijheidssector die de barrières versterken die ondernemers ervaren wanneer zij willen innoveren, verduurzamen en digitaliseren versterken: de sector kent veel kleine (familie)bedrijven (micro-bedrijven < 10 werknemers), een bovengemiddeld gebrek aan werkkapitaal en een bovengemiddeld gebrek aan tijd.

5.1.3 Conclusie gebruik huidig aanbod

Het algehele beeld is dat het gebruik van de regelingen beperkt is. In de bekendheid en betere ontsluiting van het aanbod valt winst te behalen. De knelpunten met betrekking tot het gebruik zijn niet structureel verschillend van die van andere door MKB'ers gedomineerde sectoren.

Het huidig gebruik van de regelingen is beperkt. Dit beeld wordt door de analyse van gebruikersdata bevestigd. Met name het landelijk generiek instrumentarium wordt, op enkele uitzonderingen na, minder goed gevonden door de ondernemers en is minder geschikt voor ondernemers uit deze sector. Het gebruik van sectorspecifieke regelingen ligt logischerwijs hoger, wel zien we dat bij sommige regelingen niet het volledige budget is toegekend aan ondernemers uit de gastvrijheidssector wat duidt op onderbenutting van regelingen. De knelpunten met betrekking tot het gebruik van regelingen kunnen als volgt worden samengevat:

- Gebrek aan overzicht en bekendheid aanbod.

- Generieke regelingen voor innovatie vaak sterk technologisch gericht en gericht op het ondersteunen van innovatieprocessen bij bedrijven.
- Onvoldoende investeringsruimte voor eigen bijdragen (cofinanciering). Dit geldt in het bijzonder voor landelijke en Europese generieke regelingen, waarvan de minimale omvang van aan te vragen budgetten groot is in combinatie met relatief hoge cofinancieringsvereisten. Kleinere regelingen zijn beter bruikbaar (zoals de subsidie-regeling verduurzaming MKB).
- Hoge (administratieve) lasten en lage verwachte slaagkans
- Gebrek aan kennis en tijd om gebruik te maken van regelingen.

Ook deze knelpunten zijn niet structureel verschillend van die van het innovatievolgend MKB in andere sectoren. Een aantal specifieke knelpunten m.b.t. het gebruik van regelingen door ondernemers uit de gastvrijheidssector zijn: de aard van de sector (familiebedrijven, micro bedrijven, niet sterk innovatiegedreven), een bovengemiddeld gebrek aan tijd en seizoensgebondenheid (openstellingen voor regelingen zijn vaak gebonden aan bepaalde periodes).

5.1.4 Conclusie aansluiting vraag en aanbod

In de gastvrijheidssector is niet zozeer sprake van een gebrek aan regelingen die individuele ondernemers ter beschikking staan, maar veeleer van een aansluitingsproblematiek. Dit hangt samen met het overwegend kleinschalige karakter van de bedrijvigheid in de gastvrijheidssector waardoor het lastig is het bestaand (complexe) instrumentarium voldoende te benutten. De mate waarin vraag en aanbod op elkaar aansluiten verschilt sterk tussen regio's (afhankelijk van het aanbod) en tussen ondernemers (koplopers, peloton, achterblijvers).

Vanwege de grote regionale verschillen kunnen we geen harde conclusies trekken over of er hiaten zitten in het aanbod aan regelingen waardoor behoeften onvervuld blijven. Wel constateren we dat er tot op zekere hoogte sprake is van knelpunten in de aansluiting tussen vraag en aanbod. Dit kan enerzijds verklaard worden door de aard van het aanbod (vereiste cofinanciering, te veel technologisch georiënteerd, gebrek aan overzicht/transparantie aanbod). Anderzijds constateren we dat een groot deel van de ondernemers niet goed in staat is om de mogelijkheden die er zijn voldoende te benutten (innovatievolgend, gebrek aan bewustzijn, risico-aversie, beperkte investeringsruimte, gebrek aan kennis/kunde/tijd). Onze belangrijkste conclusie is dan ook dat het vooral ontbreekt aan intermediairs die het aanbod van regelingen inzichtelijk en toegankelijk maken voor de ondernemers in de gastvrijheidsindustrie. Verder hebben ondernemers voorkeur voor sectorspecifieke instrumenten, maar bovenal dient het instrumentarium laagdrempelig te zijn (snel, kleinere bedragen waarmee ondernemers vooruit kunnen zonder al te hoge cofinancieringsvereisten en/of administratieve lasten).

5.2 Aanbevelingen voor verbetering aansluiting

De nadruk van ondersteuning door de overheid moet wat ons betreft liggen op de groep ondernemers die wel wil verduurzamen, digitaliseren of innoveren, maar die vanwege een gebrek aan investeringsruimte en kennis beperkte mogelijkheid heeft om te handelen naar hun ambities. Dat de kansen voor verduurzaming, innovatie en digitalisering onvoldoende benut worden, is een gemiste kans want de gastvrijheidsindustrie heeft niet alleen een grote economische betekenis, maar kan steeds meer gezien worden als een middel om maatschappelijke vraagstukken op te lossen die bijdragen aan het algemeen belang (welvaart en welzijn) van bewoners, bezoekers en bedrijven. Vanuit dat perspectief volgt hieronder een aantal aanbevelingen ten aanzien van het stimuleren van innovatie in en digitalisering en verduurzaming van de gastvrijheidssector.

1. Verhoog de vindbaarheid en bekendheid van het aanbod

De eerste stap is het verhogen van het bewustzijn van de voordelen van digitalisering, innovatie en verduurzaming (primair taak van de eerstelijns ondersteuning aan het MKB). Vervolgens is het van belang dat ondernemers de weg naar de juiste ondersteuning weten te vinden. Hiertoe dient de communicatie over het beschikbare aanbod aan regelingen en hoe ondernemers daarvan gebruik van kunnen maken te worden verbeterd. Dit kan onder andere door:

- **Verbeteren van de ontsluiting van het beschikbaar aanbod.** Creëren van één centraal overzicht van het aanbod aan instrumentarium op basis waarvan ondernemers en intermediairs kunnen zoeken (met filters) voor welke financieringsregeling een bepaalde ondernemer/organisatie in aanmerking komt. Het in dit onderzoek gepresenteerde overzicht kan daarvoor een startpunt zijn. Overigens is een dergelijk overzicht nooit statisch (noch uitputtend) en dient het dus regelmatig te worden geactualiseerd. Beleg deze verantwoordelijkheid bij één partij (bijvoorbeeld KVK of RVO).
- **Inzet op intermediairs.** Betrekken van brancheverenigingen, DMO's en andere intermediairs in het verspreiden van kennis over het aanbod en mogelijkheden voor digitalisering, verduurzaming en innovatie en de financieringsmogelijkheden daarvan. Kijk hierbij naar partijen die een goed netwerk hebben in de regio en die dicht bij de ondernemers staan. Ondernemers halen kennis, personeel en financiering vaak uit hun naaste omgeving.
- **Zet de koplopers in als ambassadeurs.** De beste manier om het brede MKB te bereiken en te inspireren is via andere ondernemers. Laat via concrete en praktische voorbeelden zien wat innovatie, verduurzaming en digitalisering voor hen kan betekenen en welke regelingen hiervoor beschikbaar zijn.

We raden aan om de regio's (die dichter op de ondernemers staan) in de lead te laten als het gaat om het vergroten van het bereik en gebruik van instrumenten onder ondernemers in de regio. Het ministerie van EZK zou vooral kunnen voorzien in het faciliteren, samenbrengen en (financieel) ondersteunen van intermediaire structuren en in het beleggen van de verantwoordelijkheid voor het ontsluiten van het huidige aanbod aan regelingen bij één partij.

2. Het inzetten op toegankelijk generiek instrumentarium geniet de voorkeur, maar bovenal dient het instrumentarium laagdrempelig te zijn en toegankelijkheid te zijn (reduceer de complexiteit). Voor zover er sprake is van specifiek instrumentarium, laat dat bij voorkeur aan de regio's over.

Over het algemeen geniet het inzetten op een toegankelijk generiek instrumentarium de voorkeur. Verdere verbijzondering van het instrumentarium naar de gastvrijheidssector kan namelijk de complexiteit en onoverzichtelijkheid van het instrumentarium onnodig vergroten. Bovendien hebben we geconstateerd dat de barrières die ondernemers uit de gastvrijheidssector ervaren niet zozeer sectorspecifiek zijn. Voor zover er sprake is van specifiek instrumentarium, laat dat bij voorkeur aan de regio's over (passend bij de prioriteiten van de regio's). In regio's waarin de gastvrijheidssector minder prioriteit heeft, is inzet op generieke MKB-dienstverlening en regelingen nodig. Een aantal generieke MKB-voucher regelingen van provincies heeft een relatief groter aantal aanvragen en toekenningen uit de gastvrijheidssector. Wel kan het zo zijn dat op bepaalde thema's landelijke impulsen worden gegeven als het een generiek probleem is dat voor de hele gastvrijheidssector speelt (duurzaamheid gericht op ondernemers met oude panden of grote arealen). Om versnippering tegen te gaan, is het logischer om dit centraler te organiseren, zeker wanneer er een duidelijk nationaal maatschappelijk belang is (zoals bij het verduurzamingsvraagstuk). Daarbij moet

systematisch nagegaan worden of nationale regelingen voldoende toegankelijk zijn voor het MKB. Het huidige generiek instrumentarium wordt namelijk onvoldoende benut door de gastvrijheidssector (gebrek aan bekendheid, aanvragen zijn te complex en kosten veel tijd etc.). Een betere toegankelijkheid van beschikbaar generiek instrumentarium voor ondernemers uit de gastvrijheidssector is nodig, zodat het beschikbaar aanbod beter benut wordt. We geven de volgende aanbevelingen mee aan beleidsmakers om het aanbod beter aan te laten sluiten op ondernemers uit de gastvrijheidssector:

- **Het gros van de MKB'ers in de gastvrijheidsindustrie heeft geen behoeften aan grootschalige subsidies, maar heeft vooral baat bij kleine zetjes in de rug** (zonder de noodzaak veel te moeten co-financieren). Vouchers en kleine aanjaagsubsidies zijn een goed middel om het kennisniveau op peil te brengen en kan helpen ondernemers te laten zien wat digitalisering, verduurzaming voor hen kan betekenen. Met laagdrempelige lokale en provinciale regelingen kunnen ondernemers gewend raken aan het gebruik maken van regelingen waardoor ze uiteindelijk ook makkelijker gebruik kunnen gaan maken van het grotere (nationale) generieke instrumentarium.
- **Zet meer in op laagdrempelig instrumentarium.** Een lange doorlooptijd van aanvragen belemmert innovatie, vooral kleine bedrijven hebben een behoefte om snel middelen (liquiditeit) te krijgen waarmee ondernemers vooruit kunnen zonder al te hoge cofinancieringsvereisten of administratieve lasten.
- **Simplificeer de aanvraagprocedure van regelingen.** In de huidige wetgeving is het lastig om subsidies aan te vragen vanwege de vele voorwaarden en regels. Vaak zijn subsidies ook niet toereikend om initiatieven kostendekkend te ontwikkelen.

3. Zet in op het vergroten van kennis en vaardigheden van ondernemers.

Wellicht nog belangrijker dan financiële steun is professionalisering van het ondernemerschap in de sector (gedeelde verantwoordelijkheid):

- **Aandacht voor verduurzaming, digitalisering en innovatie is onderdeel van goed ondernemerschap.** Om bij te blijven zullen MKB'ers aan de slag moeten met de kansen en uitdagingen die hiermee samenhangen. Uiteraard is het in de eerste plaats aan de ondernemers zelf om aan de slag te gaan. Dat er tijdig geïnnoveerd, gedigitaliseerd en tot op zeker hoogte ook tijdig verduurzaamd wordt is daarom in belangrijke mate een verantwoordelijkheid van ondernemers zelf. Ze kunnen daarbij wel gericht een zetje/aanmoediging gebruiken in de transitie naar een duurzame, innovatieve en digitale samenleving, vooral als dat tot navolging (en dus grotere spillover) leidt.
- **Zet verder in op het vergroten van de capabilities van ondernemers en hun werknemers in de gastvrijheidssector.** Wil de gastvrijheidssector daadwerkelijk met innovatie, digitalisering en verduurzaming aan de slag dan zullen de kennis en vaardigheden voldoende ruim aanwezig moeten zijn. Hier ligt uiteraard een samenwerking met de (gespecialiseerde) onderwijs- en kennisinstellingen voor de hand. Neem bijvoorbeeld deze onderwerpen op in het curriculum van opleidingen die worden gevolgd door ondernemers en (toekomstige) werknemers in de sector. Dit is een activiteit die deels nationaal kan worden gestimuleerd en vergroot de absorptiecapaciteit (voor veranderingen) van de sector. Ook is hier een rol weggelegd voor intermediairs die ondernemers kunnen laten zien wat digitalisering, verduurzaming voor hen kan betekenen (met inzet van ambassadeurs/koplopers) en hen op weg helpt en eventueel ontzorgt in het aanvraagproces.

4. Het stimuleren van duurzaamheid, digitalisering en innovatie moet niet alleen op individuele ondernemers gericht zijn.

Met de Herijkte Actieagenda is vanuit het Rijk een vertrekpunt gecreëerd die kan dienen als 'kapstok' om beleid aan op te hangen. Vanuit dit vertrekpunt kunnen regio's die zich willen profileren op gastvrijheid aangemoedigd worden ook regionale visies te ontwikkelen. Daarbij kan EZK (in samenwerking met de sector en de regionale stakeholders) er voor zorgen dat de sector beter bekend wordt met het generiek instrumentarium (denk aan de subsidieregeling verduurzaming MKB) en dat de sector ook aan bod komt bij instrumenten als de Digitale Werkplaatsen MKB, de MKB Deals, Green Deals en de Regio Deals.

Vanuit het nationale en vooral het regionale niveau kan nagegaan worden in hoeverre een gebiedsgerichte aanpak voor de gastvrijheidssector gefaciliteerd kan worden en hoe het organiserend vermogen in de sector versterkt kan worden. Investeer bijvoorbeeld in collectieve instrumenten waarbij groepen ondernemers (al dan niet in samenwerking met andere stakeholders zoals bijvoorbeeld DMO's) aan bestemmingsontwikkeling doen, werken aan een grootschalige verduurzaming van een gebied of de ontwikkeling van vaardigheden. Vooral regio's zouden op dit gebied nog meer van elkaar kunnen leren. We raden aan om gebruik te maken van bestaande overlegstructuren (zo is de gastvrijheidssector sinds 2021 weer vertegenwoordigd binnen het Interprovinciaal Overleg). Bepaalde uitdagingen overstijgen het regionale niveau én het niveau van individuele ondernemers, daarvoor is mogelijk landelijk inzet nodig. Denk bijvoorbeeld aan de uitdagingen rondom verduurzaming in de reisbranche. Specifiek voor de gastvrijheidssector moet er gekeken worden in hoeverre beleid en instrumentarium op "aanpalende beleidsterreinen" (denk aan erfgoed, plattelandsontwikkeling, ruimtelijk ontwikkelingsbeleid, energie- en mobiliteitsbeleid, cultuur) aanknopingspunten bieden voor de brede gastvrijheidsindustrie. EZK kan hier haar interveniërende rol richting andere departementen invullen en aan bijdragen dat het perspectief van de gastvrijheidsindustrie wordt ingebracht en niet over het hoofd wordt gezien.

Verwijzingen

- [1] Martels, V. (2020). *Motie Noodpakket banen en economie*
- [2] Taskforce Samenwerking Gastvrijheidssector (2021). *Herijkte Actieagenda voor de Gastvrijheidssector*
- [3] AWTI (2021). *Advies: Samen de lat hoog leggen - Regio en rijk bundelen krachten voor innovatie*
- [4] European court of auditors (2021). *EU Support to tourism. Need for a fresh strategic orientation and a better funding approach*
- [5] Technopolis (2020). *Onderzoek onderuitputting MIT-kennisvoucher*Technopolis.
- [6] Centre of Expertise Leisure Tourism & Hospitality (2021). *Maatschappelijke waarde van toerisme en recreatie*
- [7] Stichting LISA (2020). *GRATIS DATA RECREATIE & TOERISME (R&T)*
- [8] LNV, M.v. (2021). *Kamerbrief: Een rijke oogst van 30 Regio Deals*
- [9] Dialogic (2013). *Evaluatie Syntens*Utrecht: Dialogic.
- [10]Panteia (2015). *Gebruikersinnovatie in het MKB*Zoetermeer: Panteia.
- [11]Gastvrijheidssector, T.S. (2021). *Herijkte Actieagenda voor de Gastvrijheidssector*
- [12]ING (2022). *Horecasector heeft behoefte aan helder perspectief voor 2022*ING.
- [13]SBB (2021). *Trendrapport Voedsel, groen en gastvrijheid*
- [14]MarketingOost (2020). *Perspectief in de digitale vrijetijdswereld*MarketingOost.
- [15]KPMG (2020). *MKB-impacttoets Klimaatakkoord*Den Haag: KPMG.
- [16]Kamer van Koophandel (2021). *Digitalisering: wie pakt de kansen?*Utrecht: Kamer van Koophandel.
- [17]European Commission (2022). *Transition pathway for Tourism*
- [18]Kamer van Koophandel (2019). *Digitalisering in het mkb*KvK.
- [19]KplusV, (2021). *Versterken van de impact van de dienstverlening aan het mkb*
- [20]Goos, M., Konings, J., en Breemersch, K. (2013). *Een economische analyse van arbeidsintensieve sectoren*Leuven: Universiteit Leuven.
- [21]CBS (2021). *Toeristische besteding* [www.cbs.nl]
- [22]Stenden/ETFI, (2020). *Impactanalyse Corona op de vrijetijdssector in Flevoland*
- [23]Kamer van Koophandel (2021). *Klimaatakkoord: wat betekent het voor de horeca?* [www.kvk.nl]
- [24]Heeringa, D., en Jansma, J. (2021). *De horeca schreeuwt om personeel, maar oud-medewerkers willen niet terug*

- [25]CBS, (2021). *Toerisme; kernindicatoren, nationale rekeningen*
- [26]NBTC, (2021). *Verblijfstoerisme in Nederland in 2021*
- [27]Geurts, L. (2021). *Toerismebranche vreest kwart minder buitenlandse toeristen in 2021*NRC.
- [28]BMH, (2020). *Innovatieve samenleving. Brede maatschappelijke heroverweging*
- [29]Dialogic, (2019). *Evaluatie NBTC*
- [30]Dialogic, (2020). *Effecten FCFS- en tendermethode. In opdracht van RVO.*
- [31]Landelijke data alliantie (2021). *De Landelijke Recreatie & Toerisme Standaard 2030*
- [32]Kamerbrief staatssecretaris van Economische Zaken en Klimaat (2021). *Actieprogramma Gastvrijheid en s.t.v.z. moties*
- [33]ImpulsZeeland (2021). *Vouchers voor de vrijetijdssector* [www.impulszeeland.nl]
- [34]RVO (2021). *Groefaciliteit* [www.rvo.nl]
- [35]Gemeente Schouwen-Duiveland (2020). *Duurzame regelingen voor bedrijven en verenigingen* [www.schouwen-duiveland.nl]
- [36]KVK, (2019). *Digitalisering in het mkb*

Bijlage 1. Leden klankbordgroep

Hieronder zijn de leden van de klankbordgroep opgenomen, inclusief de organisatie die zij vertegenwoordigen.

Lid	Organisatie/vertegenwoordiging
Jaap Docter	EZK, directie Ondernemerschap
Charlotte Wolff	EZK, directie TOP
Nicolette Barkhof	KHN
Fabienne Bont	KHN
Evert Groenendijk	IPO
Harm IJben	CELTH
Dineke Philipse	CLC Vecta
Wendy Sieger	Kennisnetwerk Destinatie Nederland
Erik Willemsen	VNG

Bijlage 2. Overzicht interviewrespondenten

In onderstaande tabel is een overzicht weergegeven van de generieke gesprekspartners die in het kader van dit onderzoek zijn gesproken.

Gesprekspartner	Organisatie
Jarin van der Zande	Hiswa-Recron
Maarten van Leeuwen	RVO
Yvonne Braamse	Impuls Zeeland
Wies Buysrogge	Impuls Zeeland
Folkert Hottinga	Provincie Zuid-Holland
Odette Hartgerink	Provincie Zuid-Holland
Bart Spée	Provincie Zuid-Holland
Harm IJben	CELTH
Ruud Mannaart	KVK
Kees van Wijk	Gastvrij Nederland
Jos Klerx	Rabobank

De ondernemers die we hebben gesproken staan weergegeven in onderstaande tabel.

Gesprekspartner	Organisatie	Type
Wendy Sieger	Kennisnetwerk Destinatie Nederland	DMO
Guido Wapstra	MarketingOost	DMO
Eric Boselie	Eindhoven 247	DMO
Patrick Loeps	The Hague Marketing Bureau	DMO
Jeroen Schreurs	Rotterdam Partners	DMO
Giel Polman	Limburg Marketing	DMO
Eduard Pieter Oud	Respons	DMO
Frans Heesen	Tjongervalle	Horeca
Wendy Luijkx	Oad	Uitgaande reisbranche
Saskia Griep	Better Places	Uitgaande reisbranche
Hessel Winkelman	Flywise	Uitgaande reisbranche
Roel Geukemeijer	Labrys Reizen	Uitgaande reisbranche
Rien van Kasteren	Labrys Reizen	Uitgaande reisbranche
Kees Wiersma	Waterlandyacht	Recreatie
Bert van de Maat	Mölke	Recreatie
Marije en Erik Zandstra	Zeilschool de Veenhoop + Natuurlijk de Veenhoop	Recreatie

Gesprekspartner	Organisatie	Type
Michiel Pöpping	Markant Outdoorcentrum	Recreatie
Karin Veldhuizen	Watersportcamping Heeg	Recreatie
Arjen Brinkman	Camping De Paardekreek	Recreatie
Marieke Rot	Aquavitesse	Recreatie
Jochem van Schayk	Tausch	Evenementen en congressen
Bart van der Heijden	RAI	Evenementen en congressen
Erik Jan Ginjaar	Postillion Hotels	Evenementen en congressen
Marc Uitenbroek	Valverde event logistics	Evenementen en congressen

Bijlage 3. Overzicht aanbod

Naam regeling	Financier	Bestuursniveau financier	Doelstelling	Sectorale focus	Type regeling	Categorisering cofinanciering ²⁴	Omvang ticket ²⁵	Doelgroep
Life Programme	EU	Europees	Verduurzaming	Generiek	Subsidie (inclusief cofinanciering)	Gemiddeld	Groot	Niet gespecificeerd
Programma LimburgToerisme: VoucherProject	EU (EFRO)	Europees (regionaal uitgevoerd)	Innovatie niet gespecificeerd	Sector-specifiek	Voucher	Gemiddeld	Klein	Brede MKB
Programma LimburgToerisme: InnovatieProject	EU (EFRO)	Europees (regionaal uitgevoerd)	Innovatie niet gespecificeerd	Sector-specifiek	Subsidie (inclusief cofinanciering)	Hoog	Middel	Brede MKB
REACT-EU Kansen voor West	REACT-EU	Europees (regionaal uitgevoerd)	Innovatie technologisch, verduurzaming, digitalisering	Generiek	Subsidie (inclusief cofinanciering)	Gemiddeld	Groot	Niet gespecificeerd
Operationeel Programma EFRO Oost-Nederland	EU (EFRO)	Europees (regionaal uitgevoerd)	Innovatie technologisch, verduurzaming, digitalisering	Generiek	Subsidie (inclusief cofinanciering)	Gemiddeld	Groot	Innovatieve MKB'ers
REACT-EU subsidieregeling	REACT-EU	Europees (regionaal uitgevoerd)	Innovatie niet gespecificeerd, digitalisering, verduurzaming	Generiek	Subsidie (inclusief cofinanciering)	Gemiddeld	Onbekend	Brede MKB
Ontwikkelingsprojecten REACT-EU (3.1)	REACT-EU	Europees (regionaal uitgevoerd)	Innovatie technologisch, verduurzaming, digitalisering	Generiek	Subsidie (inclusief cofinanciering)	Gemiddeld	Groot	Niet gespecificeerd
Subsidieregeling Operationeel Programma Zuid-Nederland 2014-2020	EU (EFRO)	Europees (regionaal uitgevoerd)	Innovatie niet gespecificeerd, digitalisering, verduurzaming	Generiek	Subsidie (inclusief cofinanciering)	N.v.t. / onbekend	Groot	Innovatieve MKB'ers
TMI PROOF OF CONCEPT FONDS FLEVOLAND (POC FONDS)	EFRO, provincie Flevoland, Rijksoverheid	Europees (regionaal uitgevoerd)	Innovatie technologisch	Generiek	Lening	N.v.t.	Groot	Innovatieve MKB'ers
VALORISATIE EN KENNISONTWIKKELING 2021	EU (EFRO)	Europees (regionaal uitgevoerd)	Innovatie technologisch	Generiek	Subsidie (inclusief cofinanciering)	Hoog	Groot	Innovatieve MKB'ers
Innoveren via ontwikkelingsprojecten	EU (EFRO)	Europees (regionaal uitgevoerd)	Innovatie niet gespecificeerd	Generiek	Subsidie (inclusief cofinanciering)	Hoog	Groot	Innovatieve MKB'ers
LEADER Zuid-Limburg	EU (POP3)	Europees (regionaal uitgevoerd)	Innovatie niet gespecificeerd	Sector-specifiek	Subsidie (inclusief cofinanciering)	Gemiddeld	Groot	Niet gespecificeerd
Leader Zuidwest Twente	EU (POP3) + Provincie Overijssel, gemeenten, waterschappen	Europees (regionaal uitgevoerd)	Innovatie niet gespecificeerd	Sector-specifiek	Subsidie (inclusief cofinanciering)	Gemiddeld	Groot	Niet gespecificeerd
LEADER Achterhoek Uitvoering projecten	EU (POP3) + provincie en gemeente	Europees (regionaal uitgevoerd)	Innovatie sociaal, verduurzaming	Sector-specifiek	Subsidie (inclusief cofinanciering)	Gemiddeld	Groot	Niet gespecificeerd
LEADER – Grenscorridor n69	EU (POP3) + provincie Noord Brabant	Europees (regionaal uitgevoerd)	Verduurzaming	Sector-specifiek	Subsidie (inclusief cofinanciering)	Gemiddeld	Groot	Niet gespecificeerd

²⁴ (laag < 25%, midden = 26-50%, hoog > 50%)

²⁵ (Klein (<10K) Middel (10K-30K) Groot (>30K))

Naam regeling	Financier	Bestuursniveau financier	Doelstelling	Sectorale focus	Type regeling	Categorisering cofinanciering ²⁴	Omvang ticket ²⁵	Doelgroep
LEADER Zuidoost Drenthe	EU (POP3) + provincie en gemeente	Europees (regionaal uitgevoerd)	Innovatie niet gespecificeerd	Sector-specifiek	Subsidie (inclusief cofinanciering)	Gemiddeld	Groot	Niet gespecificeerd
Leader Zuid-Holland	EU (POP3) + Provincie Zuid-Holland	Europees (regionaal uitgevoerd)	Innovatie niet gespecificeerd, verduurzaming	Sector-specifiek	Subsidie (inclusief cofinanciering)	Hoog	Groot	Niet gespecificeerd
LEADER projecten Utrecht	EU (POP3)	Europees (regionaal uitgevoerd)	Innovatie sociaal, verduurzaming	Sector-specifiek	Subsidie (inclusief cofinanciering)	Gemiddeld	Groot	Niet gespecificeerd
LEADER Oost-Groningen	EU (POP3)	Europees (regionaal uitgevoerd)	Innovatie sociaal	Sector-specifiek	Subsidie (inclusief cofinanciering)	Hoog	Groot	Niet gespecificeerd
LEADER Noordoost-Friesland	EU (POP3)	Europees (regionaal uitgevoerd)	Innovatie niet gespecificeerd	Sector-specifiek	Subsidie (inclusief cofinanciering)	Gemiddeld	Groot	Niet gespecificeerd
INNOVEREN VIA SOFTWAREONTWIKKELING (2021 PLUS)	EU (EFRO)	Europees (regionaal uitgevoerd)	Innovatie niet gespecificeerd, digitalisering	Generiek	Subsidie (inclusief cofinanciering)	Hoog	Groot	Brede MKB
LEADER Noordwest-Friesland	EU (POP3)	Europees (regionaal uitgevoerd)	Innovatie sociaal	Sector-specifiek	Subsidie (inclusief cofinanciering)	Gemiddeld	Groot	Niet gespecificeerd
Innoveren VIA organisatie-innovatie (2020)	EU (EFRO)	Europees (regionaal uitgevoerd)	Innovatie sociaal	Generiek	Subsidie (inclusief cofinanciering)	Gemiddeld	Middel	Brede MKB
LEADER Zuidwest Drenthe	EU (POP3)	Europees (regionaal uitgevoerd)	Innovatie niet gespecificeerd	Sector-specifiek	Subsidie (inclusief cofinanciering)	Hoog	Groot	Niet gespecificeerd
LEADER KOP VAN NOORD-HOLLAND EN TEXEL	EU (POP3) + provincie Noord Holland en gemeenten	Europees (regionaal uitgevoerd)	Verduurzaming	Sector-specifiek	Subsidie (inclusief cofinanciering)	Gemiddeld	Groot	Niet gespecificeerd
LEADER Zeeland	EU (POP3)	Europees (regionaal uitgevoerd)	Innovatie niet gespecificeerd	Sector-specifiek	Subsidie (inclusief cofinanciering)	Gemiddeld	Groot	Niet gespecificeerd
Green deals	EZK, I&W, LNV	Nationaal	Innovatie niet gespecificeerd, verduurzaming	Generiek	Investering	N.v.t. / onbekend	n.v.t.	Niet gespecificeerd
Qredits micro-financ.	EZK	Nationaal	Innovatie niet gespecificeerd	Generiek	Lening	N.v.t. / onbekend	Klein	Brede MKB
SBIR	EZK	Nationaal	Innovatie niet gespecificeerd	Generiek	Investering	N.v.t. / onbekend	Middel	Innovatieve MKB'ers
Innovatiebox	EZK	Nationaal	Innovatie niet gespecificeerd	Generiek	Fiscale faciliteit	N.v.t. / onbekend	n.v.t.	Niet gespecificeerd
Programma Smart Industry	EZK	Nationaal	Innovatie technologische, digitalisering	Generiek	Investering	N.v.t. / onbekend	n.v.t.	Brede MKB
PPS toeslag	EZK	Nationaal	Innovatie technologisch	Topsectoren	Subsidie (inclusief cofinanciering)	N.v.t. / onbekend	n.v.t.	Niet gespecificeerd
SDE+	EZK	Nationaal	Innovatie technologisch, verduurzaming	Generiek	Subsidie (inclusief cofinanciering)	N.v.t. / onbekend	n.v.t.	Brede MKB
Garantie Ondernemingsfinanciering	EZK	Nationaal	Innovatie niet gespecificeerd	Generiek	Garantie	N.v.t. / onbekend	Groot	Niet gespecificeerd
Invest-NL	ministerie van Financiën	Nationaal	Innovatie niet gespecificeerd, verduurzaming	Generiek	Lening	N.v.t. / onbekend	Groot	Innovatieve MKB'ers
BMKB-regeling	EZK	Nationaal	Innovatie niet gespecificeerd	Generiek	Garantie	N.v.t.	Groot	Brede MKB
WBSO	EZK	Nationaal	Innovatie technologisch	Generiek	Fiscale faciliteit	N.v.t. / onbekend	n.v.t.	Niet gespecificeerd

Naam regeling	Financier	Bestuursniveau financier	Doelstelling	Sectorale focus	Type regeling	Categorisering cofinanciering ²⁴	Omvang ticket ²⁵	Doelgroep
Dutch Venture Initiative	EZK + EIF + BOM	Nationaal	Innovatie niet gespecificeerd	Generiek	Investering	N.v.t. / onbekend	Groot	Start-ups / scale-ups
EIA	EZK	Nationaal	Innovatie technologisch, verduurzaming	Generiek	Fiscale faciliteit	N.v.t. / onbekend	Onbekend	Niet gespecificeerd
DEI+	EZK	Nationaal	Innovatie technologisch, verduurzaming	Generiek	Subsidie (inclusief cofinanciering)	Hoog	Groot	Niet gespecificeerd
Investeringsubsidie duurzame energie (ISDE)	EZK	Nationaal	Verduurzaming	Generiek	Subsidie (inclusief cofinanciering)	Hoog	Klein	Niet gespecificeerd
MIA	nvt	Nationaal	Verduurzaming	Generiek	Fiscale faciliteit	N.v.t.	N.v.t.	Brede MKB
MOOI-regeling	BZK EZK	Nationaal	Innovatie technologisch, verduurzaming	Topsectoren	Subsidie (inclusief cofinanciering)	Hoog	Groot	Niet gespecificeerd
Groefaciliteit	EZK	Nationaal	Innovatie niet gespecificeerd	Generiek	Garantie	N.v.t. / onbekend	Groot	Niet gespecificeerd
Versnelde Klimaatinvesteringen Industrie	EZK	Nationaal	Innovatie technologisch, verduurzaming	Generiek	Subsidie (inclusief cofinanciering)	Hoog	Groot	Niet gespecificeerd
DTIF	BuZa	Nationaal	Innovatie niet gespecificeerd	Generiek	Subsidie (inclusief cofinanciering)	N.v.t.	Groot	Niet gespecificeerd
Hernieuwbare energie (HER)	EZK	Nationaal	Innovatie technologisch, verduurzaming	Generiek	Subsidie (inclusief cofinanciering)	Hoog	Groot	Niet gespecificeerd
de subsidieregeling Verduurzaming MKB, SVM	EZK	Nationaal	Innovatie niet gespecificeerd, verduurzaming	Generiek	Subsidie (inclusief cofinanciering)	Laag	Klein	Brede MKB
VAMIL	nvt	Nationaal	Verduurzaming	Generiek	Fiscale faciliteit	N.v.t. / onbekend	Onbekend	Brede MKB
Vroege fase financiering	EZK	Nationaal	Innovatie niet gespecificeerd	Generiek	Lening	Gemiddeld	Groot	Innovatieve MKB'ers
MKB-deals	EZK	Nationaal	Innovatie niet gespecificeerd, digitalisering, verduurzaming	Generiek	Subsidie (inclusief cofinanciering)	Gemiddeld	Groot	Brede MKB
MIT - Haalbaarheidsprojecten	EZK + regionaal budget	Nationaal	Innovatie niet gespecificeerd	Topsectoren	Subsidie (inclusief cofinanciering)	Hoog	Middel	Brede MKB
MIT - R&D Samenwerking	EZK + regionaal budget	Nationaal	Innovatie niet gespecificeerd	Topsectoren	Subsidie (inclusief cofinanciering)	Hoog	Groot	Brede MKB
IPC	EZK	Nationaal	Innovatie niet gespecificeerd	Generiek	Subsidie (inclusief cofinanciering)	Hoog	Middel	Brede MKB
MIT -Kennisvouchers	EZK	Nationaal	Innovatie niet gespecificeerd	Topsectoren	Subsidie (inclusief cofinanciering)	Gemiddeld	Klein	Brede MKB
MKB-werkplaatsen voor digitalisering	EZK	Nationaal	Digitalisering	Generiek	Subsidie (inclusief cofinanciering)	Gemiddeld	Groot	Brede MKB
Subsidieregeling Emissieloze Bedrijfsauto's	IenW	Nationaal	Verduurzaming	Generiek	Subsidie (inclusief cofinanciering)	Hoog	Klein	Niet gespecificeerd
Groeiversneller (groeivoucher)	Provincie Gelderland	Regionaal: ROM's	Verduurzaming, digitalisering	Generiek	Voucher	Gemiddeld	Klein	Brede MKB
Limburg toekomstbestendig (adviesproject)	LIOF	Regionaal: ROM's	Innovatie niet gespecificeerd, digitalisering, verduurzaming	Generiek	Subsidie (inclusief cofinanciering)	Gemiddeld	Klein	Brede MKB
Zeeland Financial Matching	Provincie Zeeland + Impuls Zeeland	Regionaal: ROM's	Innovatie niet gespecificeerd	Generiek	Subsidie (inclusief cofinanciering)	Gemiddeld	Klein	Brede MKB

Naam regeling	Financier	Bestuursniveau financier	Doelstelling	Sectorale focus	Type regeling	Categorisering cofinanciering ²⁴	Omvang ticket ²⁵	Doelgroep
Zon op Dak	Oost NL	Regionaal: ROM's	Verduurzaming	Generiek	Voucher	Gemiddeld	Klein	Niet gespecificeerd
Participatiefonds regio utrecht	ROM Utrecht	Regionaal: ROM's	Innovatie niet gespecificeerd, digitalisering, verduurzaming	Generiek	Lening	Hoog	Groot	Brede MKB
Innovatievouchers vri-jetijdssector	Impuls Zeeland	Regionaal: ROM's	Innovatie niet gespecificeerd, verduurzaming	Sector-specifiek	Voucher	Gemiddeld	Klein	Innovatieve MKB'ers
MKB Fonds Flevoland	Horizon	Regionaal: ROM's	Innovatie technologisch	Generiek	Investering	N.v.t.	Groot	Innovatieve MKB'ers
Versterken groene uitstraling toeristische bedrijven advies	Gastvrij Overijssel	Regionaal: ROM's	Verduurzaming	Sector-specifiek	Subsidie (inclusief cofinanciering)	Laag	Klein	Brede MKB
Financieringstafel West-Brabant/Zeeland	Impuls Zeeland	Regionaal: ROM's	Innovatie niet gespecificeerd	Generiek	Lening	N.v.t. / onbekend	Onbekend	Innovatieve MKB'ers
Fonds Verblijfsrecreatie	Impuls Zeeland	Regionaal: ROM's	Innovatie niet gespecificeerd, verduurzaming	Sector-specifiek	Lening	N.v.t. / onbekend	Groot	Brede MKB
InnoGo	Impuls Zeeland	Regionaal: ROM's	Innovatie technologisch	Generiek	Lening	N.v.t. / onbekend	Groot	Innovatieve MKB'ers
Innovatiefonds Noord-Holland	Innovatiefonds Noord-Holland B.V.	Regionaal: ROM's	Innovatie technologisch	Generiek	Lening	N.v.t. / onbekend	Groot	Innovatieve MKB'ers
Innovatiefonds Overijssel	Oost NL	Regionaal: ROM's	Innovatie niet gespecificeerd	Generiek	Investering	Gemiddeld	Groot	Innovatieve MKB'ers
Innovatiefonds Twente	Oost NL	Regionaal: ROM's	Innovatie niet gespecificeerd	Sector-specifiek	Investering	N.v.t. / onbekend	Groot	Innovatieve MKB'ers
Proof of Concept fonds	ROM Utrecht	Regionaal: ROM's	Innovatie technologisch, verduurzaming, digitalisering	Generiek	Lening	N.v.t. / onbekend	Groot	Brede MKB
TECHNOFONDS FLEVO-LAND	Horizon	Regionaal: ROM's	Innovatie technologisch	Generiek	Investering	N.v.t.	Groot	Innovatieve MKB'ers
Het Zeeuws Participatiefonds	Impuls Zeeland	Regionaal: ROM's	Innovatie technologisch	Generiek	Investering	N.v.t. / onbekend	Groot	Niet gespecificeerd
Perspectieffonds Gelderland	Oost NL	Regionaal: ROM's	Innovatie niet gespecificeerd, verduurzaming	Generiek	Investering	N.v.t. / onbekend	Groot	Niet gespecificeerd
Energie transitie fonds Rotterdam	Gemeente Rotterdam	Regionaal: ROM's	Innovatie technologisch, verduurzaming	Generiek	Lening	N.v.t. / onbekend	Groot	Innovatieve MKB'ers
Participatiefonds Duurzame Economie Noord-Holland	PDENH	Regionaal: ROM's	Innovatie niet gespecificeerd, verduurzaming	Generiek	Lening	N.v.t. / onbekend	Groot	Innovatieve MKB'ers
Circulariteit aan de toeristische kust (Interreg 2 zeeën FACET)	Impuls Zeeland	Regionaal: ROM's	Innovatie niet gespecificeerd, verduurzaming	Sector-specifiek	Voucher	N.v.t. / onbekend	Onbekend	Innovatieve MKB'ers
Voucherregeling Ondernemerschap Flevoland	Horizon	Regionaal: ROM's	Innovatie niet gespecificeerd	Generiek	Voucher	Gemiddeld	Middel	Brede MKB
Limburg toekomstbestendig (innovatieproject)	LIOF	Regionaal: ROM's	Innovatie technologische, digitalisering	Generiek	Subsidie (inclusief cofinanciering)	Hoog	Middel	Innovatieve MKB'ers
Limburg toekomstbestendig (collectiefproject)	LIOF	Regionaal: ROM's	Innovatie niet gespecificeerd, digitalisering, verduurzaming	Generiek	Subsidie (inclusief cofinanciering)	Laag	Klein	Innovatieve MKB'ers

Naam regeling	Financier	Bestuursniveau financier	Doelstelling	Sectorale focus	Type regeling	Categorisering cofinanciering ²⁴	Omvang ticket ²⁵	Doelgroep
Groninger Ondernemersregeling (vouchers)	Provincie Groningen	Regionaal: provincies	Innovatie niet gespecificeerd	Generiek	Voucher	Gemiddeld	Klein	Brede MKB
Subsidie Economie en Innovatie	Provincie Limburg	Regionaal: provincies	Innovatie niet gespecificeerd	Generiek	Subsidie (inclusief cofinanciering)	Gemiddeld	Onbekend	Niet gespecificeerd
Subsidie Haalbaarheidsstudies nieuwe energie en energiescans	Provincie Overijssel	Regionaal: provincies	Verduurzaming	Generiek	Subsidie (inclusief cofinanciering)	Gemiddeld	Middel	Niet gespecificeerd
Subsidie Stimulering CO2-reductie MKB	Provincie Drenthe	Regionaal: provincies	Innovatie niet gespecificeerd, verduurzaming	Generiek	Subsidie (inclusief cofinanciering)	Laag	Klein	Brede MKB
Subsidie Voucherregeling – Ik ben Drents ondernemer.nl 3.0	Provincie Drenthe	Regionaal: provincies	Innovatie niet gespecificeerd, digitalisering, verduurzaming	Generiek	Voucher	Gemiddeld	Klein	Brede MKB
Subsidieregeling vestiging en circulair ondernemerschap Fryslân 2021-2022	Provincie Friesland	Regionaal: provincies	Innovatie niet gespecificeerd, verduurzaming	Generiek	Subsidie (inclusief cofinanciering)	Hoog	Groot	Niet gespecificeerd
Versterken groene uitstraling toeristische bedrijven uitvoering	Provincie Overijssel	Regionaal: provincies	Verduurzaming	Sector-specifiek	Subsidie (inclusief cofinanciering)	Hoog	Klein	Brede MKB
Energiefonds Drenthe: Energielening, Energielening Plus, Maatwerkfinanciering	Energiefonds Drenthe	Regionaal: provincies	Verduurzaming	Generiek	Lening	Laag	Klein	Niet gespecificeerd
Family Next	Provincie Overijssel	Regionaal: provincies	Verduurzaming, digitalisering	Generiek	Voucher	Laag	Klein	Niet gespecificeerd
Limburgs Energie Fonds	Provincie Limburg, EIB, EFSI	Regionaal: provincies	Verduurzaming	Generiek	Lening	Laag	Middel	Niet gespecificeerd
Subsidie Beeldkwaliteit en Duurzaamheid Zandhorst I en II	Provincie Noord-Holland	Regionaal: provincies	Verduurzaming	Generiek	Subsidie (inclusief cofinanciering)	Hoog	Klein	Niet gespecificeerd
Subsidie energiezuinig en duurzaam warm buiten zitten horeca Drenthe	Provincie Drenthe	Regionaal: provincies	Innovatie niet gespecificeerd, verduurzaming	Sector-specifiek	Subsidie (inclusief cofinanciering)	Laag	Klein	Brede MKB
Subsidie Toekomstgericht investeren door toeristische ondernemers	Provincie Limburg	Regionaal: provincies	Innovatie niet gespecificeerd	Sector-specifiek	Subsidie (inclusief cofinanciering)	Laag	Klein	Niet gespecificeerd
Subsidie Versterken kwaliteit toeristisch aanbod	Provincie Limburg	Regionaal: provincies	Innovatie niet gespecificeerd	Sector-specifiek	Subsidie (inclusief cofinanciering)	Gemiddeld	Middel	Niet gespecificeerd
Zonning Zuid-Holland	Provincie Zuid-Holland	Regionaal: provincies	Verduurzaming	Generiek	Subsidie (inclusief cofinanciering)	Laag	Klein	Niet gespecificeerd
Subsidieregeling deelakkoorden human capital Zuid-Holland	Provincie Zuid-Holland	Regionaal: provincies	Innovatie sociaal	Generiek	Subsidie (inclusief cofinanciering)	Hoog	Groot	Niet gespecificeerd
Energiefonds Overijssel	Provincie Overijssel	Regionaal: provincies	Innovatie niet gespecificeerd, verduurzaming	Generiek	Lening	N.v.t. / onbekend	Groot	Niet gespecificeerd

Naam regeling	Financier	Bestuursniveau financier	Doelstelling	Sectorale focus	Type regeling	Categorisering cofinanciering ²⁴	Omvang ticket ²⁵	Doelgroep
ENERGIIQ	Provincie Zuid-Holland	Regionaal: provincies	Innovatie technologisch, verduurzaming	Generiek	Investering	N.v.t. / onbekend	Groot	Innovatieve MKB'ers
Financiering voor Friese bedrijven	Provincie Friesland/Friese Ontwikkelings Maatschappij (FOM)	Regionaal: provincies	Innovatie niet gespecificeerd	Generiek	Lening	N.v.t. / onbekend	Middel	Brede MKB
Fonds Nieuwe Doen (Klein)	Provincie Groningen	Regionaal: provincies	Innovatie niet gespecificeerd, verduurzaming	Generiek	Lening	N.v.t. / onbekend	Klein	Niet gespecificeerd
Fonds Nieuwe Doen (Regulier)	Provincie Groningen	Regionaal: provincies	Innovatie niet gespecificeerd, verduurzaming	Generiek	Lening	N.v.t. / onbekend	Groot	Niet gespecificeerd
Subsidieregeling Thematische Openstelling Energietransitie	Waddenfonds	Regionaal: provincies	Verduurzaming	Generiek	Subsidie (inclusief cofinanciering)	Hoog	Groot	Niet gespecificeerd
Leisure Ontwikkel Fonds Noord-Brabant	Provincie Noord-Brabant, aantal regio's en bedrijven in de vrijetijdsector in Brabant	Regionaal: provincies	Innovatie niet gespecificeerd	Sector-specifiek	Lening	Gemiddeld	Groot	Niet gespecificeerd
Budget Lokale Innovaties	Waddenfonds	Regionaal: provincies	Innovatie niet gespecificeerd	Generiek	Subsidie (inclusief cofinanciering)	Gemiddeld	Middel	Niet gespecificeerd
Beleef het Apeldoorns Kanaal	Provincie Gelderland	Regionaal: provincies	Innovatie niet gespecificeerd	Generiek	Subsidie (inclusief cofinanciering)	Gemiddeld	Groot	Niet gespecificeerd
MKB-voucher	Provincie Overijssel	Regionaal: provincies	Innovatie niet gespecificeerd, digitalisering	Generiek	Subsidie (inclusief cofinanciering)	Gemiddeld	Klein	Brede MKB
SMART Overbruggingsplan MKB	Provincie Gelderland	Regionaal: provincies	Innovatie sociaal	Generiek	Subsidie (inclusief cofinanciering)	Laag	Klein	Brede MKB
Regionale arbeidsmarkt/Human Capital Agenda, subsidie	Provincie Flevoland	Regionaal: provincies	Innovatie niet gespecificeerd	Generiek	Subsidie (inclusief cofinanciering)	Hoog	Groot	Niet gespecificeerd
Zeeland in Stroomversnelling	Provincie Zeeland	Regionaal: provincies	Innovatie niet gespecificeerd	Generiek	Subsidie (inclusief cofinanciering)	Hoog	Groot	Niet gespecificeerd
Subsidieregeling Groen: Kwaliteitsimpuls recreatie in gebieden	Provincie Zuid-Holland	Regionaal: provincies	Innovatie niet gespecificeerd	Sector-specifiek	Subsidie (inclusief cofinanciering)	Laag	Klein	Niet gespecificeerd
Subsidie Energiebesparing Overijssel	Provincie Overijssel	Regionaal: provincies	Verduurzaming	Generiek	Subsidie (inclusief cofinanciering)	#VERW!	Groot	Niet gespecificeerd
Subsidie Bedrijvenregeling Drenthe 2021-2022	Provincie Drenthe	Regionaal: provincies	Innovatie niet gespecificeerd	Generiek	Subsidie (inclusief cofinanciering)	Middel	Brede MKB	
Innovatief en Duurzaam MKB (Coronafonds)	Provincie Groningen	Regionaal: provincies	Innovatie niet gespecificeerd, verduurzaming	Generiek	Subsidie (inclusief cofinanciering)	Hoog	Middel	Brede MKB
Gelderse Gebiedsagenda	Provincie Gelderland	Regionaal: provincies	Verduurzaming	Generiek	Subsidie (inclusief cofinanciering)	Laag	Groot	Niet gespecificeerd
De Voucherregeling MKB Fryslân	Provincie Friesland	Regionaal: provincies	Innovatie niet gespecificeerd, digitalisering, verduurzaming	Generiek	Subsidie (inclusief cofinanciering)	Gemiddeld	Klein	Brede MKB

Naam regeling	Financier	Bestuursniveau financier	Doelstelling	Sectorale focus	Type regeling	Categorisering cofinanciering ²⁴	Omvang ticket ²⁵	Doelgroep
TOTO-2: Innovatievoucher	Provincie Overijssel	Regionaal: provincies	Innovatie niet gespecificeerd	Sector-specifiek	Subsidie (inclusief cofinanciering)	Gemiddeld	Klein	Niet gespecificeerd
Subsidie digitalisering Fryslan	Provincie Friesland	Regionaal: provincies	Digitalisering	Generiek	Subsidie (inclusief cofinanciering)	Gemiddeld	Klein	Niet gespecificeerd
Stimulering energiebesparing bij bedrijven en instellingen	Provincie Gelderland	Regionaal: provincies	Verduurzaming	Generiek	Subsidie (inclusief cofinanciering)	Gemiddeld	Groot	Niet gespecificeerd
Subsidie Human Resource MKB Drenthe	Provincie Drenthe	Regionaal: provincies	Innovatie sociaal	Generiek	Subsidie (inclusief cofinanciering)	Gemiddeld	Klein	Brede MKB
Toekomstgericht investeren Friesland	Provincie Friesland	Regionaal: provincies	Innovatie niet gespecificeerd, digitalisering, verduurzaming	Generiek	Subsidie (inclusief cofinanciering)	Gemiddeld	Middel	Niet gespecificeerd
Subsidieregeling Groen: Waterrecreatie	Provincie Zuid-Holland	Regionaal: provincies	Innovatie niet gespecificeerd	Sector-specifiek	Subsidie (inclusief cofinanciering)	Gemiddeld	Klein	Niet gespecificeerd
Toerisme	Provincie Zuid-Holland	Regionaal: provincies	Innovatie niet gespecificeerd, verduurzaming	Sector-specifiek	Subsidie (inclusief cofinanciering)	Laag	Klein	Niet gespecificeerd
Groene daken en gevels	Provincie Flevoland	Regionaal: provincies	Innovatie niet gespecificeerd, verduurzaming	Generiek	Subsidie (inclusief cofinanciering)	Laag	Klein	Niet gespecificeerd
Subsidieregeling versterking Kennis- en Innovatienetwerken	Provincie Zeeland	Regionaal: provincies	Innovatie niet gespecificeerd	Generiek	Subsidie (inclusief cofinanciering)	Gemiddeld	Groot	Niet gespecificeerd
Subsidie Economie & Innovatie Midden-Brabant	provincie Noord-Brabant en aantal gemeenten	Regionaal: provincies	Innovatie niet gespecificeerd	Generiek	Subsidie (inclusief cofinanciering)	Gemiddeld	Middel	Innovatieve MKB'ers
Subsidieregeling nieuwe economie challenge Fryslân 2021	Provincie Friesland	Regionaal: provincies	Innovatie niet gespecificeerd, verduurzaming	Generiek	Subsidie (inclusief cofinanciering)	Gemiddeld	Klein	Niet gespecificeerd
Subsidieregeling Groen: Erfgoed, sport en recreatie	Provincie Zuid-Holland	Regionaal: provincies	Verduurzaming	Sector-specifiek	Subsidie (inclusief cofinanciering)	Gemiddeld	Middel	Niet gespecificeerd
Subsidie asbest eraf zonerop	Provincie Overijssel	Regionaal: provincies	Verduurzaming	Generiek	Subsidie (inclusief cofinanciering)	Laag	Klein	Niet gespecificeerd
Vergroten belevingswaarde vrijetijdsproducten	Provincie Flevoland	Regionaal: provincies	Innovatie niet gespecificeerd, digitalisering, verduurzaming	Sector-specifiek	Subsidie (inclusief cofinanciering)	Laag	Klein	Brede MKB
Waterrecreatie Innovatie en Duurzaamheid 2021	Provincie Noord-Holland	Regionaal: provincies	Innovatie niet gespecificeerd, verduurzaming	Sector-specifiek	Subsidie (inclusief cofinanciering)	Gemiddeld	Groot	Niet gespecificeerd
Waterrecreatie: kleine voorzieningen en diensten Noord-Holland 2021, subsidie	Provincie Noord-Holland	Regionaal: provincies	Innovatie niet gespecificeerd, verduurzaming	Sector-specifiek	Subsidie (inclusief cofinanciering)	Gemiddeld	Groot	Niet gespecificeerd
Subsidie Stimuleren energie innovatie	Provincie Overijssel	Regionaal: provincies	Verduurzaming	Generiek	Subsidie (inclusief cofinanciering)	Laag	Klein	Brede MKB
Subsidie Slimme en duurzame mobiliteit Overijssel	Provincie Overijssel	Regionaal: provincies	Verduurzaming	Generiek	Subsidie (inclusief cofinanciering)	Gemiddeld	Groot	Niet gespecificeerd
HIRB+ Revitalisering Verblijfsrecreatie	Provincie Noord-Holland	Regionaal: provincies	Innovatie niet gespecificeerd, verduurzaming	Sector-specifiek	Subsidie (inclusief cofinanciering)	Gemiddeld	Middel	Niet gespecificeerd

Naam regeling	Financier	Bestuursniveau financier	Doelstelling	Sectorale focus	Type regeling	Categorisering cofinanciering ²⁴	Omvang ticket ²⁵	Doelgroep
Subsidie Energiezuinige terrasverwarming via kussens	Provincie Overijssel	Regionaal: provincies	Verduurzaming	Sector-specifiek	Subsidie (inclusief cofinanciering)	Hoog	Klein	Brede MKB
Elektrische deelauto's	Provincie Gelderland	Regionaal: provincies	Verduurzaming	Generiek	Subsidie (inclusief cofinanciering)	N.v.t. / onbekend	Klein	Niet gespecificeerd
INNOVATIEMATRIX	Provincie Friesland	Regionaal: provincies	Innovatie niet gespecificeerd, verduurzaming	Generiek	Subsidie (inclusief cofinanciering)	N.v.t. / onbekend	Klein	Brede MKB
Klimaatbestendige, groene en gezonde steden en dorpen	Provincie Utrecht	Regionaal: provincies	Innovatie niet gespecificeerd, verduurzaming	Generiek	Subsidie (inclusief cofinanciering)	Laag	Klein	Niet gespecificeerd
Quick wins Lauwersmeer	Provincie Groningen	Regionaal: provincies	Innovatie niet gespecificeerd	Sector-specifiek	Subsidie (inclusief cofinanciering)	Hoog	Klein	Brede MKB
Lening duurzaamheidsfonds	Gemeente Amsterdam	Lokaal: gemeenten	Verduurzaming	Generiek	Lening	Laag	Groot	Niet gespecificeerd
Subsidie Vergroten sociale en fysieke toegankelijkheid van Amsterdam	Gemeente Amsterdam	Lokaal: gemeenten	Innovatie sociaal	Generiek	Subsidie (inclusief cofinanciering)	#VERW!	Middel	Niet gespecificeerd
Amsterdams Klimaat & Energiefonds	Gemeente Amsterdam	Lokaal: gemeenten	Verduurzaming	Generiek	Lening	N.v.t. / onbekend	Groot	Niet gespecificeerd
Subsidie Fietsstimuleringsprogramma fiets	Gemeente Amsterdam	Lokaal: gemeenten	Innovatie sociaal, verduurzaming	Generiek	Subsidie (inclusief cofinanciering)	N.v.t. / onbekend	Klein	Brede MKB
Subsidieregeling Groen Dak	Gemeente Assen	Lokaal: gemeenten	Verduurzaming	Generiek	Subsidie (inclusief cofinanciering)	Laag	Klein	Niet gespecificeerd
Energietransitielening Rotterdam	Gemeente Rotterdam	Lokaal: gemeenten	Verduurzaming	Generiek	Lening	Laag	Middel	Niet gespecificeerd
Citylab 010	Gemeente Rotterdam	Lokaal: gemeenten	Innovatie niet gespecificeerd, verduurzaming	Generiek	Subsidie (inclusief cofinanciering)	Gemiddeld	Groot	Start-ups / scale-ups
Subsidie winkelgebieden en bedrijventerreinen	Gemeente Rotterdam	Lokaal: gemeenten	Innovatie niet gespecificeerd, digitalisering, verduurzaming	Generiek	Subsidie (inclusief cofinanciering)	Gemiddeld	Middel	Niet gespecificeerd
Energievouchers voor ondernemers op bedrijventerreinen	Gemeente Rotterdam	Lokaal: gemeenten	Verduurzaming	Generiek	Voucher	N.v.t. / onbekend	Klein	Niet gespecificeerd
Energievoucher voor ondernemers	Gemeente Rotterdam	Lokaal: gemeenten	Verduurzaming	Generiek	Voucher	N.v.t. / onbekend	Klein	Niet gespecificeerd
Stadshaven Ontwikkelingsfonds voor Innovatie en Economie (SOFIE)	Gemeente Rotterdam/EFRO	Lokaal: gemeenten	Verduurzaming	Generiek	Lening	N.v.t. / onbekend	Onbekend	Brede MKB
Stimuleringsregeling bedrijven en verenigingen gemeente Schouwen-Duiveland	Gemeente Schouwen-Duiveland	Lokaal: gemeenten	Verduurzaming	Generiek	Lening	Laag	Middel	Niet gespecificeerd
Subsidie klimaatbestendige maatregelen	Gemeente Uden	Lokaal: gemeenten	Innovatie niet gespecificeerd, verduurzaming	Generiek	Subsidie (inclusief cofinanciering)	Hoog	Klein	Niet gespecificeerd
Subsidie voor groen dak	Gemeente Woerden	Lokaal: gemeenten	Innovatie niet gespecificeerd, verduurzaming	Generiek	Subsidie (inclusief cofinanciering)	N.v.t. / onbekend	Klein	Niet gespecificeerd

Naam regeling	Financier	Bestuursniveau financier	Doelstelling	Sectorale focus	Type regeling	Categorisering cofinanciering ²⁴	Omvang ticket ²⁵	Doelgroep
Subsidie toeristische evenementen	Gemeente Zandvoort	Lokaal: gemeenten	Innovatie niet gespecificeerd	Sector-specifiek	Subsidie (inclusief cofinanciering)	N.v.t. / onbekend	Onbekend	Niet gespecificeerd
Energie voor MKB	Meerdere Friese gemeenten en de provincie Friesland	Lokaal: gemeenten	Verduurzaming	Generiek	Subsidie (inclusief cofinanciering)	Gemiddeld	Klein	Brede MKB
Achterhoek Onderneemt Duurzaam	Provincie Gelderland en gemeenten (o.a. gemeente Oude IJsselstreek)	Lokaal: gemeenten	Verduurzaming	Generiek	Voucher	N.v.t. / onbekend	Onbekend	Niet gespecificeerd
Agem energieloket	SVn	Lokaal: gemeenten	Verduurzaming	Generiek	Lening	n.v.t.	Klein	Brede MKB
Toeristische impuls	Gemeente Veere	Lokaal: gemeenten	Innovatie niet gespecificeerd, verduurzaming	Sector-specifiek	Subsidie (inclusief cofinanciering)	N.v.t. / onbekend	Onbekend	Niet gespecificeerd
Just Transition Fund (JTF)	Gemeente Rotterdam	Lokaal: gemeenten	Innovatie niet gespecificeerd, verduurzaming	Generiek	Lening	N.v.t. / onbekend	Groot	Niet gespecificeerd
Subsidieregeling Duurzame Amsterdamse Vervoermiddelen	Gemeente Amsterdam	Lokaal: gemeenten	Verduurzaming	Generiek	Subsidie (inclusief cofinanciering)	Hoog	Middel	Niet gespecificeerd
Subsidie Ruimte voor duurzaam initiatief - Duurzame projecten en Programma's	Gemeente Amsterdam	Lokaal: gemeenten	Innovatie niet gespecificeerd, verduurzaming	Generiek	Subsidie (inclusief cofinanciering)	N.v.t. / onbekend	Middel	Brede MKB
Subsidie klimaatadaptatie tot €1.500	Gemeente Rotterdam	Lokaal: gemeenten	Verduurzaming	Generiek	Subsidie (inclusief cofinanciering)	Laag	Klein	Niet gespecificeerd
Subsidie stimuleren vitaliteit binnenstad Steenwijk	Gemeente Steenwijkerland	Lokaal: gemeenten	Verduurzaming	Generiek	Subsidie (inclusief cofinanciering)	Hoog	Middel	Niet gespecificeerd
Subsidieregeling centrumpositie	Gemeente Uden	Lokaal: gemeenten	Innovatie niet gespecificeerd	Generiek	Subsidie (inclusief cofinanciering)	N.v.t. / onbekend	Onbekend	Brede MKB
ONDERNEMERS INNOVATIEFONDOS ZANDVOORT	Ondernemers uit gemeente Zandvoort & Gemeente Zandvoort	Lokaal: gemeenten	Innovatie niet gespecificeerd	Sector-specifiek	Lening	N.v.t. / onbekend	Onbekend	Brede MKB
Subsidie Verbetering interieur winkel- en horecapanden August Allebéplein	Gemeente Amsterdam	Lokaal: gemeenten	Verduurzaming	Sector-specifiek	Subsidie (inclusief cofinanciering)	Laag	Klein	Brede MKB
Corona stimuleringsbeleid	Gemeente Zandvoort	Lokaal: gemeenten	Innovatie niet gespecificeerd	Generiek	Subsidie (inclusief cofinanciering)	Laag	Klein	Niet gespecificeerd
Duurzaamheidsscans voor bedrijven en verenigingen	Gemeente Schouwen-Duiveland	Lokaal: gemeenten	Verduurzaming	Generiek	Subsidie (inclusief cofinanciering)	Laag	Klein	Niet gespecificeerd
Subsidie voor recreatie en toerisme	Gemeente Woerden	Lokaal: gemeenten	Innovatie niet gespecificeerd	Sector-specifiek	Subsidie (inclusief cofinanciering)	Gemiddeld	Klein	Brede MKB

Bijlage 4. Analyse kader: aansluiting vraag en aanbod

Tabel 9. Aansluiting typering aanbod op behoeften vraagzijde. Aansluiting op een schaal van -- (zwak), - (matig), +/- (gemiddeld), + (redelijk goed) tot ++ (zeer goed).

Kenmerk	Typering aanbod	Behoeften vraagzijde	Conclusie aansluiting
Bestuursniveau financier	Het aantal regelingen is op regionaal of lokaal het grootst	Voor mkb-ondernemers is de regio belangrijk: veel ondernemers halen hun benodigde kennis, personeel en financiering vaak uit hun naaste omgeving.	+ (redelijk goed). Máár: grote regionale verschillen op basis van regionale speerpunten. Dit zorgt voor ongelijke mogelijkheden.
Sectorale focus instrument	Driekwart van het aanbod is generiek. Op lokaal en regionaal niveau is relatief gezien een groter sectorspecifiek aanbod.	Voorkeur voor sectorspecifiek instrumentarium. Generiek kan ook aansluiten mits toegankelijk en laagdrempelig. Het nadeel van generiek instrumentarium, vanuit het oogpunt van ondernemers uit de gastvrijheidssector, is dat zij moeten concurreren met andere sectoren.	+/- (gemiddeld). Hoewel er een voorkeur bestaat voor sectorspecifiek instrumentarium, draagt verdere verbijzondering bij aan versnippering en gebrek aan overzicht. Uiteindelijk is het voor ondernemers belangrijker dat regelingen laagdrempelig en toegankelijk zijn (dat wil zeggen niet te complex en administratief omslachtig).
Type regeling	Merendeel subsidies, maar ook leningen, investeringen en vouchers komen regelmatig voor	Vouchers en subsidies met laag cofinancieringspercentage. Voor verduurzaming van grotere bedrijven zijn aanzienlijke investeringen nodig. Gezien beperkte investeringsruimte voor grote investeringen is bij met name grote bedrijven behoefte aan renteloze leningen.	+ (gemiddeld). Met name op lokaal/regionaal niveau zijn die vouchers en subsidies er, maar wederom met grote regionale verschillen. Maar de mogelijkheden voor grote investeringen in verduurzaming zijn er beperkt.
Doelstelling regeling	Het gros van de regelingen is gericht op innovatie in algemene zin. Een deel van de regelingen kent hele brede doelstellingen gericht op groei en ook combinatie van innoveren/digitaliseren/verduurzamen (met name MKB voucherprogramma's), maar ook veel regelingen die hele specifieke doelen nastreven en daardoor veel versnippering.	Liefst zo breed mogelijk: anders wordt de regeling te veel leidend voor het plan/project dat wordt ingediend en is het te lastig voor ondernemers om aan alle voorwaarden te voldoen. In het bijzonder behoefte aan steun bij verduurzaming.	- (matig). Voor gastvrijheidssector zijn bestaande regelingen voor innovatie vaak te technologisch van aard en niet geschikt voor ondernemers uit de gastvrijheidssector die vooral innovaties toepassen. Bestaande regelingen voor verduurzaming vooral gericht op panden wat problemen vormt als panden gehuurd worden.
Omvang regeling	Op lokaal en regionaal niveau is het merendeel van de regelingen klein (<10K) of middelgroot (10-30K), terwijl op nationaal en Europees niveau de omvang van de regelingen voornamelijk groot is (>30K). Wat betreft cofinanciering is het beeld dat de gevraagde mate van cofinanciering op de lagere bestuursniveau lager is dan op de hogere bestuursniveaus.	Laag cofinanciering. Kleine aanjaagsubsidies en vouchers al erg waardevol (aanjagen met name om degenen te inspireren die niet goed bekend zijn met mogelijkheden). Maar voor grotere bedrijven zijn dit soort subsidies juist vaak te klein en is de investeringsbehoefte groter, met name verduurzamen van oude panden vergen enorme investeringen. Verder waardevol om meer fondsen/subsidies te hebben die gebiedsgericht zijn (aantal ondernemers gezamenlijk werken aan verduurzaming of het op de kaart zetten van een gebied).	+/- (gemiddeld). Met name op lokaal niveau sluit het aanbod aan op de vraag (aanjaagsubsidies en vouchers), hoewel niet in iedere regio. Ook is er beperkt mogelijkheid voor grootschalige investeringen in verduurzaming. Mogelijk wel meer inzet op gezamenlijke projecten noodzakelijk.

Contact:

Dialogic innovatie & interactie
Hooghiemstraplein 33-36
3514 AX Utrecht
Tel. +31 (0)30 215 05 80
www.dialogic.nl

